

T.C.
ATILIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

ERMENİ SORUNU ÇERÇEVESİNDE ERMENİSTAN'IN DIŞ
POLİTİKASI ve TÜRKİYE İLE İLİŞKİLERİ

ORBAY BULUR

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. O. METİN ÖZTÜRK

Ankara, 2005

(Fotokopi ile çoğaltılabilir
Fotokopi ile çoğaltılamaz)

TEZ ONAY SAYFASI

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

.....ait.....

.....
adlı çalışma, jürimiz tarafından.....

Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan.....

Üye.....

Üye.....

ÖZET

1878 Berlin Anlaşması ile Osmanlı Devletine yönelik reform çabalarına konu olan Ermeni sorunu, izleyen dönemlerde büyük güçlerin uluslararası politikada ilgilendikleri bir konu olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarının paylaşımında ve Kafkasya'da söz sahibi olmak ve imparatorluğun çöküşünü hızlandırmak isteyen Rusya, İngiltere, Almanya ve Fransa, Ermenilere yönelik politikalar oluşturmuşlardır. Kafkasya'nın etnik çeşitliliği ve enerji kaynaklarının zenginliği, bu bölgeyi mücadele alanına dönüştürmüştür. Osmanlı-Rus ve Ermeni-Osmanlı çatışmaları ile Almanların Gürcistan ve İngilizlerin Azerbaycan'daki çıkar mücadeleleri, Kafkasya'da 1921'e kadar devam etmiştir. 1921 Kars antlaşmasıyla Türkiye-SSCB, böylece de Türkiye-Gürcistan ve Türkiye-Ermenistan sınırları belirlenmiştir.

Ermenistan Kafkasya'da ilk bağımsızlığını 1918'de Osmanlı Devleti'nin 1. Dünya Savaşı'nda yenilgisinden sonra ilan etmiş, 1920'ye kadar bölgede Sovyet egemenliği sürmüştür, 1922'de Transkafkasya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulmuştur.

Ermenistan'ın Moskova'ya bağlı bir cumhuriyet olduğu iki kutuplu dönemde, özellikle Türkiye'nin 1974 yılında gerçekleştirdiği Kıbrıs Barış Harekatı'nı izleyen yaklaşık 10 yıllık bir periyotta, Ermeni sorunu terörizm bağlamında gündeme gelmiştir.

Ermenistan'ın, SSCB'nin dağılmasıyla 1991'de bağımsızlığını ilan etmesinden sonra, Ermeni sorunu yeniden ön plana çıkmıştır. Bu yeni dönemde Türkiye ile Ermenistan'ın iyi ilişkiler kuramamasının temel nedeni, soykırım iddialarının gündemde tutulması ve Karabağ sorunudur. Devlet Başkanı Levon Ter-Petrosyan soykırımı iddialarından kaçınırken, yerini alan Robert Koçaryan soykırım iddialarını Ermenistan'ın dış politika öncelikleri arasına almıştır.

Türkiye, soykırım iddialarına, Türk diplomatlarının katline ve Karabağ sorununa rağmen, bağımsızlık sonrasında Ermenistan'a karşı ılımlı bir politika izlemiştir. Buna rağmen 1990'lı yıllar sözde soykırımın yabancı ülke parlamentolarına en fazla

getirildiği dönem olmuş ve Ermenistan, 1993’de Azerbaycan’ın % 20’sinin işgalini ve bir milyon mültecinin varlığını sergileyen bugünkü durumu yaratmıştır.

Çalışmada, “Ermeni Sorunu” karşısında Türkiye’nin nasıl bir politika izlemesi gerektiği konusu üzerinde de durulmuştur. Sorunlara sebep teşkil eden unsurların din-mezhep, ırk ve ekonomi olduğu dşnldğ için, Türk-Ermeni ilişkileri, bu faktörler gznnde bulundurularak irdelenmeye alışılmıştır.

ABSTRACT

The Armenian question which emerged as an issue of reforming the Ottoman Empire with the Berlin Treaty of 1878, has increasingly attracted the attention of the great powers in international politics.

Russia, Britain, Germany and France which wanted to increase their influence over the Ottoman lands and the Caucasus, by speeding up the Ottoman decline, pursued pro-Armenian policies. The ethnic diversity and richness of energy resources of the Caucasus turned the region into an area of conflict. The increase in the influence of Germany in Georgia, Britain in Azerbaijan, as well as the Ottoman-Russian and Ottoman-Armenian tensions in the Caucasus had continued until 1921. With the Kars Treaty of 1921, Turkey with USSR, including Georgia-Armenian formed the basis of the present-day borders between Turkey-Georgia as well as Turkey-Armenian.

Armenia declared its independence as the first Caucasian state in 1918, following the Ottoman defeat in the First World War. The Soviets controlled the region in 1920, and the Transcaucasian Soviet Socialist Republic was founded in 1922. In the severe period, when Armenia was a republic of the USSR, especially in a decade after the Turkish Cyprus Peace Operation in 1974, the Armenian question came in the agenda with the context of terrorism.

The Armenian question became more acute following the disintegration of the USSR and the independence of Armenians in 1991. The basic reason why Turkey and Armenia could not construct a balanced relationship in this new period, was due to genocide claims of the Armenian side and problems concerning the Nagorno-Karabagh question. Although the Armenian President Levon Ter-Petrosyan avoided genocide claims, his successor to him, Robert Kocharian gave priority to such claims in Armenia's foreign policy.

Following Armenia's independence, Turkey pursued a moderate policy towards Armenia, despite the genocide claims (assassinating of the Turkish diplomats) and

the Nagorno-Karabagh problem. 1990's was the period which the so-called genocide claims were brought into agenda of the foreign parliaments increasingly and Armenia, with the occupation of 20 % of Azerbaijan in the 1992, making 1 million Azers in their own country.

The study, focuses on the policies that Turkey might pursue in dealing with the Armenian problem. It is concluded that religious, sectarian, racial and economic factors have to be taken into account in examining Armenian-Turkish relations.

ÖNSÖZ

Asya ve Avrupa kıtaları arasında köprü konumunda olan Türkiye, Karadeniz'i Akdeniz'e bağlayan boğazları, Ortaasya, Kafkasya ve Ortadoğu'daki doğal enerji kaynaklarının kesiştiği noktadaki jeopolitik konumuyla bütün dünyanın dikkatini çekmektedir. Geçmişte Osmanlı devleti, bugün de Türkiye, bu jeopolitik ve jeostratejik konumundan dolayı çeşitli entrikaların çevrildiği bir alan olmuştur. Osmanlı devletini parçalayarak tarih sahnesinden silmek isteyen sömürgeci devletler, bu entrikalarında Ermenileri de kullanmışlardır.

Tarihte olduğu gibi günümüzde de, Ermeni toplumu üzerinden siyasi ve ekonomik çıkar sağlamaya çalışan ülkeler bulunmaktadır. Bazı ülkelerde Türkleri ve Türkiye'yi sözde soykırımla suçlayan anıtlar dikilmekte, bazı ülkelerde de soykırım iddiasını tanımaya yönelik kararlar parlamento gündemine getirilmekte, hatta kimi ülke parlamentolarında kabul edilmektedir. Gerçekte objektif/tarafsız tarihçilere bırakılması gereken bu konular, salt hukuksal açıdan da ele alınmadığı gibi siyasetçilerin elinde çıkar aracı haline dönüştürülmektedir.

Hazırlanan bu çalışmada, Ermeni tarihinin ortaya konulmasından başlanarak, Türk-Ermeni ilişkilerine değinilmiştir. Osmanlı döneminde, Avrupalı devletlerin islahat projeleri adı altında ayrılıkçı Ermeni faaliyetlerini destekledikleri ve bundan hareketle silaha sarılan Ermeni teror örgütlerini nasıl yönlendirdikleri, Ermeni isyanları ve bunların Türklere yönelik gerçekleştirdikleri katliamlar, sonrasındaki tehcirin gerekliliği, Sevr'den sonraki süreçte Türkiye topraklarında bağımsız bir Ermenistan yaratma çabaları; Lozan'daki gelişmeler ve günümüze kadar olan süreç ele alınmaktadır.

Türk- Ermeni ilişkilerinin tarihsel bir süreç içinde, bir bütünlük arz edecek şekilde ele alınması, bu çalışmanın esasına teşkil etmektedir. Türk- Ermeni ilişkilerinin diğer boyutlarına, bu esasın gerektirdiği ölçüde yer verilmiştir.

Tez çalışmam sırasında gösterdikleri yakın ilgi, destekleri ve yönlendirmelerinden dolayı tez danışmanım Sn. Prof. Dr. Osman Metin Öztürk ve ASAM eski Başkan Yardımcısı Sn. Aziz Koluman'a en içten teşekkürlerimi sunarım.

Orbay BULUR
Ankara, 2005

İÇİNDEKİLER

Tez Onay Sayfası.....	ii
Özet.....	iii
Abstract.....	v
Önsöz.....	vii
İçindekiler.....	ix

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1. Araştırmanın Amacı.....	3
2. Araştırmanın Önemi.....	4
3. Araştırmanın Kapsamı.....	4
4. Araştırmanın Yöntemi.....	5

İKİNCİ BÖLÜM

ERMENİ SORUNUNUN TARİHÇESİ

1. TARİHTE ERMENİLER.....	6
1.1. Bizans Döneminde Ermeniler.....	6
1.2. Selçuklu Döneminde Ermeniler.....	7
1.3.Osmanlı Devleti'nin Kuruluşundan Tanzimat Fermanına Kadar Olan Dönemde Ermeniler	8
1.4.Tanzimat Fermanından Birinci Dünya Savaşına Kadar Olan Dönemde Ermeniler	9
1.5. Birinci Dünya Savaşı Sırasında Ermeniler.....	13
1.6. Kurtuluş Savaşı İçerisinde Ermeniler.....	15
1.7. Lozan Antlaşmasından Günümüze Ermeniler.....	17
2. ERMENİ KOMİTELERİ.....	22
2.1. Armenakan Komitesi.....	23
2.2. Hınçak Komitesi.....	24

2.2.1. Komitenin Programı.....	24
2.2.2. Komitenin Faaliyetleri.....	25
2.3. Taşnak Komitesi.....	26
2.3.1. Komitenin Yapısı.....	28
2.3.2. Komitenin Amacı ve Hedefleri.....	28
2.3.3. Komitenin Stratejileri, Tutum ve Davranışları.....	29
2.3.4. Destek ve İlişkileri.....	32
2.3.5. Politik Gelişmeleri.....	32
2.3.6. Yayın Organları.....	33
2.4. Asala.....	34
2.4.1. Asala'nın Kuruluşu ve Amaçları.....	34
2.4.2. Asala'nın Uluslararası Örgütlerle Bağlantıları.....	34
2.4.3. Örgütün Son Durumu ve Bölünmeler.....	35
3. TEDHİŞ OLAYLARI VE İSYANLAR.....	36
3.1. Erzurum Olayı.....	37
3.2. Kumkapı Gösterisi.....	37
3.3. Merzifon, Kayseri ve Yozgat İsyancıları.....	38
3.4. Birinci Sason İsyancıları.....	38
3.5. Bab-ı Ali Yürüyüşü.....	39
3.6. Zeytin İsyancıları.....	39
3.7. Van İsyancıları.....	43
3.7.1. Birinci Van İsyancıları.....	43
3.7.2. İkinci Van İsyancıları.....	44
3.8. Osmanlı Bankasına Taarruz.....	45
3.9. İkinci Sason İsyancıları.....	46
3.10. Yıldız Suikastı.....	46
3.11. Musadağı İsyancıları.....	47

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
ERMENİSTAN'IN DIŞ POLİTİKASI

1. ERMENİSTAN DIŞ POLİTİKASINI BELİRLEYEN TEMEL FAKTÖRLER....	48
1.1. Jeopolitik Konum ve Bölgesel Faktörler.....	48
1.2. Ekonomik Yapı.....	49
1.3. Nüfus.....	51
1.4. Siyasi Yapı.....	52
1.5. Fikirler, İdeolojiler ve Din.....	53
1.6. Rusya'ya Yakınlık.....	55
1.7. Diaspora ve Ermeni Kimliği.....	56
1.8. Ermeni Milliyetçiliği.....	61
1.9. Algılama.....	62
2. ERMENİSTAN DIŞ POLİTİKASININ EVRİMİ.....	62
2.1. Levon Ter-Petrosyan Dönemi.....	62
2.1.1. Ermeni Milliyetçiliğinin Saldırganlığa Yönelişi.....	66
2.1.2. Karabağ Sorunu.....	67
2.1.3. Rusya ve Diaspora Faktörü.....	78
2.2. Robert Koçaryan Dönemi.....	79
2.2.1. Dış Politika Aracı Olarak Soykırım İddiaları.....	82
2.2.2. Diaspora Ermenileri.....	97
2.2.3. Rusya Faktörü.....	98
2.2.4. Bölgesel Bloklaşma.....	100
2.2.5. Toprak Talepleri.....	101

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
TÜRKİYE – ERMENİSTAN İLİŞKİLERİ

1. ERMENİSTAN’IN TÜRKİYE POLİTİKASI.....	105
1.1. Ermenilerin Sorunu Siyasallaştırma Çalışmaları.....	108
1.2. Ermenistan’ın Sözde Soykırım Konusunda 'Kanıtlar Paketi' Hazırlama Çabası.....	112
2. TÜRKİYE’İN ERMENİSTAN POLİTİKASI.....	114
2.1. Türkiye’nin Ermenistan’ın Uymasını Beklediği İlkeler ve Soykırım İddiaları Karşısındaki Tutumu	114
2.2. Türkiye’nin Karabağ Sorunu Karşısındaki Tutumu.....	115
2.3. Türkiye’nin Bilimsel Faaliyetleri.....	117
2.4. Ermeniler ve Türk Toleransı.....	119
3. ERMENİ SORUNUNUN İKİLİ İLİŞKİLERE ETKİLERİ.....	123
4. ERMENİ SORUNUNDA DİYALOG ÇABALARI.....	136
4.1. Türk-Ermeni Barışma Komisyonu (TEBK).....	136
4.2. Viyana Türk-Ermeni Platformu (VAT).....	139
4.3. Son Dönemdeki Gelişmeler.....	140

BEŞİNCİ BÖLÜM

SONUÇ

SONUÇ.....	144
KAYNAKÇA.....	146

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

Bir ülkenin dış politikasını belirleyen en önemli unsurlar coğrafi konumu, ekonomisi ve karar alma mekanizmasında yer alan aktörler arasındaki uyumdur. Başka bir deyişle, güvenli ve doğal kaynaklar açısından zengin bir bölge, güçlü bir ekonomi ve istikrarlı bir siyasi yapı etkili bir dış politikanın ilk şartlarıdır. Bu faktörlerin dışında insan gücü, ekonomik yapı, üretim ilişkileri de dış politikada ülkeler üzerinde değişik etkiler yapabilmektedir.

Ermenistan'ın durumu bu kriterler açısından ele alındığında, bu küçük ülkenin çok da şanslı olmadığı görülür. Bugünkü haliyle Ermenistan, nüfusu 2 milyon civarında olan, ekonomik ve siyasi istikrarsızlık içinde, doğal zenginlik kaynakları olmayan, hemen hemen tüm komşularıyla sorunlu, denizlere kapalı, fakir ve güçsüz bir ülkedir.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bağımsızlığını kazanan Ermenistan, Kafkasya'da Soğuk Savaş dönemi sonrası şekillenene politik ortamda yerini almıştır. Ermenistan'ı bağımsızlığını kazanan diğer Kafkas Cumhuriyetlerinden ayıran en temel zellik, Ermeni diasporasının varlığı ve bunun Ermenistan üzerinde etkin rol oynamasıdır. Diaspora partilerinin Ermenistan'daki faaliyetleri, bunların kendi gündemini ve kendi dış politik anlayışlarını Ermenistan'a taşımalarına neden olmuştur. “Taşnak” olarak da bilinen Ermeni Devrimci Federasyonu (EDF), Ermenistan'ın yeni bağımsızlığını kazanmış ve diğer bölge ülkeleriyle kuracağı uyumlu ilişkiler ile ekonomik kalkınmasını gerçekleştirebilecek bir ülke olduğunu unutarak, Ermenistan için bu yeni bağımsız ülkenin kapasitesinin çok ötesinde bir dış politik aizgisi ve hedefler ortaya koymuştur. Bunlar, Ermenistan'ı bağımsızlığa taşıyan Ermeni Ulusal Hareketi (EUH)'nin dış politik anlayışıyla çelişmektedir. Yeni bağımsızlığını kazanan bir ülkenin öncelikle komşu ülkeler ile ilişkilerinde normalleşmeye gitmesini savunan Ermenistan'ın ilk Devlet Başkanı Levon Ter-Petrosyan ile birlikte Ermenistan'ın politik ortamı incelendiğinde, diasporanın Ermenistan dış politikasında oynadığı rolün, Ter-Petrosyan'ın istediği anlamda bir normalleşmeyi engellediği söylenebilir.

Ermenistan'ın dış politik hedefleri incelenirken, önce jeopolitik konum, bölgesel faktörler, ekonomik yapı, nüfus, nüfus kalitesi, siyasi yapı, Ermeni milliyetçiliğinin temel özellikleri, dışa bağımlılık, Diaspora Ermenileri, Ermeni kimliğinin oluşumu ve algılamalar gibi Ermenistan'ın dış politikasını belirleyen temel faktörler üzerinde durulmalıdır. Ermenistan'ın temel dış politik sorununu Sovyetler Birliği döneminde başlayan ve daha sonra da devam eden Dağlık Karabağ atışması oluşturmuştur. Her ne kadar Ermenistan'ın ilk Devlet Başkanı Ter-Petrosyan Ermenistan'ın çatışmanın bir tarafı olmadığını ifade etse ve Ermenistan, Karabağ yönetiminin bağımsızlık ilanını tanımasa da Ermenistan doğrudan çatışmalara karışmıştır. Dağlık Karabağ atışması, Ermenistan'ın iç politik ortamını da etkilemiştir. Ermenistan'daki çeşitli gruplar, Ermenistan'ın dış politikasının nasıl olması gerektiği konusundaki tartışmalarında Dağlık Karabağ çatışmasını merkezi bir yere yerleştirmişlerdir.

Levon Ter-Petrosyan ve Robert Koçaryan dönemlerindeki Ermenistan dış politikasının ayrıntılı bir şekilde analizi önemlidir. Ter-Petrosyan ve Koçaryan

dönemlerinde Ermenistan'ın dış politikası ve bunu etkileyen etmenler ve bu bağlamda özellikle de diasporanın Ermenistan dış politikasında oynadığı rol çok önemlidir. Diaspora partilerinin Ermenistan'da faaliyette bulunmalarının bunların kendi gündemini ve kendi dış politika anlayışlarını Ermenistan'a taşımalarına neden olduğu bilinmektedir. "Taşnak" olarak da bilinen Ermeni Devrimci Federasyonu (EDF)'nin Ermenistan'ın yeni bağımsızlığını kazanmış ve diğer bölge ülkeleriyle kuracağı uyumlu ilişkiler ile ekonomik kalkınmasını gerçekleştirebilecek bir ülke olduğunu unutarak, Ermenistan'ın kapasitesinin çok ötesinde bir dış politika çizgisi ve hedefler ortaya koymuştur. Ter-Petrosyan'ın ve Ermeni Ulusal Hareketi (EUH)'nin, Rusya ile yakın ilişkileri sürdürme, Ermenistan ile Dağlık Karabağ çatışması arasında doğrudan bağ kurulmasını önleme ve ülke içi istikrara yardım edecek bir dış politika oluşturma amaçlarıyla hareket ettiğini ve Ter-Petrosyan'ın bir yandan Türkiye ile ilişkileri düzeltme politikası izlerken, diğer taraftan bu politika nedeniyle diaspora tarafından desteklenen muhalefet ile mücadele etmek durumunda kaldığını söyleyebiliriz. Ermenistan'ın Rusya ile yakın ilişkileri olduğu ve bu ülke ile Ermenistan arasındaki askeri işbirliğinin 1996 yılında imzalanan protokoller ile daha da ileri bir aşamaya geldiği bir gerçektir. Dağlık Karabağ sorununun Ermenistan'ın dış ve iç politikasına etkilerine de değinilecek olursa, Ter-Petrosyan'ın istifasına giden sürecin Dağlık Karabağ sorununda Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'nın (AGİT) adım adım çözüm önerisine sıcak baktığını açıklamasıyla başladığı bilinmektedir. Ermenistan'ın ilk Devlet Başkanı Ter-Petrosyan'ın izlediği dış politika ve özellikle Karabağ çatışmasına yönelik politikası, muhalefet tarafından sert bir şekilde eleştirilmiştir. 1997 yılından itibaren başlayan süreç 3 Şubat 1998'de Ter-Petrosyan'ın istifa etmesiyle sonuçlanmış ve kendisinin atadığı Başbakan ve "Karabağ Cumhuriyeti" eski Devlet Başkanı Robert Koçaryan, yapılan seçimler sonucunda Ermenistan Devlet Başkanı olmuştur. Koçaryan dönemi dış politikasına bakılacak olursa, ilk ve en önemli özelliğinin saldırganlık olduğu söylenebilir. Koçaryan, iktidara geldiği ilk günden itibaren bu tutumunu hissettirmiş ve dış politikada ciddi değişiklikler olacağını belirtmiştir.

1. Araştırmanın Amacı

Bu araştırma ile, geçmişte olduğu gibi, günümüzde de Türk ve dünya kamuoyunu meşgul eden ve ileri ki zamanlarda da meşgul etmesi beklenen “Ermeni Sorunu”nu, ana hatlarıyla günümüze dek irdelenmeye ve iddialar karşısında Türkiye’nin nasıl bir politika izleyebileceği ortaya konulmaya çalışılacaktır. Öncelikle Türkiye Cumhuriyeti devletini sürekli bir takım meselelerle meşgul etmekteki temel amaçların neler olduğu ele alınacak, Türk Milletinin sürekli meşgul edilerek önüne sürülen bir takım iç ve dış meseleler değerlendirilecektir. Yeryüzündeki mevcut düzene bakılacak olursa, karşımıza çıkan tabloda, insan hareketlenmelerine sebep teşkil eden unsurların başında ilk sırada din ve mezhebin, ikinci olarak ırk faktörünün, üçüncü olarak ise bugün de halen etkinlik ve süreklilik arz eden ekonominin bulunduğu görülecektir. Çalışmada, Türk-Ermeni ilişkileri, bu sıralanan faktörler göz önünde bulundurularak irdelenmeye çalışılacaktır.

2. Araştırmanın Önemi

Avrupa ile Asya kıtaları arasında bir köprü rolü üstlenen Türkiye, içinde bulunduğu bölgede çok önemli sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Türkiye'nin günümüzde yaşadığı sorunlardan birisi de, hiç kuşkusuz Türkiye ile Ermenistan arasında yaşanan sorundur. Ermenistan, soykırım iddialarını tekrar tekrar gündeme getirerek, Türkiye'yi ciddi anlamda tehdit etmeye ve bu yolla Türkiye karşısında asıl amacına ulaşmaya çalışmaktadır.

1915 yılında meydana geldiği iddia edilen Ermeni soykırımını sık sık gündeme getirenler, daha çok ABD ve Fransa'da yaşayan Ermenilerdir. Türkiye'nin, Ermenistan Cumhuriyetinin bağımsızlığını tanımış ve iyi niyet göstergesi olarak bazı girişimlerde bulunmuş olmasına karşılık Ermenistan, hem 1914-1915'te olduğunu iddia ettiği soykırımının tanınmasını, hem de tarihi Ermenistan topraklarının kendisine geri verilmesini resmen olmamakla birlikte talep etmektedir. Soykırımı iddialarının, özellikle toprak taleplerini güçlendirmek bağlamında gündeme getirildiği düşünülmektedir. Çalışmada bu iddialar karşısında Türkiye'nin konu ile

ilgili görüşünün nasıl olabileceği konusunda genel bir perspektif çizilmesi de hedeflenmiştir.

3. Araştırmanın Kapsamı

Çalışmada, Ermeni halkı ve Ermenistan, Türkiye’de Ermeniler ve tarihi gelişmeler ile, günümüzde Ermenistan’ın ve diğer ülkelerin Ermenilerinin izledikleri politika ve komşuları hakkındaki görüşleri incelenmekte, Türkiye, Ermenistan, Rusya ilişkileri ve Karabağ sorunu ele alınmaktadır.

4. Araştırmanın Yöntemi

Araştırma, konu hakkındaki yerli, yabancı kaynaklar taranmak ve internet ortamında konuyla ilgili kaynak, haber ve kavramlar ile basına yansıyan haberler belirlenip değerlendirilmek suretiyle gerçekleştirilmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM ERMENİ SORUNUNUN TARİHÇESİ

1. TARİHTE ERMENİLER

1.1. Bizans Döneminde Ermeniler (476-1453)

Ermenistan denilen bölge, asırlarca muhtelif devletlerin idaresinde kalmış ve hemen hemen her zaman büyük devletlerin çarpıştıkları bir sahayı teşkil etmiştir. Burası, bilhassa kuzeyden gelen orduların istila yolları üzerinde bulunmuş, büyük akınların, göçlerin uğrak yeri olmuştur. Başlangıçta ateşperest olan Ermeniler, Hıristiyanlığı kabul ettikten sonra Sasani hükümdarları tarafından İran içlerine sürülmüşlerdir. Beşinci asırda İran ile Ermeniler arasındaki muharebede yine binlerce Ermeni esir alınmıştır.¹ Daha sonra İran’a karşı muzaffer olan Araplar,

---

¹ Anadol, Cemal. **100 Soruda Ermeni Meselesi**, İstanbul, Kuvayi Milliye Yayınları, 2000. s. 54.

Ermenileri S.Arabistan ve Suriye'ye götürmüşlerdir. Bizanslılar, Ermenilere diğer devletlerden daha haşin davranmışlar, mezhep düşmanlığı ve kendilerine karşı gösterdikleri hıyanetler yüzünden, onlara daima kin ve nefretle bakmışlardır. Bu noktada Hıristiyanlık arasında oluşan mezhep farklılıklarından bahsetmek yerinde olacaktır.

Hıristiyanlık dini gelmeden önce Romalılarda putperestlik inancı hakimdi. Romalılar, bu yeni dinin mensubu olan Hıristiyanlara çok zalimce davranmışlar, bundan dolayıda Hıristiyanlığı kabul eden Romalılar, kendilerini 300 yıl saklamak zorunda kalmışlardır. Dördüncü asrın başında İmparator Konstantin, Hıristiyanlığı resmi din olarak tanımıştır.² Ancak, kısa zaman içerisinde Hıristiyan ruhbanlar arasında Hazreti İsa'nın konumu ile ilgili derin görüş ayrılıkları baş göstermiştir. Bir kaç asırlık süre içerisinde toplanan 9 konsül de ayrılıkçı görüşlerin kaldırılması yerine, her bir görüş etrafında kitlelerin oluşmasıyla Hıristiyanlık içerisinde birbirine düşmanlık besleyecek düzeyde değişik mezheplerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu bağlamda Hıristiyanlık; Katolik, Ortodoks ve Ermenilerin mensup olduğu Gregoryanlık olmak üzere üç ana mezhebe ayrılmıştır. Ortodoksluğu benimseyen Bizanslılar, bu nedenle Gregoryan Ermenileri büyük bir zulme tabi tutarak, sürekli baskı altında bırakmışlardır.³

Ermenistan denilen bölgenin, Doğu Roma İmparatorluğu ile İran arasında paylaşımından sonra, dördüncü asırda imparatorlar, Ermenileri, Rumlar vasıtasıyla temsil ettirmek için mümkün olan her şeyi yapmışlardır. Ana dil men edilmiş, dini liderlerinin Ermeniler üzerindeki hakları tanınmamış, bilhassa 452 yılından sonra kilisenin tesirlerini, milliyet hislerini kaldırmak için bunları sürgüne tabi tutarak daima buldukları bölgelerin dışına çıkarmışlardır.

1.2. Selçuklu Döneminde Ermeniler (1071-1299)

---

² Koçaş, Sadi. **Tarih Boyunca Ermeniler ve Türk Ermeni İlişkileri**, Ankara, Altınok matbaası, 1967. s. 50.

³ Grousset, Rene. **Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi**, (Çev: Sosi Dolanoğlu), İstanbul, Aras Yayıncılık, 2005. ss.66-67.

Türkler, 11. yüzyılda Anadolu'ya ayak bastığında karşılarında dağınık halde yaşayan Ermeni kitleleri bulmuşlardır. Ermeniler, Bizans baskısı nedeniyle Türk'lerin Anadolu'ya gelmelerini bayram havası içerisinde karşılamışlardır. Nitekim Selçuklular, Bizans'ın yok etmeye çalıştığı Ermenilere ve Ermeni kiliselerine, manastırlarına ve ruhban sınıfına konmuş olan ağır vergileri kaldırmıştır. Bu sayede Ermeniler Selçuklu döneminde; gerek toplum olarak varlıklarını, gerekse dinlerini ve kiliselerini korumuşlardır. Öte yandan bu aşamada Anadolu Selçuklu Devleti'nin paralelinde Anadolu coğrafyasında mevcut tek prenslik olan Kilikya Ermeni Prenslığı'nden ve oluşumundan söz etmek yerinde olacaktır.⁴

Doğu Anadolu'daki son Ermeni Prenslıklarının Türklerin Anadolu'ya gelişinden önce yıkılması ile, bu Prenslıkların coğrafyasından Kilikya'ya bir Ermeni göçü başlamış ve bu göç, Bizans'ın Ermenilere uyguladığı tehcir politikasının sonucu gerçekleşmiştir. Bu göçün neticesi olarak 1080 yılında Kilikya Ermeni Prenslığı kurulmuş ve 1375 yılına gelinceye kadar bu prenslikle Türkler arasındaki ilişkilerde herhangi bir olumsuzluk ortaya çıkmamıştır.⁵

Selçuklular zamanında Ermenilerin ekonomik hayatlarının bozulmaması için Selçuklu hükümdarları, Ermeni tüccarların çalınan mallarını tazmin ediyorlar, zararlarını karşılıyorlar ve kendi memleketlerinde ölen tacirlerin bütün mallarını tamamen mirasçılarına bırakıyorlardı. Selçuklu idaresi ile Ermeniler, Bizans'ın baskı ve zulmünden kurtulmuş, Selçuklu dönemi Ermeniler için huzurlu bir dönem olmuştur.

1.3. Osmanlı Devleti'nin Kuruluşundan Tanzimat Fermanına Kadar Olan Dönemde Ermeniler (1299-1839)

Osmanlı Devletinin kuruluş yıllarında Ermeniler, Osmanlı topraklarının her yerine dağılmış olarak yaşıyorlar, sadece Anadolu'nun doğu ve güneydoğusunda toplu halde bulunuyorlardı. Ancak, hiç bir yerde Türklere karşı çoğunluk

---

⁴ Yinanç, Refet. **Selçuklular ve Osmanlılar'ın İlk Dönemlerinde Ermeniler** ,Türk Tarihinde Ermeniler Sempozyumu ,Dokuz Eylül Üniversitesi.İlahiyat Fakültesi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, Şafak Yayınevi, 1983. s. 68.

⁵ Sevim, Ali. **Genel Çizgileriyle Selçuklu Ermeni İlişkileri**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1984. s. 18.

oluşturmuyorlardı.⁶ Bu konuları nedeniyle, Ermeniler, Türk geleneklerini ve folklorünü de benimsemişlerdi. Askerlikten az bir vergi ödeyerek muaf tutuldukları gibi, iç-dış ticaret, çiftçilik, kuyumculuk, bankerlik gibi ekonomik ve mali işlerle rahatlıkla uğraşabiliyorlardı. Bu nedenle sosyo-ekonomik açıdan Türklerin bir çoğundan daha iyi durumda idiler.⁷ Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman Bey, Ermenilerin Bizans baskısından korunmaları için Anadolu'da ayrı bir toplum olarak örgütlenmelerine izin vermiş ve Batı Anadolu'daki ilk Ermeni dini merkezi Kütahya'da kurulmuştur. Bursa'nın alınması ve başkent yapılması üzerine bu dini merkez buraya taşınmıştır. Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethinden sonra Ermeni dini lideri Hovakim, 1461 yılında İstanbul'a getirilmiş ve Fatih'in fermanı ile burada bir Ermeni patrikhanesi kurulmasına izin verilmiştir.

1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile Kırım'ın Osmanlı Devleti'nin elinden çıkmasından sonra 1778 yılında Ruslar, Kırım'daki bütün Ermenileri Rusya'nın çeşitli bölgelerine dağıtmışlardır. Bütün bu tarihi hadiselerin neticesinde ortaya çıkan şudur ki, Ermeni toplumunun bağımsız ve de belirli bir vatani asla olmamıştır.⁸

1.4. Tanzimat Fermanından Birinci Dünya Savaşına Kadar Olan Dönemde Ermeniler (1839-1914)

1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı ile bir Osmanlı padişahı ilk defa yapacağı uygulamalar ve yönetim tarzı ile ilgili olarak halkına bir takım teminatlarda bulunmuştur. Bu ferman, özelliği itibarıyla Müslüman tebaa ile diğer azınlıklar arasındaki hukuki ayrılıkları gidermeyi amaçlamıştır. En önemli özelliği ise, inisiyatifin devlet tarafından tek taraflı olarak kullanılmasıdır.⁹ Bu aşamada Tanzimat ile Islahat Fermanını karşılaştırdığımızda ortaya çıkan fark şudur ki; Islahat Fermanı, Müslüman tebaa ile Müslüman olmayan diğer Osmanlı vatandaşları arasındaki

---

⁶ Şahin, Recep. **Tarih Boyunca Türk İdarelerinin Ermeni Politikaları**, İstanbul, Özal Matbaası, 1988. ss. 67-68.

⁷ Küçük, Cevdet. **Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1984. ss. 28-53.

⁸ Demir, Neşide Kerem. **Türkiye'de Ermeni Meselesi**, Ankara, Şafak Matbaası, 1976. s. 13.

⁹ Köprülü, Mehmed Fuad. **Edebiyat Araştırmaları (Türk Edebiyatının Ermeni Edebiyatına Tesiri)**, Ankara, T.T.K. Basımevi, 1996. ss. 251-258.

eşitsizliği ortadan kaldırmayı amaçlamış ve Müslüman olmayan Osmanlı vatandaşlarının devletin her kademesinde görev almalarına imkan sağlamıştır. Tanzimat Fermanı, Osmanlı Devletinin inisiyatifi ile hazırlanırken, Islahat Fermanı İngiliz ve Fransızların baskı ve iştirakleriyle hazırlanmıştır. Fermenda yer alan “Osmanlı Devletinin iyiliğini isteyen ve dostu bulunan büyük devletlerin yardım ve himmetlerini” tabiri de yabancıların katkılarına işaret etmektedir. Bu fermenda daha sonraki gelişmelere esas teşkil edecek ana husus “din ve mezhep değiştirmenin” serbest olmasıdır. Bu ifadeden, Müslümanların Hıristiyan olması ya da Hıristiyanların Müslüman olması şeklinde bir anlam çıkarılmamalıdır. Buradaki asıl amaç, Hıristiyan mezhepler arasında geçişin kolaylaşmasıdır. Islahat Fermanında din ve mezhep değiştirme serbestliğinin verilmesi, Avrupalı devletlere, Ermenilere siyasi anlamda dışarıdan müdahale etme fırsatı vermiştir.¹⁰ Ruslar, 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile Osmanlıdaki Ortodoksların haklarını koruma misyonunu elde etmişlerdi. Ama sömürgecilik yüzyılı olan 19. asırda, daha çok İngiliz ve Fransızlar, Osmanlıdaki azınlıkların üzerinde hak iddia edebilmek için bu maddeyi dayanak noktası olarak kabul etmişlerdi.¹¹ Fermanın yürürlüğe girmesiyle birlikte İngiliz ve Fransızların Ermeniler üzerindeki oyunları artmış, Gregoryanların birliği parçalanmış ve bu devletler tarafından yapılan yoğun misyonerlik faaliyetleri neticesinde Ermeni İhtilal komiteleri teşekkül ettirilerek isyanların başlaması sağlanmıştır.

Alevlenen Ermeni meselesinde Rusya, İngiltere ve Fransa'nın oynadığı rolü iyi incelemek gerekmektedir. Ermeniler, tarih boyunca belli başlı birkaç devletin kullandığı bir topluluk olmaktan ileri gidememişlerdir. Bunu en çok yapan devletler Rusya ve İngiltere olmuştur. Bu devletler, her zaman yaptıkları gibi, önce bunları silahlandırıp yönlendirmişler, daha sonra da ana politikaları değişince ortada bırakmışlardır. Ruslar, Osmanlı Devleti ile aralarında bir tampon bölge oluşturabilmek ve Ermeniler ile Gürcüleri dengeli bir şekilde bölgede tutabilmek için yeni bir siyasi taktikle bu iki toplumun arasını açma yoluna gitmiştir. Bunu yaparken de Ermenilere bağımsız bir krallık vaat edilmiş, ancak bu bağımsızlık komedisi bir süre sonra Ruslar tarafından baltalanmış ve bu hareket Rusların çok işine yaramıştır. Yeni Rus taktiği, İngilizlerin oynak siyaseti ile paralellik göstermiş, “bağımsız bir Ermenistan, Akdeniz'in muhafızlığında Türklerden daha yararlı olur ve Şark Yolunu

¹⁰ Anadol, **100 Soruda...**, s. 64.

¹¹ Gürün, Kamuran. **Ermeni Dosyası**, Ankara, T.T.K. Basımevi, 1983. s. 10.

kapatır” fikri üstünde durarak Rus politikasını destekler görünmüşlerdir. Rusların başbakanı Lubanof, Ermeni bağımsızlığının Rus menfaatleriyle telif edilemeyeceğini şiddetle ve kesin bir ifadeyle ilan ederken, bu defa da Osmanlı Devletini Ermeniler aleyhine kışkırtmış bulunuyordu. Fakat Bab-ı Ali bu oyuna kulak asmayınca, Ruslar yine bir taktik değişikliği yaparak Ermenileri, Türkler aleyhine harekete geçirmek yoluna gitmiştir. Osmanlı İmparatorluğu Fransa, Almanya, İngiltere, Rusya ve İtalya nazarında yıkılacak bir devlettir. Bu büyük imparatorluğun mirasından pay almak isteyen devletlerin her biri, kendisine daha fazla pay alabilmek için akla hayale gelmedik oyunlar icat etmekteydiler.¹² Rusya, boğazlara hakim olmak, Akdeniz’e inmek emelinin yanında, şark vilayetlerine hakim olarak İskenderun’a ulaşmak istiyordu. Fakat Rusya’nın bu emeli, İngiltere ve Fransa’nın menfaatlerine uymuyordu. Onlar sadece Osmanlı İmparatorluğunun yıkılması hususunda birleşmişler,¹³ asırlardan beri askeri güçleriyle yenemedikleri Osmanlı Devletini, içten yıkmanın yollarını aramışlar ve bulmuşlardı. Osmanlı Devletinin himayesinde Hıristiyan kavimler, bu devletlerin ileri karakolu vazifesini görebilirlerdi.

Planlar, bu noktadan hareketle hazırlanmaya başlandı ve yavaş yavaş tatbikata konuldu. Burada amaç, Rum, Ermeni, Bulgar ya da Gürcülerin bağımsız olması değildi. Eğer öyle olsaydı bu toplumlar Rus emperyalizminin birer maşası olmazlardı. Rusya, İngiltere ve Fransa’nın, siyasi menfaatleri icabı Ermenileri isyana teşvik etmeleri, Ermenilerin yıkılmakta olan Osmanlı İmparatorluğu’nun mirasından istifade etmek emelleri ile 1862’de kabul edilen “Nizamname-i Millet-i Ermeniyan” (Ermeni Milleti Nizamnamesi),¹⁴ Türkiye Ermenilerinin siyasi ve toplumsal varlıkları üzerinde yeni bir çığır açtı. Bilhassa yurt dışında okumuş gençler ve Rusya Hıristiyan ruhbanlarıyla temas halinde bulunan patrikhane, Osmanlı hükümetinin durumunu ve milletlerin siyasi menfaatlerini, idealleri için uygun bulmuşlar; özellikle kilise, Anadolu’da başlatılacak bir isyan hareketinin planlayıcısı olarak, içte etkin rol oynamıştır.

---

¹² Kurat, Yuluğ Tekin. **Osmanlı İmparatorluğunun Paylaşılması**, Ankara, Turhan Kitabevi, 1986. s. 73.

¹³ Demir, **Türkiye’de Ermeni...**, s. 34.

¹⁴ Anadol, **100 Soruda...**, s. 68.

Bu sıralarda Osmanlı-Rus savaşı sona ermiş ve Rus ordusu Ayastefanos'a kadar gelmiş idi. Bunu fırsat bilen Patrik Nerses Varyabedian, Rus Çarı Nikola'ya, içerisinde Papaz Mığırđıç Hrimyan'ında bulunduğu heyetle muhtıra göndermiştir. Bu muhtırada, Osmanlı Devleti aleyhinde şikayette bulunuyor ve "Ermenilerin bulunduğu doğu vilayetlerinde bir Ermeni devletinin kurulmasına müsaade olunmasını ve hiç olmazsa, zikredilen vilayetlerin Rus himayesine alınmasını" rica ediliyordu.¹⁵ Mığırđıç Hrimyan ve yanındaki ruhani heyet, Roma, Viyana, Paris ve Londra'yı da ziyaret etti. Diğer taraftan Patrik Nerses Varyabedian boş durmuyor, İngiliz, Fransız ve diğer devletlerin elçileriyle görüşüyor ve yardımlarını talep ediyordu. 1876'da Patrik Nerses Varyabedian, İngiltere Büyükelçisi Henry Elliot ile görüşerek, Osmanlı Devleti üzerindeki tüm vilayetlerde yaşayan Ermenilerin dikkatlerini çekmek için ihtilal, isyan çıkarmak gerekiyorsa bunun için hazır olduklarını bildirmiş, İngiliz sefiri bunu ihtiyatla karşılamıştı. Çünkü böyle bir hareket o tarihlerde İngiliz çıkarlarına ters düşmekteydi. O devirde İngiliz-Rus rekabeti, Asya'da gayet şiddetlenmişti. Fransa ile İngiltere arasında da, Mısır'ın İngilizlerin hegemonyasına geçmesinden dolayı ihtilaf vardı. Bu arada Rusya da, Osmanlı Devleti'nin doğu vilayetlerini ele geçirme arzusunu gizlemiyordu. Fransa ise, Rus menfaatini gözetmek ile Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünü muhafaza arasında kararsız kalmıştı. Ancak, İngiltere, Londra'ya iltica etmiş olan Ermeni ihtilalcilerini açıktan açığa savunuyordu.¹⁶ Amacı da Osmanlı Devletini, Mısır'ın kendilerince işgalini tanımaya sevk etmek ve gelecekte de bir Ermeni teşekkülünün canlandırılması ile neticelenecek Avrupa müdahalesine kapı açmaktı. Bu sayede Rusların İskenderun'a kadar ilerlemesinin önüne geçilecekti. Halbuki Ruslar, hiçbir zaman Ermenilere karşı bir yöneliş içerisinde olmadıkları gibi, amaçları da Kafkasya'daki Ermeni bağımsızlık hareketini kırmaktı. Şarkta Ermeni devleti kurmak isteyen Rusya Ermenilerinin durumu, Osmanlı tebaası olarak yaşayan Ermenilerden, kıyas edilemeyecek, derecede çok kötü idi.

Ermeni kavminin gözleri ve idrakleri, Rusların 1855'de mekteplerinin kapatılmasını, 1896'da ise Sibiryaya sürülmelerini ve sonrasında Ermeni hayır cemiyetlerinin kapatılması ile Ermeni basın yayınına sansür konulmasını göreceği

---

¹⁵ Granville, Edgar. **Çarlık Rusyasının Türkiye'deki Oyunları**, (Çev: Orhan Arıman), Ankara, Yarı Yayınları, 1967. s. 36.

¹⁶ Anadol, **100 Soruda...**, ss. 72-73.

yerde, son derece huzur içerisinde buldukları Osmanlı idaresine karşı çıkmaya yönelik olmuştur.¹⁷

1.5. Birinci Dünya Savaşı Sırasında Ermeniler (1914-1918)

1914-1918 yılları arasında cereyan eden Birinci Dünya Savaşı ile beraber, Türk orduları bir çok cephede savaşa girmişlerdi. İşte böyle bir zamanda Ermeniler, itilaf devletlerinin işlerini kolaylaştırmak için II.Meşrutiyetten itibaren yapılan hazırlıkları hızlandırmaya başlamışlardır. Ermenilerin ellerinde bol miktarda bomba, silah ve mühimmat bulunuyordu. Karşılarında ise savaş halinde olan bir devletin iç güvenlik için ayırdığı az sayıda asker ve asıl önemlisi, kadınlar, çocuklar ve ihtiyarlar vardı. Teşkil ettirilen gönüllü Ermeni birlikleri, Rus ordusu saflarında savaşa iştirak etmekle beraber, vilayetlerde oluşturulan çeteler de jandarma karakollarına baskınlar yapıyorlardı. Papazlar köyleri dolaşarak, Ermenilere önceden satın alınan silahları kullanmanın zamanının geldiğini söylüyorlardı.¹⁸

Savaşta Ermeni isyanları, tehcir kararı ve tatbikatı incelenecek olursa, şöyle bir manzara ile karşılaşılır; Osmanlı Devletinin seferberlik ilan ettiği günlerde (21 Temmuz 1914) Eçmiyazin Katagikosu¹⁹ V. Kevork (1912-1930), Rusya'nın Kafkasya Umumi Valisi Voronçov Daşkov'a yaptığı yazılı müracaatında, Ermenilerin himaye edilmesini istiyor, buna karşılık Ruslar ile birlikte Osmanlı Devletine karşı savaşacaklarını taahhüt ediyordu. Voronçov Daşkov, Tiflis'deki Ermeni Milli Konseyi üyeleri ve şehrin belediye başkanı Hadisyon ile görüşüyor ve ona eğer Türklerin altı doğu vilayeti (Erzurum, Diyarbakır, Harput -yani Elazığ-, Sivas, Bitlis ve Van), Ermenilerin yardımı ile ele geçirilirse, burada Ermeni muhtariyetinin tanınacağını ilan ediyordu. V. Kevork, ayrıca Katagikosluğunun resmi gazetesi olan "Ararat" da, bütün Ermenilere hitaben (Ağustos 1914) isyan çıkırtkanlığı yapmaktaydı.²⁰

---

¹⁷ Demir, **Türkiye'de Ermeni...**, ss. 34-35.

¹⁸ Sakarya, İhsan. **İkinci Meşrutiyet Dönemindeki Türk-Ermeni İlişkilerinin Birinci dünya Savaşı Üzerindeki Etkileri**, Dördüncü Askeri Tarih Semineri: Bildiriler, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1989. ss. 240-241.

¹⁹ Ermenilerin yaşadıkları bölgelerdeki dini liderlerine verilen isimdir.

²⁰ İlter, Erdal. **Ermeni Kilisesi ve Terör**, Ankara, Ankara Üniversitesi Yayınları, 1996. ss. 60-62.

Bütün bu faaliyetler, gerek merkezde, gerekse diğer vilayetlerde öyle bir aşamaya geldi ki, hükümet, en buhranlı dönemde bunu kaçınılmaz bir fırsat bilerek askere, jandarmaya, savunmasız kadınlara, çocuklara ve ihtiyarlara karşı korkunç cinayet ve saldırılarına devam eden Ermeni komitelerine ait şubelerin kapatılarak üyelerinin dağıtılmasına, 24 Nisan 1915 tarihinde karar vermiştir.²¹ Akabinde 14 Mayıs 1915 tarihinde çıkarılan kanunla da, Avrupa ve Amerika’da sürekli gündemde tutulan, sözde Ermeni Soykırım tasarısına gerekçe olarak gösterdikleri kanun çıkarılmıştır. “Tehcir Kanunu” olarak adlandırılan kanunun maddelerinin izahından önce, “Tehcir”in, kelime anlamı üzerinde durulmasında yarar vardır.

Tehcir; Arapça kökenli kelime olup, “hicret” kökünden gelir. Kelime olarak; “Bir yerden başka bir yere göç etmek” anlamındadır. Tehcir kanununun çıkarılması ve uygulanmasında asıl amaç, sevk ve iskan hareketinin planlı ve sorunsuz olarak tamamlanmasıdır. Tehcir ile Ermenilerin iddia ettiği “sürgün” kelimesi arasında bir bağlantı olmadığı gibi, Osmanlı Devletinin uygulamasının sürgün olarak nitelenmesi kabul edilemez. Bu kanunda;

Madde-1 : Vakt-i seferde ordu ve kolordu fırka kumandanları ve bunların vekilleri ve müstakil mevki kumandanları, ahali tarafından herhangi bir kuvvetle hükümet emirlerine, memleket müdafaasına ve asayişin muhafazasına taalluk eden icraat ve tertibata karşı muhalefet ve silahlı tecavüz, mukavemet görürlerse, derhal askeri kuvvetle şiddetli surette bunları cezalandırmaya; yapılan tecavüz ve mukavemeti esasından imha etmeğe mezun ve mecburdur.

Madde-2 : Ordu ve müstakil kolordu ve fırka kumandanları askeri sırları ifşa veya casusluk ve hıyanetlerini öğrendikleri köylerde ve kasabalarda meskun kimseleri teker teker veya toplu olarak diğer mahallere sevk ve iskan edebilirler.

Madde-3 : İş bu kanun neşir tarihinden muteberdir.²²

---

²¹ Dış Politika Enstitüsü. **Dokuz Soru ve Cevapta Ermeni Sorunu**, Ankara, Dış Politika Enstitüsü Yayınları, 1983. s. 1.

²² Sakarya, **İkinci Meşrutiyet...**, s. 221.

Ermenilerin yer değiştirme esnasındaki kayıpları 35.000 kişi civarındadır. Yer değiştirme uygulamasına tabi tutulan nüfus içerisinde yer alan Halep'teki 26.064 Ermeni göç ettirilenler içerisinde dahil edilmemiştir. Bu rakam 35.000'den çıkarıldığında 9-10 bin kişi kalmaktadır ki, buradan Ermenilerin gerçek kayıplarının bu kadar olduğu anlaşılmaktadır. Bu kayıpların oluşumu ise, yer değiştirme esnasında kafilelere saldıran eşkiya çeteleri tarafından gerçekleştirilmiştir. Yer değiştirme esnasındaki kayıpları Osmanlı Ordusuna bağlamak mümkün değildir. Ermeni kayıplarının temel nedeni, hem Müslüman halk, hem de Ermeniler arasında görülen bazı salgın hastalıklardır. Ayrıca Ermeniler daha önce katliama maruz bıraktıkları aşiretlerin karşı saldırılarıyla da kayıp vermişlerdir. Meydana gelen ölümlerde etkili olan bir diğer etmen de iklim faktörüdür. Soğuklar ya da aşırı sıcaklar nedeniyle, yer değiştirme esnasında kayıpların olması da tabii bir hadisedir.

Öte yandan, Osmanlı Devleti, yer değiştirmeye tabi tuttuğu Ermenilerin nakli sırasında, ağır savaş şartlarına rağmen olağanüstü gayret göstermiş, bu durum, yabancı diplomatlarca da tespit edilmiştir. Yer değiştirme ile savaş şartlarında yüz binlerce Ermeni yok edilmekten kurtarılmış; göçe tabi tutulan Ermeniler sağ salim hayatlarını sürdürürken, Rus ordusu saflarında Türk ordusuna karşı savaşan Ermenilerin pek çoğu savaş ortamında hayatlarını kaybetmişlerdir.²³

1.6. Kurtuluş Savaşı İçerisinde Ermeniler (1919-1923)

Ermenilerin, milli mücadelenin başladığı tarihten itibaren, Anadolu toprakları üzerinde değişmez idealleri olan diğer bazı mihrakların da desteğiyle, Türk Milleti'ne yönelik menfi faaliyetleri aynı hızla devam etmiştir. Kurtuluş mücadelesinin başladığı tarihten itibaren Ermenilerin Anadolu'daki faaliyetleri Mustafa Kemal Paşa tarafından da takip edilmiş, merkez ve taşradaki vilayetler bizzat kendisi tarafından bilgilendirilerek ikaz edilmiştir.²⁴

Sevr Antlaşması ile, Doğu'da bir Ermenistan kurulduğu gibi, Kürdistan'a da otonomi verilmekte ve böylece de Doğu Anadolu parçalanmaktaydı. 24 Eylül 1920

---

²³ Anadol, **100 Soruda...**, s. 145.

²⁴ Ulu, Cafer. "Mustafa Kemal Atatürk'ün Fikir ve Görüşleriyle Ermeniler", **Ermeni Araştırmaları**, Cilt 1, Ankara, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2003. ss. 615-634.

tarihinde Sevr Antlaşmasının tanıdığı haklara dayanarak Türk topraklarına saldıran ve almaya kalkışan Ermeni Cumhuriyeti, askeri harekate girişmişse de Kazım Karabekir Paşa komutasındaki 15. Kolordu, 30 Ekim 1920 tarihinde Kars'ı kurtardıktan sonra Taşnaklar'ı, 2-3 Aralık 1920'de Gümrü Antlaşmasını imzalamaya zorlamıştır.

Güney cephesinde ise, Kuvay-ı Milliye'nin mücadelesi sonucu işgal devletleri tutunamamış; Fransızlar, Sakarya zaferi üzerine 20 Ekim 1921 tarihinde Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile Ankara İtilafnamesi'ni imzalayarak Antakya, İskenderun ve havalisi (İskenderun Sancağı) dışında işgal ettikleri yerleri geri vermişlerdir. Fransa ile barışın yapılması, işgal boyunca Türk halkına akıl ve hayale sığmayan zulümler yapan Ermeniler'i telaşa sevk etmiştir. Çünkü güneyde bir Ermeni Devleti kurma düşünceleri yok olmuş, bölgenin Türklere ait olduğu tasdik edilmiştir.²⁵ Ermeni kaynaklarına göre, Ankara İtilafnamesi ile Çukurova ve çevresinin Fransızlar tarafından boşaltılması sırasında 120.000'den fazla Ermeni Suriye ve Lübnan'a kaçmış, 30.000 kadar Ermeni de Kıbrıs, Mısır ve İstanbul'a göç etmiştir.

Fransa'nın Adana Konsolosu Laporte, Adana'dan İskenderun'a giden Sis Katagikos'una, Kasım 1921 sonlarında mevcut durumu açıklarken, "Gelecek olan hükümet, adil olacak ve azınlıkların menfaatlerini koruyacaktır. Bunun için göç eden Ermenileri sefaletten ve mülklerini tehlikeye düşürmekten kurtarmak lazımdır. Bu sebeple geri dönsünler. Kilikya'da Fransızlar sizler için 5.000 evladını toprağa verdi." demiş, buna karşılık Sis Katagikosu "Hıristiyanların hayatı tehlikeye atılamaz. Fransızlar'ın bize yaptıklarını takdir ile anarız. Ama buna karşılık 30.000 Ermeni de mütarekeden beri Fransızlar için ölmüşlerdir." diyerek Fransa'yı suçlamıştır.²⁶

1.7. Lozan Antlaşmasından Günümüze Ermeniler (1923-.....)

Sevr Antlaşması, Türkiye topraklarını çeşitli devletlere bölüyordu. Bunlardan biri de, Doğu Anadolu'da ihdas edilmek istenen Ermenistan devleti idi. Ekalliyetler

---

²⁵ İlter, **Ermeni Kilisesi...**, s. 70.

²⁶ İlter, **Ermeni Kilisesi...**, ss. 71-75.

(azınlıklar) meselesi, Avrupa'nın Osmanlı Devleti ve Türkiye'yi yok etmek ve parçalamak için başvurduğu etkili bir siyasetti.

Avrupa devletleri, Anadolu'daki Türk varlığını yok etmek için, Türk halkı ile özdeşleşmiş unsurları da bu bölme siyasetine alet etmek istiyordu. Batılılar Çerkez, Laz ve Kürt varlığından söz etmeye başlamışlardı. Avrupa devletlerinin Anadolu'yu ele geçirme istekleri, muhteris bir saldırıya yol açıyordu. Bu sebepten, gelecekle ilgili tahmin ve hesap hataları yapıyorlardı. Bu yanımların en büyüğü, kesin zaferle sonuçlanan İstiklal Savaşı idi.

Tıpkı İstiklal Savaşı gibi, Lozan Barış Antlaşması da, Sevr'i hazırlayanların, hayalleriyle hareket ettiklerinin ispatıdır. İstiklal Savaşı ve Lozan, Batı'nın uydurduğu Ermeni meselesini tam anlamıyla çözmüştür. Lozan görüşmeleri karara bağlanırken, Ermeni meselesi geçmemiştir.

Lozan Antlaşmasında sadece azınlıklar olarak bir statü ortaya konmakla birlikte, "Ermeni" kelimesi hiçbir yerde geçmemiştir. İngiltere, Fransa ve Rusya, yaklaşık 50 yıl Osmanlı Devletine karşı ayaklandırdıkları Ermenileri bağımsızlık aldatmacası ile amaçları doğrultusunda kullanmışlar, sonra da onları Anadolu'da yüzüstü bırakarak gitmek zorunda kalmışlardır.²⁷

Lozan Antlaşması'ndan sonra Avrupa kendi yaralarını sarmaya yönelmiş, Ermeni meselesi de küllenmeye bırakılmıştır. Sovyet Ermenistanı'ndaki Ermeniler ile diasporadakiler adına iş gören Taşnaksutyun, Hınçak, Eçmiyazin ayrı ayrı yol tutmuşlar ve bazen de kendi aralarında mücadeleye başlamışlardır.²⁸

Diğer taraftan Avrupa'daki Ermenileri yönlendirecek ortak teşekkülün Taşnaksutyun olabileceği yaygınlaşırken, bundan endişe duyan Ermeniler de olmuştur. Avrupa'dan artık destek alınamayacağını iddia edip, tamamen Rusya'ya yönelmeyi isteyenler olduğu gibi, Osmanlı Devleti'ndeki gibi terör hareketlerini

---

²⁷ Özgüldür, Yavuz. **Türk-Alman İlişkileri (1923-1945)**, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1993. s. 12.

²⁸ Anadol, **100 Soruda...**, s. 153.

Rusya'da da tekrarlananın ilkinde olduğu gibi ikincisinde de Ermenilere fayda sağlamayacağını öne sürenler olmuştur.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kabuklarına çekilen Ermeniler, yeni bir dünya savaşı başlarken yine birtakım beklentiler içine girmişlerdir. Lozan Konferansı sırasındaki gibi, İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna doğru, eski destekçilerine mektuplar, telgraflar göndermişler, doğabilecek fırsatlardan yararlanmaya kalkışmışlardır.

Ermenilerin buldukları bütün ülkelerde yürütülen bu faaliyetler ve uluslararası kuruluşlara yapılan yeni müracaatlar, Sovyet basın-yayın kuruluşlarınca da desteklenmiştir. Rusya'nın 20 yıllığına imzaladığı 17 Aralık 1925 tarihli Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Paktı'nın süresinin sona ermesi üzerine, Rusya'nın Boğazlar'dan ve Doğu Anadolu'dan imtiyazlar ve toprak talebinde bulunması, Ermenilerin yeni bir beklenti içerisine girmesine yol açmıştır.²⁹

İkinci Dünya Savaşı sırasında ve bunun sonrasındaki Ermeni iddiaları, 1965'lerde tekrar gündeme getirilmiştir. Dünyanın her tarafındaki Ermeni patrikhane ve kiliseleri, eğitim-öğretim kurumları, siyasi kuruluşlar harekete geçmiş ve 1965 yılı, sözde Ermeni katliamının 50. Yıl dönümü olarak "24 Nisan 1915 Ermeni Soykırım Günü" ilan edilmiştir. Bu tarihten itibaren de, dünyadaki Ermeniler tarafından anılmaya ve klasik iddialar tekrarlanmaya devam edilmiştir.

Bu girişim, Beyrut'taki Antilyas Kilisesi'ndeki "Çukurova (Kilikya) Katagikosu" Patrik I. Horen ile onun Kıbrıs Kilisesi'nden arkadaşı Başpiskopos Afakaryos tarafından başlatılmıştır. 24 Aralık 1964 tarihinde Kıbrıs Dışışleri Bakanı Kıpriyanu, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinde Kıbrıs konusunda Türkiye'yi ve Ada Türklerini suçlarken, Ermenilerle yapılan iş birliği sonucu, sözde Ermeni katliamının 50. Yıl dönümünün de anılacağını açıklamıştır.

---

²⁹ Süslü, Azmi. **Türk Tarihinde Ermeniler**, Ankara, Kars Kafkas Üniversitesi Yayınları, 1995. s. 300.

Ermeni sorununun tekrar ortaya çıkarıldığı tarihin, Türkiye-Yunanistan arasındaki Kıbrıs konusundaki gelişmelerin aynı tarihe gelmesi de göstermektedir ki, Ermeni sorunu, bundan sonrada, Türkiye'nin Kıbrıs başta olmak üzere bütün milli meselelerinde, başka sorunlarla birlikte veya tek başına karşısına çıkarılmıştır/çıkarılacaktır. Bu iş birliği, Habeşistan'ın başkenti Adisababa'da 17-25 Ocak 1965 tarihlerinde, İmparator Haile Selase'nin koruyucu başkanlığında Patrik I. Horen, Başpiskopos Makaryos ve diğer ruhani ve siyasi liderlerin katılımıyla yapılan toplantıda resmen ve fiilen ilan edilmiş, 24 Nisan'ların, bundan böyle anılması ve Kıbrıs Rumları ile Ermenilerinin ortak mücadele kararı alınmıştır.³⁰

1965 ve sonrasındaki bu faaliyetler, hem dünyanın her tarafındaki Ermenileri bilinçlendirmeye, hem de dünya kamuoyunu etkilemeye yönelik olmuştur. Ermeni diasporasının özellikle bu meseleye sarılmasının en önemli nedenlerinden biri de, yaşadıkları Amerika, Kanada ve Avrupa Birliğine üye ülkelerdeki üçüncü nesil Ermeni gençlerinin artık bu toplumlar içinde kültürel bakımdan asimile olmaya başlamalarıdır. Ermeni diasporası, bu anma günlerini ve soykırım yasa tasarılarını, milli kimliklerini korumak ve canlı tutmak için bir faaliyet alanı olarak kullanmaktadır.

Diasporanın kullandığı diğer önemli bir konu da; buldukları ülkelerde "Ermeni Soykırım Anıtları"nın dikilmesidir. Bu amaçla Lübnan'ın Beyrut şehrindeki Bikfaya Manastırı'nın yanına 24 Nisan 1968 tarihinde Ermeni Katliam Anıtı dikilmiş, bunu diğerleri takip etmiştir.³¹

Devam eden faaliyetlerde; "Ermeni Ölülerini Anma Günü" olarak ilan edilen 24 Nisan 1969 tarihinde, İngiltere'de yaşayan genç Ermenilerden oluşan bir grup, Türk Büyükelçiliğinin önünden geçerek Türkiye'yi protesto etmişlerdir. Lübnanlı Müslüman ve Hıristiyan Araplar, 1969 yılında sözde Ermeni katliamının 54. Yıldönümünü birlikte anmışlardır. 24 Nisan 1969 tarihinde, Lübnan'da Türkiye ve

---

³⁰ Ermeni sorununun 1964 yılında, Rum-Yunan ilişkisi üzerinden gündeme gelmesini, aynı yıl içinde Türkiye'nin Kıbrıs'a yapmak istediği müdahalenin, meşhur "Johnson Mektubu" ile ABD tarafından engellenmiş olmasının etkisinde görmek gerekir. Bkz: Öztürk, O. Metin. **Dış Politikada Kriz Yönetimi**, Ankara, Odak Yayınları, 2004. ss. 134-140.

³¹ Sakarya, İhsan. **Belgelerle Ermeni Sorunu** (2. Baskı), Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1984. s. 459.

İsrail aleyhine gösteriler yapılmıştır. Ermenilere yapıldığı iddia edilen sözde soykırımının 60. Yıldönümü dolayısıyla Fransa, Amerika, Almanya ve Yunanistan'da büyük gösteriler yapılmıştır. Bu gösteriler öncesinde söz konusu ülkelerin hükümetleri Türklerin korunmasına yönelik tedbirler almak zorunda kalmışlardır. 1965'ten sonra, çeşitli ülkelerdeki Ermenilerin Türkiye aleyhine başlattıkları karalama kampanyasıyla dünya ve Türkiye kamuoyunda varlığını hissettiren sözde Ermeni Sorunu, 1970'li yıllardan itibaren yurtdışındaki Türk temsilciliklerine yönelik terör eylemlerine dönüşmüştür. Gurgen (Karekin) Yanikan adlı yaşlı bir Ermeni'nin 27 Ocak 1973 tarihinde Türkiye'nin Los Angeles Başkonsolosu Mehmet Baydar ile Konsolos Bahadır Demir'i katletmesiyle başlayan "Bireysel Ermeni Terörü", 1975'den itibaren "Örgütlü Ermeni Terörü"ne dönüşmüştür. Türkiye'nin dış temsilciliklerine yönelik Ermeni saldırıları, 1980'den sonra yoğunluk kazanmıştır. Ermeni teröristler, 21 ülkenin 38 kentinde, 39'u silahlı, 70'i bombalı, biri de işgal şeklinde olmak üzere toplam 110 terör olayı gerçekleştirmişlerdir. Bu saldırılarda 42 Türk diplomatı ile birlikte 4 yabancı hayatını kaybetmiş, 15 Türk ve 66 yabancı uyruklu şahıs yaralanmıştır. 1984'ten sonra Ermeni terörü yerini işbirliği içerisinde olduğu bölücü terör örgütü PKK'ya bırakmıştır.

Bu gelişmelerden sonra, Birinci Dünya Ermeni Örgütleri Kongresi, Paris'te 3-6 Eylül 1979 tarihinde toplanmıştır. Bu kongreye Asala önemli bir güçle katılmış ve kongrede etkin rol oynamıştır. Kongre, Fransa'daki Ermeni ihtilalci güçleri üzerinde etkili olmuş, özellikle terör örgütlerine katılım sağlanmıştır. Kongrenin amacı; "dünyadaki Ermenilerin bir fikir etrafında, bir bayrak altında toplanması ve örgütlenmesiyle, siyasi ortamın değerlendirilip toprak taleplerine yönelinmesi" şeklinde özetlenebilir.

Paris Kongresi sonunda, şiddet eylemleri ve terör olayları artmış, Asala daha da güçlenmiştir. Bütünleşme çabalarında etkin bir dönem başlamış, silahlı eğitim faaliyetleri çeşitli merkez ve yerlerde artırılmıştır.³² Ermeni terörünün büyük boyutlara vardığı, dünya kamuoyunun giderek Ermenileri ve teröristleri kınar hale geldiği bir ortamda toplanan 1983 Lozan Ermeni Kongresi, "Ermeni siyasi

---

³² Uras, Esat. **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, İstanbul, Belge Yayınları, 1987. s. 206.

görüşlerini birleştirmek ve tek doğrultuda hareket etmelerini sağlamak" amacını taşıyordu. Asala'nın katılmadığı kongrede şiddet yanlıları azınlıkta kaldı.

İlimliler kongreye hakim olsalar da, önemli gelişmeler sağlayamamışlardır. Kongreden sonra çatışmalar devam etmiş ve bölünmeler başlamıştır; Taşnak ve Asala'da bölünmeler görülmüştür. Alt terör tim ve grupları, zaman zaman başı boş yeni örgütler şeklinde harekete girişmişlerdir.³³

7-13 Temmuz 1985 tarihlerinde Sevr'de, "Üçüncü Dünya Ermeni Örgütleri Kongresi" toplanmıştır. Bu kongrede temel amaç, hazırlanan "Ermeni Anayasasının" kabulü idi.

Kongrede Sovyetlerin soy kırımını kabul etmesi övgü ile anılırken, soykırım tasarısının kongreden geçmesini sağlayamadığı için Amerika yönetimi eleştirilmiştir.³⁴

Ermeni Parti ve kuruluşlarınca Ekim-Kasım-Aralık 1992 ayları içinde toplanan paranın büyük bölümü ile, Yunanistan'dan veya Yunanistan aracılığı ile temin edilen silahlar ve paranın kalan bölümü ile alınan gıda maddeleri, Karabağ'da savaşan Ermenilere ulaştırmak üzere Ocak 1993 ayı başlarında hava yolu ile Ermenistan'a gönderilmiştir.

04 Haziran 1993 tarihinde Batı Beyrut'taki PKK terör örgütü merkezinde, Hınçak Partisi, Asala ve PKK terör örgütünün katıldığı bir toplantı gerçekleştirilmiştir. 1984'ten sonra Türkiye'ye yönelik terör hareketlerini PKK terör örgütüne bırakan Ermeni komiteleri, sözde iddialarını Ermeni diasporası aracılığıyla sürdürmeye devam etmişlerdir. ABD'nin bazı eyaletleri ve başta Fransa gibi Avrupalı ülke parlamentolarından "Sözde Ermeni Soykırımını" kabul eden yasaların çıkmasını sağlamışlardır. Bu süreç halen devam etmektedir.³⁵

2. ERMENİ KOMİTELERİ

---

³³ Uras, **Tarihte Ermeniler**..., s. 207.

³⁴ Uras, **Tarihte Ermeniler**..., s. 208.

³⁵ Sakarya, **Belgelerle Ermeni**..., ss. 439-474.

Ermenilerin kavmiyetçilik hareketleri özellikle 1860 yılından sonra belirgin bir şekilde sergilenmeye başlamış, muhtelif isimler altında ve çeşitli yerlerde cemiyetler kurulmuştur. Osmanlı hükümeti ise, bu cemiyetlere karşı son derece müsamahakar davranmıştır. Başlangıçta bu cemiyetler hayırsever kurumu manzarasında olmuşlardır. Gerçekte ise hepsinin gayesi bağımsız bir Ermeni devletinin kurulmasıdır.

Daha önce patrik Hrimyan'ın Van ve dolaylarındaki vaazları ve neşrettiği gazeteleri, Ermeni patriği Nerses'in döneminde meyvelerini vermeye başlamış ve 1870-1880 yılları arasında "Araratlı", "Şarklı"; "Muhibb-i Maarif", "Kilikya", "Milliyetperver Kadınlar Cemiyeti", "Ermenistan'a Doğru" cemiyetleri kurulmuştur. Daha sonraları bu cemiyetler birleşerek "Müttehid Ermeni Cemiyeti"ni oluşturdular. Ayestefanos Antlaşması ve Berlin Konferansından sonra Ermenilerin cesaretleri daha da arttı. Berlin konferansında, Ermenilerin bulunduğu vilayetlerde, "Avrupa devletlerinin kontrolünde ıslahat yapılması" meselesi, konferansta bulunan Ermeniler ve bilhassa eski patrik Hrimyan tarafından; "Siyasi cemiyet ve teşekkülleri kuvvetlendirmek ve yer yer isyanlar hazırlamak." fikrini empoze etmek fırsatını vermiştir.

İlk Ermeni ihtilal komitesi 1873'de Portakalyan tarafından teşkil edilerek "Asya" gazetesi neşredilmeye başlandı. Bunun akabinde "Araratyan Komitesi" kuruldu. Bu komitecilik faaliyetleri devam ederken, Rusya ve İran'daki Ermeniler de faaliyet sahası olarak Anadolu topraklarını seçmişlerdi. Ermeniler gerek gazete ve mecmualarda, gerekse Ermeni cemiyetlerinin yayınladıkları broşürlerde, Türk topraklarında kendi yandaşlarına baskı yapıldığını savunarak, Avrupa'nın müdahale etmesi için kamuoyu oluşturmaya çalışıyorlardı. Üstelik Türkler Müslüman'dı ve Avrupa'da ayakta kalan haçlı fikri vardı. Bunu canlandırmak lazımdı. Komite ve cemiyetler bunu yaparak Avrupa'yı Türk milletine karşı tekrar bir oluşum içerisine sokmak istiyorlardı. Sadece Erzurum'da "Şûrâ-yı Âlî Cemiyeti", "Silahiler", "Müdafii Vatandaşlar Cemiyeti" gibi çeşitli cemiyetler teşekkül etmiştir.³⁶ Önemli Ermeni komiteleri şunlardır;

2.1. Armenakan Komitesi

---

³⁶ Gürün, *Ermeni...*, s. 128.

Bu komite, Ermenilerin Türkler aleyhine çalışmak üzere kurdukları ilk komite ve ilk siyasi kuruluştur. 1885 yılında Van'da kurulmuştur. “Kan dökmeden hürriyet elde edilemez” sloganı ile işe başlamıştır. Fransa’da çıkardıkları “Armenia” gazetesi ile kamuoyu oluşturmaya çalışmışlardır. İhtilal yolu ile Ermeni bağımsızlığını sağlamayı amaçlamışlar ve bunu gerçekleştirmek için hazırladıkları programda “tüm Ermenileri bir araya getirmeyi, ihtilalci fikirleri yaymayı, üyelerine silah kullanmayı ve askeri eğitim yaptırmayı, silah ve para temin etmeyi, gerilla kuvvetleri meydana getirmeyi, halkı genel bir isyana hazırlamayı”, öngörmüşlerdir. Askeri eğitim konusunda, Van’daki Rus Konsolosluğu’ndan yardım almışlar ve eğitimi Van Ermeni okulunda yapmışlardır. Bu komitenin üyeleri sonradan Taşnak ve Hınçak Komitelerine geçmişlerdir.³⁷

2.2. Hınçak Komitesi

Hınçak (Çan Sesi) Komitesi, 1886 yılında İsviçre’de kurulmuş ve komitenin düşüncelerini yaymak için de, yine Hınçak isminde bir gazete çıkarılmıştır. Bu komitenin başında ve üyeleri arasında çoğunluğu yine Rus uyruklu Ermeniler bulunmuştur. Bu komite, kendisine çalışma bölgesi olarak Doğu Anadolu’yu seçmiş, daha sonra komite merkezi, İsviçre’den Londra’ya götürülmüştür. Hınçak Komitesinin programı, sosyalist, marksist ve merkezîyetçidir. Komite, 1890 yılında merkezi İstanbul’da olmak üzere Osmanlı Devleti’nin diğer vilayetlerinde de şubeler açmıştır.

2.2.1 Komitenin Programı

Programda, Ermeni sosyalist demokratları ve bütün Ermeniler için genel ve bütünü kapsayacak bir sosyalizm düzeninin sağlanması, uzak bir amaç olarak kabul edilmekte ve bu nedenle bütün eğilim ve uğraşlar, yakın bir hedef seçilmesini gerektirmektedir. Bu yakın hedef, sosyal demokrat Hınçak Komitesi’ni oluşturmuştur.

Ermeni davası, Berlin Antlaşması'nın 61. maddesi ve uluslararası koşulların etkisiyle, bir hak durumuna gelmiş ve Avrupalı büyük devletler tarafından da

---

³⁷ Gürün, *Ermeni...*, ss. 129-130.

tanınmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi, ekonomik ve mali düzensizliği, düşüşü, iflası, iç karışıklıkları, Ermenilerin Osmanlı devletini hedef almasına yol açmış, diğer Avrupalı devletlerin etkileri de buna yardım etmiştir.

Ermenileri yakın amaca ulaştırmanın çaresi, bir ihtilalle Türkiye'deki Ermeni bölgelerindeki kurulu düzeni alt üst etmek, değiştirmek; genel isyanla, Osmanlı hükümetine karşı savaş açmaktır.³⁸

Bir siyasi programa göre çalışan Hınçak Komitesi, Marksizm propagandası yapmıştır. Karışıklıklar çıkarmak ve ihtilal yapmak için, gençler, dini liderler, maceracılar ve işsizler, komiteye girmeye ve buralarda çalışmaya can atmışlar; Komite yöneticileri de, sınıf esası üzerine çalışarak bir Ermeni proleteryası yaratmak istemişlerdir. Komitenin bu çalışmaları, Türkiye'deki yaşam koşullarına göre, bir sosyalizm propagandasından öteye geçememiştir. Hınçak Komitesi'nin düzenlediği ayaklanmalara, birçoğu dış ülkelerden ve özellikle Rusya'dan gelmiş bu işlere yatkın kimseler de katılmışlardır. Ermenilerin eyleme geçmeleri, memlekette çok ağır ve giderilmesi olanaksız kanlı olaylara yol açmıştır. Hınçak Komitesinin örgütlerini kurmak için Cenevre'den Tiflisli Şimavon, İran'dan S. Danielyan, Trabzon'dan Rus uyruklu Rupen Hanazat, Batum'dan H. Megavoryan gelmişlerdir. Tartışmalardan sonra, İstanbul Hınçak Komitesi Merkezi kurulmuştur. Bu örgüte, İstanbul'da 1890 yılından evvel kurulmuş olan diğer ihtilalci örgütler de katılmışlardır. Bu arada komiteye girmeyenler ve para yardımı yapmayanlar, baskı altında tutulmaya veya öldürülmeye başlanmışlardır. Örgütler, Anadolu'daki vilayetlere de yayılmışlardır.

2.2.2. Komitenin Faaliyetleri

Hınçak Komitesinin ana tüzüğü ve programı, 1909 yılında İstanbul'da hazırlanmıştır. Bu tüzük, dernekler kanunu gereğince Dahiliye Nezaretine verilmiş ve gerekli işlemler yapılarak İstanbul Valiliği'nin onay belgesini almıştır.³⁹

Hınçak Komitesi 24 Temmuz 1914 tarihinde, Türkiye'de Üçüncü Kongresini yapmıştır. 51 şubeden gönderilen 28 delegeyle Cangülyan'ın başkanlığı ve Tancutyanyan'ın sekreterliğinde açılan kongrede şu karar alınmıştır: "Amaç ve

³⁸ Hocaoglu, *Arsiv Vesikalarıyla...*, s. 162.

³⁹ Koçaş, *Tarih Boyunca...*, ss. 126-128.

çalışmalarımızın gerektirdiği büyük sorumluluk ve ondan doğacak tehlikeler göz önünde tutularak, uygar insanlar olduğumuzu göstermek için maceralardan ve düşüncesizce yapılacak hareketlerden kaçınılmalı, iyice düşünülmüş dengeli tesirler ve vasıtaların amaçlarımızda ve hareketlerimizde başarı sağlamak için tek çare olduğu göz önünde tutulmalıdır." Bu karar yüzünden, Hınçak Komitesinin üyeleri arasında anlaşmazlık çıkmış ve ikiye bölünmüşlerdir. Bir kısmı asıl "Hınçaklar" (Nazarbeg taraftarları), diğer kısmı "Reforme Hınçaklar" (Veragazmiyal Hınçak) adını almışlardır.

Her iki komite de, yöneticilerin görüş ve davranışlarına göre hareket etmişler, şahsi çıkarlarını ön planda tutmuş ve bunu savunmuşlardır. Aralarındaki bu anlaşmazlık, sokak kavgalarına dönüşmüş, bazıları dövülmüş, bir kısmı da öldürülmüştür. Hınçakların Marksist olduğunu anlayan Ermeni halkı ise, komitacıların görüşlerini kabul etmemiştir. Mücadeleler 1902 yılında iyice artmış, her iki tarafa bağlı birçok komitacı, İngiltere, Rusya, Mısır, Bulgaristan, Kafkasya ve İran'da sokak ortasında öldürülmüşlerdir. Hınçak Komitesinin dağılmasında, bazı Hınçak liderlerinin Rusların gizli amaçlarını anlayarak tuttıkları hatalı yoldan ayrılmaları da başlıca etkenlerden biri olmuştur.⁴⁰

2.3. Taşnak Komitesi

"Ermeni Devrimci Federasyonu (EDF)" olarak da anılan Taşnak Komitesi'nin faaliyetleri, komünistlerin Ermeni Cumhuriyetini ele geçirmelerinden sonra ABD, Lübnan, İran, Fransa ve Yunanistan'da "sürgündeki parti" şeklinde devam etmiştir. Günümüze kadar çeşitli eylemlerle faaliyetlerini devam ettiren Taşnak komitesi, çeşitli terör tim ve gruplarından oluşmuştur.

Taşnak Partisi, ihtilalci Ermeni partileri arasında en uzun ömürlüsü, önemlisi, Ermeniler'in hayatını ve mukadderatını en çok etkilemiş olan partidir.

Rusya'da Çar'ın, ülkesindeki radikalizmi yok etmek için uyguladığı baskılar sonucu dağılan Ermeniler'i birleştirmek amacıyla, Hınçak Partisi'nin memnun

---

⁴⁰ Sakarya, **Belgelerle Ermeni...**, s. 247.

edemediği bazı Ermeniler, önce Troşak (Bayrak), daha sonra 1890 yılında Taşnaksutyun adlı bir parti kurdular. Çıkardıkları Troşak gazetesinden dolayı Taşnaklar'a, Troşak Partisi adı da verilmiştir. Marksist ve sosyal demokrat grupların bileşimi olan Taşnak Partisi (Ermeni İhtilalci Federasyonu), 1892 yılındaki Birinci Genel Kongrelerinde kabul ettikleri programlarını, Ruslar'ın Narodnaya Volya (Halkın İradesi) teşkilatından aldılar.⁴¹

Böylece, kendilerine sosyalist-demokrat, sosyalist-ihtilalci, milliyetçi ve adem-i merkezîyetçi vasıflarını veren Taşnaklar bir terör örgütü olarak ortaya çıkıyorlardı. Taşnaklar, partinin bayrağına kin, intikam ve terör sembolü olarak bir de hançer ekleyeceklerdir. Taşnaklar'ın sembolü olan bu bayraktaki üç unsurdan; kürek, işçileri; kalem, aydınları; hançer ise savaşçıları ve fedailerini sembolize ediyordu.⁴²

Bu partinin hiç değişmeyen özelliği, gerek Ermeniler arasında ve gerekse bütün dünyada Türk düşmanlığı yaratmak ve katliam yapmak olmuştur. Taşnak Partisi, 1907 yılında yaptığı Teşkilat Talimatnamesi'nde de faaliyet alanını çizmiş ve çalışmalarını yürütecek aynı yetkide olan Batı Bürosu ile Doğu Bürosu'nu kurmuştur. Batı Bürosu'nun merkezi İsviçre'de Cenevre idi. Görevi, Avrupa'daki Ermeni hareketlerini organize edip, propagandasını yürütmektir. Doğu Bürosu'nun merkezi ise, Erivan'daki Eçmiyazin Kilisesi olup, görevi Türkler'e karşı yapılacak hareketler için para toplamak, yıkıcı propaganda broşürleri bastırmak, terör yaratmak, silah kaçırmak idi. Doğu Anadolu'daki faaliyetlerini dört merkezden Van, Muş, Erzurum ve Trabzon'dan yürütüyordu.

2.3.1. Komitenin Yapısı

Büro, örgütün en üst organıdır. Örgüt, yönetimi, "Büro"nun kararları doğrultusunda gerçekleşir. Büro, görünüşte kolektif liderlik şeklindedir. Kaliforniya,

---

⁴¹ Uras, **Tarihte Ermeniler**..., s. 324.

⁴² Uras, **Tarihte Ermeniler**..., s. 327.

Fransa ve İnan'dan birer, Lübnan'dan beş üyeden oluşur. Üyeler kendi aralarından birini başkan seçerler. Büro, Lübnan iç savaşına kadar Lübnan'da olmuştur. İç savaş sonunda sırasıyla ABD, Yunanistan ve Fransa'ya taşınmıştır. "Büro" üyeleri, yönetim esasları ve kararları gizlidir.⁴³

Merkez Komitesi, örgütün üst yönetim organıdır. Büro ile yerel gruplar ve örgütler arasındaki bağı teşkil eder. Ermenilerin nüfus bakımından önemli oldukları yerlerde kurulur. Lübnan ve Fransa'da birer "Merkez Komitesi" olmasına karşılık, ABD'de "Batı Kesimi Merkez Komitesi" ve "Doğu Kesimi Merkez Komitesi" adı altında iki komite vardır. Merkez Komitesi'ne veya Merkez Komitelerine ayrıca propaganda ve yayın, hukuk, mali, askeri, eğitim konularına bakan çeşitli birimler ile "Ermeni Göçünü Denetleme Komitesi" adı altında hizmet bölümleri bağlıdır. Bunlar, daha çok bilgi ve teknik hizmet birimleridir.

2.3.2. Komitenin Amacı ve Hedefleri

Taşnak, komünist olmayan bir Ermenistan kurulmasını ve Türkiye'nin Ermenilere karşı işlendiği iddia edilen suçlara karşı tazminat ödemesinin sağlanmasını amaçlamaktadır. Taşnak yayın organlarında bu amaç, şu şekilde dile getirilmektedir: "Sevr anlaşması üzerinde durmaya devam edeceğiz. Bu anlaşma davamızın kilometre taşlarından biridir." Taşnak'ın nihai amacı ise, "Dört T" şeklinde özetlenebilir; Tanıtım, Tanınma, Tazminat ve Toprak.Yani, sözde Ermeni sorunu tüm dünyada terör yoluyla "tanıtılacak", sözde iddialar dünya kamuoyunca kabul edilip Türkiye'ce "tanınacak", sözde soykırımdan dolayı Türkiye'den "tazminat" alınacak ve "Büyük Ermenistan" rüyasını gerçekleştirmek için gerekli olan "toprak" Türkiye'den koparılacaktır.

2.3.3. Komitenin Stratejileri, Tutum ve Davranışları

Stratejisini görüntüde, "barışçı yollarla amaçlarının gerçekleştirmesi" şeklinde ortaya koyan Taşnak, uzun yıllar öncesine dayanan faaliyetleriyle tam bir terör örgütü gibi hareket ettiğini ortaya koymuştur. Nitekim, "Ermeni Soy Kırımı Adalet Komandoları" adlı terör grubu, Taşnak tarafından kurulmuş, örgütün adı daha

---

⁴³ Gürün, **Ermeni...**, ss. 132-133.

sonraları "Ermeni Devrimci Ordusu" şeklinde değiştirilmiştir. Bu grubun bütün cinayetleri ve bombalama olayları Taşnak tarafından planlanmıştır. Ancak, Taşnak'ın terör örgütü Asala'dan farklı bir yanı vardır: Asala, terör eylemlerinde Türk veya başka ülkelerin vatandaşları arasında ayırım gözetmezken; Taşnak ve ona bağlı terör grupları, hedef olarak yalnızca Türk vatandaşlarını ve Türk temsilcilerini seçmişlerdir. 1982 yılında Los Angeles'teki Türk Başkonsolosunu öldürdükten sonra "Adalet Komandoları"nın yaptıkları "Tek amacımız Türk diplomatları ve Türk kurumlarıdır" açıklaması, bunun en açık kanıtıdır. "Ermeni Devrimci Ordusu"nun 1983 yılında Lizbon'daki Türkiye Büyükelçiliğine yaptığı saldırıda da aynı beyan tekrarlanmıştır. 1982 ve 1983 yıllarındaki elçilik saldırılarının ardından Taşnak Ermeni örgütünün stratejisi şu şekilde açıklanmıştır: "Bir kurtuluş hareketinin nihai amacına erişmesi için iki aşama vardır: Birincisi destek üsleri sağlamaktır. Buna "İç propaganda" denilir. İkinci aşama ise, dışarıda tanınma yani dünyanın beğenisini kazanmadır. En azından dünya kamuoyunun davaya eğilmesi sağlanmalıdır. Bu ise, gösteri eylemleri dönemidir."⁴⁴

Taşnak Partisi'nin Türkler ve Ermeniler'e karşı yaptığı terör hareketlerinin bilançosu, bu partinin ideologu Mikayel Varandian'ın kitabında da bütün ayrıntıları ile açıklanmaktadır. Ohanus Appressian adlı bir Ermeni subayının hayat hikayesinin anlatıldığı "Men Are Like That" adlı kitapta da, Taşnaklar'ın Türkler'den başka kendi ırkdaşlarına nasıl mezalim yaptıkları en açık şekilde anlatılmaktadır. Taşnaklar'ın kendi yasaları, yargı organları ve bu yargı organlarının vereceği hükümleri yerine getirecek olan "Mauserists" (profeesyonel katiller) adı verilen bir suikastçılar ordusu vardı. Parti, bir adamın öldürülmesini kararlaştırmış ise, bu adamın celladını tespit etmek üzere, ya kura çekilir veyahut da bu iş partinin Mauseristlerinden birine havale edilirdi.⁴⁵

Taşnaklar'ın Osmanlı Devleti'ni zayıf düşürmek ve yabancı müdahalesini hazırlamak için Doğu Anadolu'daki aşiretler ile Makedonya Komiteleri'ne çengel atıp işbirliğine teşebbüs ettikleri de görülmektedir. Ancak, Doğu Anadolu'daki aşiretleri kendi taraflarına çekemediler ise de, Makedonya Komiteleri ile işbirliği

---

⁴⁴ Türkdoğan, Berna. **Türk-Ermeni İlişkileri**, Ankara, Divan Yayıncılık, 2000. ss. 85-91.

⁴⁵ Gürün, **Ermeni...**, s. 134.

yapmakta başarılı oldular. 1898 yılında Taşnak Partisi'nin Balkanlar'daki mümessili Filibe Ermeni Okulu Müdürü Rostom Stepan Zoryan tarafından, Ermeni - Makedon ittifakı kurulmuştu. Taşnak Partisi'nin kullanacağı bombaları Bulgarlar hazırlamışlar, Teğmen Boris Sarafov'un yardımı ile Türk-Bulgar sınırında açılan gizli bir askeri okulda Bulgar ordusunda Yüzbaşı olan Bogosian'ın idaresinde birçok Ermeni genci yetiştirilmiş ve bunlar Türkiye'deki Taşnak ihtilal hareketlerinde görev almışlardı.

Ermeni komiteleri, Genç Türkler ile de işbirliği yapacaklardır. Şüphesiz ortak amaç, II. Abdulhamid yönetiminin değiştirilmesi idi. Böylece 23-24 Temmuz 1908 tarihinde ilan edilen II. Meşrutiyet, Genç Türkler kadar onlarla işbirliği yapmış olan azınlıkların ve bilhassa Ermeni komitecilerinin de başarısı olarak telakki edilecektir. Nitekim, Taşnak Partisi, Genç Türkler ile işbirliği yaparak Meşrutiyet'i koruyacağını ilan etmiştir.

Taşnak Partisi, Meşrutiyet'in ilanından sonra hazırladığı programında görünürde bir değişiklik yapmıştı. Buna göre Osmanlı Devleti'nde mahalli ve geniş bir muhtariyet ve federasyon bağlarıyla bağlı siyasi ve iktisadi bir hürriyet olacak, Hükümet merkezi demokrat halk temsilcilerinden kurulacak, Osmanlı Hükümeti'nin dış siyaset, askerlik, maliye, gümrük, posta-telgraf işleri dışındaki hizmetleri mahalli muhtar bölgelere terk edilecektir. Türkiye Ermenistan'ı, Osmanlı federatif devletinin bir bölümü olarak içişlerinde serbest olacak, bu bölgedeki halkın içişleri mahalli muhtariyetle idare edilecektir. Bu program, aslında Ermenistan'ın kurulmasını hedef almakta idi. Ermeniler, Meşrutiyet'in bahsettiği hürriyet, adalet ve eşitlikten faydalanıyorlar ve siyasi haklarına da tamamen sahip bulunuyorlardı. Artık, Ermeni komitelerinin ihtilalci sıfat ve varlıklarına lüzum kalmıyordu. Fakat diğer Ermeni komiteleri gibi Taşnaklar da boş durmuyorlar, teşkilatlanmaya ve şubeler açmaya devam ediyorlardı. Sosyalizmi de kullanan Taşnaklar'ın, 1910 yılında Kopenhag'da toplanan "Sosyalistler Kongresi"ne verdikleri bir muhtıradan, Taşnak Komitesi'nin Türkiye'deki faaliyetlerinin 1908'e kadar gizli olduğu, komite üyelerinin gündüzleri çevrede görünmeyip geceleri silahlanma ve eğitim yaptıkları, eylemlerinin tamamıyla siyasi ve ihtilalci nitelikli olduğu, ifade edilmiştir.

1912 yılındaki Balkan Savaşı mağlubiyeti, Ermeniler'i umutlandırmıştır. Ermeniler, Doğu Anadolu'yu Ruslar'ın işgal ve Müslüman halkın da buradan göç edeceklerine inanıyorlardı. Bitlis Rus Konsolosu General Mayewski, İstanbul'daki Rus elçiliğine gönderdiği 24 Aralık 1912 tarih ve 63 No.'lu raporunda bu durumu ve Taşnaklar'ın faaliyetlerini açıklıyordu. Ocak 1914 ayında, Taşnaklar'ın ileri gelenlerinden olan ve Rus Dışişleri'ne yakınlığı ile tanınan Dr. Hakob Zavriev, Rus Dışişleri Bakanlığı Doğu Masası Şefi Prens Trubetskoy'u ziyaret ederek, Rus Hükümeti'nin Ermeni ıslahatı ve Türkiye'deki Ermeniler'in durumu hakkında bilgi edinmiş ve teminat almıştı. Ermeniler, en büyük koruyucuları olan Çar'ın hesaplarında Bulgarlar'ın yerine konulmuşlardı.

Taşnaklar, Osmanlı Devleti'nin, kısmi seferberliğe başladığı 30 Temmuz 1914 tarihinden önce, Osmanlı Hükümeti'nin Birinci Dünya Savaşı'na katılması halinde, kendilerinin nasıl bir durum almaları icabedeceğini, Osmanlı devletini nasıl arkadan vuracaklarını tayin ve müzakere etmek için Erzurum'da Sekizinci Genel Kongre'lerini yapıyorlardı.⁴⁶

2.3.4. Destek ve İlişkileri

Taşnak, desteğini daha ziyade ABD ve Avrupa devletlerinden almıştır; ilişkileri ise, mümkün olduğu kadar diğer terör örgütleriyle temas etmemek şeklinde bir esasa bağlanmıştır. Taşnak Komitesi'nin bu devletlerin çeşitli teşkilatlarıyla ilişkileri vardır. Kilise ve Kiliseler Birliği ile "Ermeni lobileri" ve "Araştırma merkezleri" başlıca destek kaynaklarını teşkil etmektedir.

2.3.5. Politik Gelişmeleri

1970'lere kadar, Taşnak Ermeni terör örgütüncü belirlenen ve uygulanan politikalarda, esas amaç "Sovyet Ermenistan'ının kurtuluşu ve bağımsızlığı"

---

⁴⁶ Gürün, **Ermeni...**, s. 136.

olmuştur. Bu sebeple, Sovyetler Birliği'ne karşı olan düşmanlıklar öncelik kazanmış, Sovyet Ermenistan'ını tutanlara veya Sovyet Ermenistan'ını destekleyenlere karşı acımasız bir mücadele verilmiştir.⁴⁷ New York'taki Holy Cross Ermeni Kilisesi'nin Başpiskoposunun Noel ayını sırasında bir Taşnak fedaisi tarafından öldürülmesinin nedeni, onun Sovyet Ermenistan'daki durumu onaylamasıdır.

Türkiye'nin Lizbon Büyükelçiliği'ne yönelik baskın, Taşnak'a itibar kazandırmamıştır. Bu olaydan sonra, "Ermeni Soykırımı Adaleti Komandoları" isimli örgütün ismi "Ermeni Devrimci Ordusu" olarak değiştirildiyse de Taşnak için kurtarıcı olmamıştır. Özellikle 1984 yılında Taşnak militanlarından Sasunyan'ın tutuklanıp mahkum edilmesi, Taşnak politikasına önemli bir darbe vurmuştur. Bu süreçte Taşnak, Amerika'da doğan Ermenilerin desteğini yitirmiş; nitekim, "Armenian Reporter" gazetesi, Taşnak partisinin dışardan gelen Lübnanlı Ermenilerin eline geçtiğini ve terörizmi desteklemeyen büyük çoğunluk karşısında aciz kaldığını yazmıştır.⁴⁸

Terörist kolun zayıflaması, Taşnaklar arasında, özellikle "Büro" ve "Merkez Komiteleri" üst yönetimleri arasındaki çatışmaları artırmıştır. Örgütün üst yönetimi ikiye ayrılmıştır. "Büro"nun güçlü adamları, Lübnan Merkez Komitesinin temsilcileri ve önde gelen yöneticileri, Lübnan'da, öldürülmüşler veya kaybolmuşlardır. 1985 yılının sonlarına doğru Taşnak bütünlüğünden söz edilemez olmuştur. Taşnak'ın bu duruma gelmesinde, dışardan iki büyük etken rol oynamıştır. Bunlardan birincisi Taşnak yöneticilerinin bazı devletlerin gizli servisleriyle ilişkilerinin açıklanması ve bu servislerin Ermeni kiliselerini bir elde toplama çabalarının ortaya çıkmasıdır. İkincisi ise Asala - Taşnak mücadelesidir.

2.3.6. Yayın Organları

Ermeni komiteleri ve terör örgütleri içerisinde propaganda konusunda büyük deneyimleri ve destekleri bulunan Taşnak, çeşitli süreli, süresiz yayınlar, satın alınan radyo programları, özel radyolar TV ve video filmleri gibi haberleşme ve yayın

---

⁴⁷ Uras, **Tarihte Ermeniler**..., ss. 432-435.

⁴⁸ Uras, **Tarihte Ermeniler**..., s. 438.

araçlarıyla sürekli olarak amaçlarını, hareketlerini, politikalarını dünya kamuoyuna duyurmak imkanını elde etmişlerdir.

Taşnak yayın organları içerisinde en önemlileri ABD'de Ermenice yayınlanan “Hayrenik” ve “Asbarez” ile, İngilizce yayınlanan “Armenian Reporter” ve “Armenian Weekly”dir. Bu örgütün, katılanların kısıtlı sayılarına rağmen, Paris, Bükreş, Erivan, Münih gibi yerlerde 22 dünya konferansı düzenlemesi önemli bir propaganda, yayma ve yayılma olayıdır.⁴⁹

2.4. Asala

2.4.1. Asala'nın Kuruluşu ve Amaçları

1974 Kıbrıs Barış Harekatı sonrası Yunan gizli servislerinin organize ve teşviki ile kurulduğu tahmin edilen ve kuruluş aşamasında S.S.C.B. tarafından yönlendirilen ASALA'nın, Merkezi, Beyrut/Lübnan olmuş olup, Kuruluş Tarihi ise, 20 Ocak 1975'tir. Siyasi görüşü, Hınçak Partisi yanlısı “Marksist-Leninist” doğrultuda idi. Örgütün Lideri, “Mihran Mihranian ve Agop Hagopian” gibi takma isimler de kullanmış olan, Bedros Havanassian'dır.

20 Ocak 1975 tarihinde Beyrut'taki Dünya Kiliseler Birliği Bürosu'na yaptığı bombalı saldırı ile adını duyuran Asala, kendisini uluslar arası devrim hareketinin bir parçası olarak kabul etmiş, Türkiye ile müttefiklerini düşmanı saymış ve Ermeni davasının ancak, silahlı mücadeleyle çözümlenebileceğini savunmuştur.⁵⁰

---

⁴⁹ Uras, **Tarihte Ermeniler**..., ss. 440-442.

⁵⁰ Saray, Mehmet. “Ermeni Terörü(1887-2002)”, **Ermeni Araştırmaları**, Cilt 2, Ankara, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2003. ss. 383-397.

Asala Ermeni terör örgütü, Türk temsilciliklerine yönelik silahlı eylemlerini en çok Fransa'da gerçekleştirmiştir. Lübnan'dan sonra en büyük hareket üssü, olarak bu ülkeyi kullanmıştır.⁵¹ Ermeni militanlar, Fransız yönetiminden ve çeşitli Ermeni kuruluşlarından almış oldukları büyük destekle eylemlerini yapabilmüşlerdir. Ayrıca, ABD, Yunanistan, Kıbrıs Rum Kesimi, Suriye, İran ve Kanada gibi devletlerde de faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.

2.4.2. Asala'nın Uluslararası Örgütlerle Bağlantıları

Örgütün militanlarının Filistin Kurtuluş Örgütleri ile iş birliği içinde oldukları ve örgütün elemanlarının Habbaş Fedayin Grubu'nca eğitildikleri bilinmektedir. Örgüt üyeleri, uluslar arası terör örgütleri Japon Kızıl Ordusu, İtalyan Kızıl Tugayları, EOKB-C, PKK, İRA ve Marksist-Leninist Türk terör örgütleri ile iş birliği içerisinde olduklarını, çeşitli yollarla kamuoyuna açıklamışlardır.

8 Nisan 1980 tarihinde Beyrut'ta Asala ve PKK terör örgütleri birlikte bir basın toplantısı yaparak, Türkiye'ye karşı Ermeni-Kürt Birliği kararı aldıklarını açıklamış; yayımlanan deklarasyondan sonra, basın mensuplarına sözlü olarak Asala Lideri Bedros Havanassian, "Biz aynı dava için çalışan iki toplumuz. Ermenistan ve Kürdistan'ın, kurtuluşu için savaşıyoruz. Planlarımız, gerek Türk, gerekse Kürt kardeşlerimizle el ele mücadelemize devam etmektir", demiştir. Bu açıklama, Türkiye'de faaliyet yürüten Kürt örgütlerinin yanı sıra Türk solundaki örgütlerle de iş birliği yaptıklarını göstermektedir. Daha sonraki tarihlerde dağıttıkları "Asala-PKK Ortak Bildirisi" başlıklı bildirimlerde, Sovyet Devleti'nin ezilen dünya halkları için yeni ufuklar açtığını belirterek, Ermeni ve Kürt mücadelelerinden bahsetmişlerdir.⁵²

30.11.1980 tarihinde Tahran'da dağıtılan "Asala-PKK Ortak Bildirisi"nde, "Ermeni, Kürt ve Arap halklarının bölgede emperyalizme ve Türkiye'ye karşı iş birliği yapmaları gerektiğini" dile getirmişlerdir.

---

⁵¹ Özkan, Zafer.**Tarihsel Akış İçerisinde Terörden Politikaya Ermeni Meselesi** İstanbul, 2001. ss. 189-190.

⁵²Anadol, **100 Soruda...**, s. 169.

2.4.3. Örgütün Son Durumu ve Bölünmeler

İran'da Taşnaklar ile Asala arasındaki sürtüşme, 1983 yılında artmıştır. Taşnaklar, şahıslar yerine, Türkiye'ye karşı özellikle ekonomik tahribata yol açacak can alıcı noktalara saldırılmasını savunmuşlardır.

Asala'nın, İsrail işgali nedeniyle Lübnan'daki 3 eğitim kampını kaybettiği, İtalyan makamları arasındaki görüşmelere aracılık eden bazı Filistinli yöneticilerin Asala'yı arkadan vurmaya çalıştıkları, gerici Ermenileri kiralarak Asala'ya karşı kullanmak istedikleri, Asala liderlerinden Bedros Havanassian (Agop Agopyan) tarafından Beyrut'un batı kesiminde yaptığı röportajın radyoda yayımlanan metninde ifade edilmiştir. Asala Lideri Bedros Havanassian tarafından Türkiye'de eylem yapmakla görevlendirilen Monte Melkonian, 1983 yılında, İstanbul Kapalı Çarşı Olayı'nı gerçekleştirerek, kız arkadaşı Suzy Mashararjyan ile birlikte kaçmayı başarmış ancak, bu eylemin intihar olduğunu bildirerek kendisinin görevlendirilmesine içerlemiştir.

Asala'nın kurucusu ve lideri Bedros Havanassian (Agop Agopyan), örgüt içerisinde çıkan nifaktan dolayı istenmeyen adam ilan edilmiş, 28 Nisan 1988 tarihinde, Atina'da, maskeli iki şahıs tarafından silahla vurularak öldürülmesinden sonra, örgüt; Asala-MR (Devrimci Hareket), Asala-PMLA (Halk Hareketi) ve Sassoon diye üç gruba bölünmüştür.

19 Aralık 1991 tarihinde Türkiye'nin Budapeşte Büyük Elçisi'ne karşı girişilen saldırıyı Sassoon adlı grup üstlenmiştir.

Asala-PMLA, Yunanistan'ın Egina adasındaki gizli askeri üssünde PKK terör örgütü mensuplarına askeri eğitim vermiş,⁵³ Lübnan'ın Anjar kasabasında "Ermeni İzciler Derneği" olarak tanıtılan askeri bir karargah oluşturulmuş, Bar Ellias'da (Bekaa Alanı) Asala militanları silahlı eğitim yapmışlar, Kıbrıs Rum Kesimi'nde Asala mensupları Rum Ordusu denetimi altında Eyanapa bölgesinde bir kamp kurmuşlar, PKK ve Devsol terör örgütleri ile iyi ilişkiler içerisinde olmuşlardır.⁵⁴

---

⁵³ Özkan, **Tarihsel Akış...**, s. 191.

⁵⁴ Anadol, **100 Soruda...**, s. 180.

3. TEDHİŞ OLAYLARI VE İSYANLAR

Ermeniler, yapmış oldukları isyanlarla, Osmanlı ülkesinde huzursuzluk çıkaracak, devleti kendileri ile meşgul ederek zayıf düşürecek ve bu sayede Avrupa devletlerinin müdahalesini sağlayacaklardı. En önemlisi de bazı vilayetlerdeki Türk nüfusunu gerek öldürmek, gerekse başka vilayetlere göç ettirmek suretiyle, azınlıktan çoğunluğa geçmiş olacaklardı. Bu şekilde, aynı zamanda isyanların teşvikçisi olan İngiltere, Fransa ve Rusya'nın siyasi menfaatleri de sağlanacaktı. Çünkü bir ülkede anarşi ve terörün mevcudiyeti, devletin kudret ve hakimiyetini azaltacağı gibi, başka devletlerin o ülke üzerindeki planlarını kolayca tatbik etmelerini sağlayacağı da muhakkaktır.

Bu sebeple Ermenilerin yardımcısı görünen devletlerin vilayetlerdeki konsolosları, hadiselerin bilfiil içinde bulunmaktaydılar. Türklerde av tüfeği dahi bulunmazken, Ermenilerde zamanın modern silahlarının tamamı mevcut idi. Evlerde bombalar imal edilmiş, kiliseler silah deposu haline gelmişti. Durumdan endişe eden Türkler, kiliselere baskın yapınca durum ortaya çıkmış ve özellikle doğuda, Erzurum Ermeni Kilisesinde bulunan çok sayıda silah ve cephaneye el koymuşlardır. Bu arada Ermenilerle devlet kuvvetleri arasında çatışmalar olmuştur.

Bu bölümün başlığı "Ermeni Sorununun Tarihçesi" olduğu için, burada, özellikle Osmanlı Devleti dönemindeki tedhiş olaylarına ve isyanlara yer verilmiştir. Cumhuriyetin kuruluş aşamasında ve daha sonra yaşananlar, çeşitli verilerle ele alınmış olduğu için bunlara yer verilme ihtiyacı duyulmamıştır.

3.1. Erzurum Olayı (20 Haziran 1890)

Erzurum, Ermenilerin en çok olay çıkarttıkları ve kan döktükleri yerlerden birisi olmuştur. Rus askerlerinin himayesinde katliamlar yapılmıştır. Ancak, 1890 yılındaki ilk hadise Kafkasya üzerinden Rusya'dan silah ve komiteci geldiğinin istihbar edilmesi üzerine arama yapılmasıyla başlamıştır. Zaten fırsat kollayan Hınçak

Komitesi, ilk gövde gösterisini bu vesileyle gerçekleştirmiştir. Fakat destekçilerinden aldıkları dersler tamamlanmamıştır ki, kanlı olaylar vuku bulmamıştır.⁵⁵

3.2. Kumkapı Gösterisi (Temmuz 1890)

Hınçaklar yine yabancı devletlerin dikkatlerini çekmek amacıyla Anadolu'daki telgraf hatlarını keserek kiliselerde toplanmışlardır. Daha sonra patrikhaneyi işgal ederek Patrik Aşıkyan'ı da yanlarına alarak, Saray'a gitmek üzere yola çıkmışlarsa da, emniyet kuvvetleri tarafından dağıtılmışlardır.

3.3. Merzifon, Kayseri ve Yozgat İsyaları (1892-1893)

Hınçak Komitesi mensupları, Merzifon Amerikan Koleji muallimlerinden Karabet Tomayan, Ohannes Kayayan ve benzerleri, Kayseri, Develi, Yozgat, Çorum, Merzifon, Tenüs ve Aziziye gibi kasabalarda dolaşarak halkı isyana teşvik etmişlerdir. 1892-1893 yıllarında çeşitli yerlerde, bilhassa cami kapılarına bildiriler asıp halkı tahrik etmekle işe başlamışlardır. Komitecilerin bu faaliyetleri devam ederken, mahalli çeteler oluşturulmuştur. Osmancık postasının yolu kesilerek postacılar ve zaptiyeler öldürülmüş, aynı taarruzda Yozgat postacısı da öldürülerek, Derbent karakolu basılıp zaptiyeler şehit edilmiştir. Bu isyanlarda Türk halkının kaybı büyük olmuştur.

3.4. Birinci Sason İsyanı (1894)

Eski adıyla Sasun, bugünkü ismiyle Sason, Siirt'e bağlı, yüzden fazla köyü olan dağlık bir kaza merkezidir. 1890'lı yıllarda Mihran Damadyan isimli bir Ermeni, tam üç sene halkı ayaklandırmak için buralarda dolaşmıştır. Murad takma adıyla dolaşan "Hamparsun Boyacıyan" isimli bir Ermeni ise, Kafkas Ermenilerinin de yardımıyla halkı galeyana getirerek isyan hareketini başlatmıştır. Osmanlı hükümeti hadiseyi tetkik ettirmek için bir heyet kurmuş ve Amerika'ya, heyette bulunması için müracaat etmiştir. Amerika bu davete ehemmiyet vermemiş, ancak İngiltere, Rusya ve Fransa hazırlıklı olarak beklediğinden bu heyette yer almıştır. Soruşturma

---

⁵⁵ Hocaoğlu, *Arsiv Vesikalarıyla...*, s. 191.

başlamış ve Ermeni vahşetinin boyutunun görmezlikten gelinemeyecek seviyede olduğu anlaşılmıştır.⁵⁶

3.5. Bab-ı Ali Yürüyüşü (18 Eylül 1895)

Ermeniler, Hınçak komitesinin teşvikiyle 18 Eylül 1895'de İstanbul'un Kumkapı semtinde toplanarak, Kumkapı Kilisesinde gösteriyi başlatmışlardır. Bir gün önceden yabancı devletlerin büyükelçilerine gösteri yapacaklarını bildirmişlerdir. Papazlar, vaazlarıyla, komite tarafından Van, Muş ve Bitlis'ten getirilen Ermenileri ateşli nutuklarıyla galeyana getirmişler ve hepsine silah dağıtmışlardır. 5000 civarında bir sayıya ulaşan topluluk Kumkapı'dan marşlar söyleyip etrafa ve halk üzerine ateş açarak Bab-ı Ali'ye doğru harekete geçmiştir. Yolda birkaç masumu ve Jandarma Onbaşı Servet Bey'i öldürmüşlerdir. Bu gösteride en aktif rolleri Patrik İzmirliyan ile Kirkor Alentciyan oynamıştır. Ancak, asiler Bab-ı Ali'ye gelince dağılmışlardır.⁵⁷

3.6. Zeytun İsyanları

Eski adıyla Zeytun, bugünkü adıyla Süleymanlı'dır, Maraş bölgesinde olup sürekli isyan hareketlerine maruz kalmış bir bölgedir. Hınçak Komitesi, Zeytun'un kanamaya müsait bir zemin olmasından ve özellikle 1861'de Fransa'dan destek alan bir asinin ektiği tohumlardan faydalanmak için, Agasi, Hraçya, Abah, Nişan, Melek ve Garabet isimlerindeki komitecileri Londra'dan Zeytun'e göndermiştir. Bunlar, Zeytun'luları silahlandırıp isyan ettirirken, İngiliz filosunun Mersin ve İskenderun limanlarına gelip yardım edeceklerini söylemişlerdir. Ancak isyancılar yanılmış, harekete geçmelerine rağmen İngilizler yardımlarına gelmemiştir. Neticede, kullanılan Ermeniler, burada da kan dökmeyi ihmal etmemişlerdir.⁵⁸

Zeytun Ermenileri, Maraş civarında devamlı kargaşa ve isyanlar çıkarmışlardır. Zeytun Ermenilerinin geniş çapta isyanlarından birisi, 24 Ekim 1895 tarihinde

⁵⁶ Sürmeli, Serpil. "I. Sasun İsyanı ve Gelişen Olaylar", **Ermeni Araştırmaları**, Cilt 1, Ankara, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2003. ss. 317-327.

⁵⁷ Uras, **Tarihte Ermeniler...**, s. 478. Gürün eserinde ayaklanma tarihi olarak 30 Eylül 1895 gününü vermektedir. Bkz: Gürün, **Ermeni...**, s. 149-154.

⁵⁸ Türkdoğan, **Türk-Ermeni...**, ss. 115-121.

başlayıp, 28 Ocak 1896 tarihinde bitenidir. Bu isyanda, bir Ermeni kaynağının rakamına göre 13.000'i asker olmak üzere Türkler 20.000 kişi kayıp vermişlerdir. Ermenilerin kaybı ise 125 kişidir. Ermeni Hınçak Komitesi Zeytun'da yeni isyan planlamaktadır. Ermeniler, Türk köylerine ve Türk askerlerine saldıracaklardır. Temmuz ayında başlayan isyan hazırlığı, Eylül ayında hayata geçirilir. Ermeniler önce kasabanın çevreyle haberleşmesini keserler, sonra saldırırlar. Hükümet binası ve kışla sarılır, Ermeniler buraları ele geçirir. Esir subaylar ve askerler, Ermeni kadınlara öldürtülür. İsyân, Zeytun'a yakın Göksun'da duyulunca, oradaki Türk birlikleri harekete geçerek, kasaba sarılır. Ermeniler başlarına gelecekleri anlarlar. Her ülke, isyancılara ne yaparsa, Ermeniler'e de o yapılacaktır. Ama isyancıların imdadına İstanbul'daki hamileri yetişir, Avrupa devletlerinin elçileri: Aman asilere bir şey yapmayın, biz araya girelim derler. Osmanlı İmparatorluğu'nun, "Hayır" diyecek gücü yoktur. Aracılık teklifi kabul edilir, yabancı devletlerin Halep Konsolosları anlaşmayı sağlamakla görevlendirilir. Osmanlı, başka devletlerin himayesindeki bu asilerle 28 Ocak 1896 tarihinde anlaşma yapmayı kabul eder.

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya savaşının başlaması üzerine, 3 Ağustos 1914'te seferberlik ilan etmiştir. Seferberliğin ilanından sonra 30 Ağustos 1914 tarihinde Zeytunlu Ermeniler, Osmanlı bayrağı altında savaşmayı reddederek kendi subaylarının yönetiminde bir "Zeytun Fedayi Alayı" kurarak resmen isyan etmişlerdir. Bu sırada bir Ermeni çetesi, Zeytun'a bir saat mesafede 21 Türk yolcusunu soymuştur. Bu haberin duyulması üzerine, Maraş Mutasarrıflığı, şehirde bulunan taburun Zeytun üzerine gönderilmesi, ayrıca savaş sebebiyle Zeytun'dan kaldırılmış olan Türk kuvvetlerinin yerine yeni kuvvetler gönderilmesi hususunda Harbiye Nezaretinden talepte bulunmuştur.⁵⁹ Savaş sırasında Osmanlı devletine açtıkları bu sıkıntı sonucu Maraş Ermenilerine de tehcir uygulanmasına karar verilmiştir. Ancak, İngilizlerin Maraş'ı işgali ile Maraş'tan tehcire tabi tutulan Ermeniler de geri dönmeye başlamıştır.

Daha sonra Maraş'ın düşman işgalinden kurtarılmasına rağmen, Zeytun Ermenileri teslim olmamıştır. Fransızlar'ın Antep cephesine kuvvetler getirmeleri üzerine yeni bir cephe açmamak için Zeytun meselesi olduğu gibi bırakılmıştır.

---

⁵⁹ Koçaş, **Tarih Boyunca...**, s. 153.

Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Vekili Fevzi Paşa, II. Kolordu Kumandanlığına 23 Mayıs 1921'de, Zeytun kışlasının tahliye edilerek, İbrahim Uşağı aşiretinin yerleştirilmesi emrini vermiş; Ermenilerin silahlarının alınarak şimdilik o civarda ikametlerine müsaade edilmesini, bu meselede silah kullanılmamasını arzu ettiklerini, ancak silah kullanma ihtimali olduğundan ona göre tedbir alınmasını, bunun için gerekli cephanenin gönderileceğini bildirmiştir.

Türk yetkilileri, meselenin barışçı yollarla çözülmesini istiyordu. Bu amaçla, IX. Fırka Erkan-ı Harbiye Reisi Bnb. Faik, Ziraat Bankası Müdürü ve II.Kolordu'dan Teğmen Edip Beylerden oluşan bir heyet, Ermenilerin teslim olmalarını sağlamak ve hükümetin beyannamesini tebliğ etmek üzere 19 Haziran 1921'de Maraş'tan Zeytun'a hareket etmiştir. 20 Haziran 1921'de Fırnıs'a ulusan heyet, Fırnıs Nahiye Müdürü ile Ermenilere haber göndererek, kendileriyle görüşmek üzere birkaç kişinin gelmesini istemiştir. Zeytun Ermenilerinden İsadör, Vartan ve Sıtrak isiminde gelen üç kişiye teslim olmaları için durum etraflıca anlatılmıştır. Ermeni heyeti verdiği cevapta, hükümetin emirlerini yerine getirmeye hazır olduklarını bildirmiştir. Ertesi sabah, Ermeni heyeti, yanlarına Teğmen Edip Bey katılarak beyannameyi halka okumak ve alınacak cevabı getirmek üzere Zeytun'a gönderilmiştir.

Zeytun'da okunan Beynamede Ermenilere hitaben şöyle denilmiştir: "Ermeni milleti hükümet nazarında Osmanlı vatandaşı sayılır. Bulduğunuz muhit de Osmanlı toprağıdır. Sizlerden başka bütün müslüman ve gayri müslüman ahali, Osmanlı kanunlarına riayetle her nevi askeri mükellefiyet ve emirlerini yerine getirmekte, asla kusur etmediği halde, kendiniz, hükümetin kanuni hükümlere uygun isteklerini reddederek isyan etmektesiniz. Bundan evvel ve sonra elinizde bulunması kanunen yasak olan silahları, Türk ahali gibi teslim ile, askere ait olup da yine asker ikamet edecek olan kışlayı boşaltmanız, Fırnıs Nahiyesi köylerine yerleşmeniz veya iskan edilmek üzere Maraş'a gelmeniz, hususlarını görüşmek için heyet gönderilmesi isteğini dikkate almadığınız anlaşılmaktadır. Bu hareketinize, daha fazla müsamaha gösterilemeyeceğinden son bir idari tedbir olmak üzere hükümetin görüşünü teyiden sizlere bildirmek ve kesin cevap almak için kaza kaymakamı ile, jandarma kumandanı ve Ziraat Bankası memuru gönderilmiştir. Gönderilen heyetin

açıklamalarını hoş karşılayarak, silahlarınızı teslim ile kışlayı tahliye etmeniz istenmektedir. Aksi takdirde harekate başlanacağı ihtar olunur."⁶⁰

Ermenilerin bir taraftan bazı şartları ileri sürerken, diğer taraftan da Zeytun kışlasını kuvvetlendirdikleri görülüyordu. Bu durum, onların teslim olmaya yanaşmayacaklarını ve karşı koyacaklarını gösteriyordu. Bunun üzerine Fevzi Paşa, Zeytun'un kuşatılması için emrini verdi. Zeytun'dan Maraş'a gelmiş olan üç kişilik Ermeni heyetine Türk hükümetinin görüşü bizzat bildirildi. Ermeni heyeti Maraş'tan geri dönerken, Türk kuvvetlerinden 25. Alay da, teslim olacak Ermenilerin iskanlarını sağlamak ve teslim olmayanlara karşı harekette bulunmak üzere Zeytun'a yöneldi. Bu arada Türk askeri yetkilileri, Antep'te bulunan ve Fransızların danışmanlığını yapan Ermeni Rafeel Kherlakian'dan, Zeytun Ermenilerini kan dökmeden teslim olmaları hususunda ikna etmesi için yardımcı olmasını rica etti. Bu amaçla Rafeel Kherlakian da, Türk kuvvetleriyle 25 Haziran 1921'de Maraş'tan Zeytun'a hareket etti. Ancak, Rafeel Kherlakian'ın girişimleri sonuç vermedi.

Ermenilere son bir çağrı daha yapıldıysa da kabul görmedi. Bunun üzerine 27 Haziran 1921 günü akşamı Türk kuvvetleri Ermeniler'in sığındığı Zeytun kışlasını topçu ateşine tuttu ve Zeytun kışlasını sardı.

28 Haziran 1921 sabahı II.Kolordu Kumandanlığının emri üzerine, Türk Yönetiminin adaletini göstermek için isyancılara Rahip Parnamus aracılığı ile teslim olmaları için iki saatlik mühlet tanındığını bildiren beyanname gönderildi. Fakat yine teslim olmadılar. Türk kuvvetleri, top ateşi ile nizamiye kapısını yıkmayı ve hücumla kışlaya girmeyi planlıyordu. Ancak, 29 Haziran 1921 gecesi şiddetli rüzgardan ve karanlıktan istifade eden isyancı Ermeniler kışlanın batısındaki dereye inerek Sulak dağın engebelerinden de faydalanmak suretiyle firar ettiler. Zeytun'un boşaltılması üzerine ele geçirilen kıymetli eşyalar Ermenilere teslim edilmek üzere bir tutanakla teslim alındı. Zeytun Ermenileri, II. Kolordu Kumandanı Selahattin Adil Beye bir yazı göndererek hükümete sığınan Ermenilere gerek teslim anında, gerekse yol esnasında ve iskanları hususunda gösterilen iyi niyet ve şefkatle teşekkür ettiler.⁶¹

---

⁶⁰ Koçaş, **Tarih Boyunca...**, s. 155.

⁶¹ Hocaoğlu, **Arsiv Vesikalarıyla...**, s. 299.

Zeytun'un boşaltılmasından sonra, daha önce orada olup da Ermenilerin tecavüz ve taarruzlarından dolayı terke mecbur olan ve etraf köylere dağılan, Hacı İsmail Uşağı ve Beşen köyü halkı tekrar buraya yerleştirildiler. Zeytun ismi, burada şehit düşen Bnb. Süleyman Beyin ismine izafeten sonradan Süleymanlı olarak değiştirilmiştir.

3.7. Van İsyamları

Van vilayeti, 19. yüzyıl sonu 20. yüzyıl başlarında Ermenilerin Anadolu'daki faaliyetlerinin en açık şekilde görüldüğü yerdir. Buradaki komitelerin çalışmaları Ermeni faaliyetlerini bütün çıplaklığı ile ortaya koymuştur. Diğer vilayetlerde gizli kalan Ermeni tertipleri, burada açık bir şekilde ortaya çıkmıştır.

3.7.1. Birinci Van İsyamı (1896)

Van'daki Ermeni hareketlerinin 1914 yılından öncesi yaklaşık 70 yıllık bir mazisi vardır. Ermenilerce, Varak Manastırında, 1857 yılında bir basımevi kurulmuştur. Burada "Vaspurgan" ve "Van Kartalı" adlı gazeteler çıkartılarak isyanlara hazırlık yapılmıştır. Ermenilerce, 1870-80'li yıllarda İttihat ve Halas, Araratlı ve Karahaç gibi örgütler kurulmuştur. Rus yanlısı İttihat ve Halas Rusya'dan gördüğü destek ile kuvvetli bir teşekkül haline gelmiş ve Van merkezli olarak etrafındaki Ermenilere sürekli isyan fikrini aşlamıştır. 1872 yılında, Van'da Ermenileri Rus ordusu saflarına çekmek ve Osmanlı ordusuna karşı kullanmak amacıyla "Kurtuluş Birliği Cemiyeti" kurulmuştur. 1878 yılında, yine Van'da kurulan "Karahaç Cemiyeti"nin ileri gelenlerini, Rusya'dan gelen Ermeniler oluşturmuştur.

Van'daki Konsolosların birinci Van isyanıyla ilgili raporlarında şunlar yer almaktadır; "Van'daki Ermeni komiteleri, Türkleri yok ederek, bölgeyi ele geçirmek için kurulmuş ve sürekli dışarı ile irtibatta bulunarak silah tedarik etmiştir. İsyan öncesinde Van konsoloslarından yüzbaşı Clayton tarafından hazırlanan 12 Ekim 1890 tarihli raporda; Rusya Ermenistan'ından Türkiye Ermenilerine silah göndermek

için cemiyetler kurulduğu ve silahların dağıtımı için ajanlar angaje edildiği yolunda bilgiler temin edildiği kaydedilmiştir.”⁶²

Haziran 1896 ayına kadar Ermeniler tarafından bir çok küçük çaplı isyan ve olaylar çıkartılmışsa da, yönetim tarafından bu olaylar engellenmiştir. İngiliz Başkonsolosu Williams, raporunda; 02-03 Haziran 1896 tarihi gecesi Van sokaklarında devriye gezen askerlere Ermenilerin ateş açmaları sonucu devriyenin komutanı subay ile bir erin ağır şekilde yaralandığını yazmıştır. 03 Haziran 1896 tarihinde başlayan olaylar 04 Haziran’da hız kazanmış ve 06 Haziran 1896 sabahı silahlı Ermeniler tarafından isyan şiddetlendirilmiştir. Van’daki Ermeniler, diğer vilayetlere göre, komitecilik bakımından daha kuvvetli idiler. Zira buraya, İran ve Kafkasya yoluyla pek çok komiteci gelmiştir. “Silah vergisi” adı altında çok para toplanmış ve bununla da bol miktarda silah ve mühimmat yığınağı yapılmıştır.

İsyancılar, Rus malı tüfeklerle silahlanmışlardır. Osmanlı devleti, isyanı büyümeden bastırılmıştır. Mevzilendikleri yerden ateş açarak halkı öldüren Ermeni komitecileri ise, dağlara çekilmişlerdir. İsyan bittiğinde toplam 418 Müslüman, 1715 Ermeni hayatını yitirmiş, 363 Müslüman, 71 Ermeni yaralanmıştır.

3.7.2. İkinci Van İsyanı (1915)

Osmanlı Devleti henüz savaşa girmeden önce Rus-Ermeni yakınlaşması hakkında bilgi sahibi olmuştur. Alman Yarbaylardan Guse de, Türkiye'deki Ermenilerin, Türkiye aleyhine taşıdıkları zararlı fikirleri, Rusların ilerlemeleri halinde eyleme dönüştürecekleri ve ayaklanacaklarının bilindiğini yazmıştır. Bu amaçla, 19 Temmuz 1914 tarihli, Rusların Kafkasya Ermenileri aracılığıyla yapmakta olduğu kışkırtmalara karşı alınacak önlemleri belirten 3. Ordu Komutanlığı emri çıkartılmıştır. Emirde, Rusların, Kafkasya'daki Ermeniler vasıtasıyla Türkiye'de bulunan Ermenileri teşkilatlandırıp Osmanlı Devletinden zaptedecekleri yerleri Ermenilere vererek istiklallerini temin vaadiyle teşvik ettikleri; daha da ileri giderek, Ermenilerin yaşadıkları köylere silah ve cephane soktukları ve hatta Rus

---

⁶² Oktay, Hasan. “Van İhtilal Örgütünün Van’daki Faaliyetleri ve İsyanı”, **Ermeni Araştırmaları**, Cilt 1, Ankara, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2003. ss . 437-453.

Generallerinden Loris Melikof'un oğlunun bu maksatla Van'a gittiği haberi alınmış olduğu ve bunun için gerekli tedbirlerin alınması gereği bildirilmiştir. Kasım 1914 ayında, Osmanlı Devleti sıcak bir savaşın içerisine girmiştir. 29 Kasım 1914'te Van'da büyük bir isyan çıkacağıının haberini Jandarma Tümen Komutanı Kazım Bey, yakalanan iki casusun ifadeleriyle Başkomutanlığa bildirmiştir.⁶³

Nisan 1915'de ayaklanan Ermeniler, Rus ordusunun Van kentini ele geçirmesiyle, Van'da, Rus koruması altında bir Ermeni devleti kurdular.

Binlerce Ermeni bu yeni kurulan "devletin" topraklarına Osmanlı ülkesinin muhtelif yerlerinden akın etti. Temmuz 1915'de, Van'ın nüfusu 250.000'e ulaşmıştı. Aynı ay, Van, Osmanlı Ordusu tarafından geri alındı. Şehrin tekrar ele geçirilmesi sırasında çıkan çatışmalarda ve buradan Rusya'ya geçerken Kürt aşiretlerinin baskınlarından 40.000 civarında Ermeni hayatını kaybetti. Ancak, Van, Ağustos ayında tekrar Rusların eline geçti.⁶⁴

3.8. Osmanlı Bankasına Taarruz (14 Ağustos 1896)

Komiteciler, Avrupa devletlerinin ve asıl Rusya'nın müdahalesinin sağlanması amacıyla, Osmanlı Bankasını basmaya karar vermişlerdir. Bu iş için Rus pasaportuyla Avrupa'dan birkaç komiteci gelmiş ve bunların idaresinde yerli komiteciler, bankaya hücum etmişlerdir. İstedikleri verilmeyince, elebaşları, Fransız ve Ruslar'ın himayesiyle, Fransız Başkonsolosluğu baş tercümanı aslen Ermeni olan Maksimof'un yardımıyla, önce rıhtımdan Sir Edgard Vincent'in yatıyla Fransız Mesagerie Maritime'in vapuruna, oradan da Marsilya'ya salimen sevk edilmişlerdir. Olayın failleri, bunları himaye eden İngiliz, Fransız ve Rus hükümetleri tarafından korunmuş ve olay örtbas edilmiştir.⁶⁵

3.9. İkinci Sason İsyanı (1894-1904)

Bu isyanda, Ermenilere en büyük silah yardımı İran'dan gelmiştir. Yalnız, buranın Hanasor mevkiinde bulunan Mazrik Kürt aşireti, silah sevkiyatının istenildiği şekilde yapılmasına engel olmuş; bunun üzerine Temmuz 1894 ayında Ermenilerin 400 kişilik silahlı gurupları bu aşiretin üzerine hücum etmişlerdir. Kadın ve çocuklar dahil olmak üzere, Mazrik aşiretinin çoğunluğu imha edilmiştir. Türk kuvvetlerinin gelmesi üzerine, İran'a kaçmışlardır. 1895-1897 yılları arasında

⁶³ Anadol, **100 Soruda...**, s. 107.

⁶⁴ Oktay, "**Van İhtilal Örgütünün Van'daki...**", ss. 440-453.

⁶⁵ Hocaoglu, **Arsiv Vesikalarıyla...**, ss. 354-376.

Kafkasya ve İran yoluyla Rus ordusunda eğitim görmüş Ermeni komitecileri Sason'a yerleşmişlerdir. 1898'den, 1903 yılı sonlarına kadar parça parça hareketlenmeler devam etmiştir. Buradaki isyanda bir çok Müslüman; kolları, bacakları, burunları ve kulakları kesildikten sonra ateşte yakılarak katledilmiştir. Bunun üzerine 13 Nisan 1904 tarihinde başlatılan askeri hareket, 17 Temmuz 1904 tarihine kadar; Kon, Zovasar, Apagana ve Kamer, Gruva ve Şamiram çarpışmalarıyla sürmüş ve isyanlar bastırılmıştır. İsyancıların elebaşı Antranik, Kafkasya'ya kaçmış, Muş ovasında sarılan Ermeniler ise diğer ülke Konsoloslarının girişimleriyle serbest bırakılmışlardır.⁶⁶

3.10. Yıldız Suikastı (21 Temmuz 1905)

1904 yılının ilk ayında Sofya'da bir toplantı yapan Taşnaksütyun Komitesi İstanbul ve İzmir'de çeşitli suikastler tertip edilmesi ve ilk planda II'nci Abdülhamit'in katledilmesi kararını almıştır. Belçika'dan özel olarak getirilmiş bir arabanın içine yerleştirilen bomba, padişahın camiden çıkacağı dakikalar hesaplanarak ayarlanmış, fakat belirlenen saatin geçmesi üzerine bomba, padişah gelmeden önce patlamıştır. Komiteciler, amaçlarına ulaşamamışlarsa da, pek çok masum insanın canından olmasına sebep olmuşlardır. Suikastçi Ermenilerin hepsi tespit edilmiş, ancak dünya tarihinde belki de ilk defa bir devlet adamı canına kastedenleri affetmiştir.

3.11. Musadağı İsyanı (30 Temmuz 1915)

Musadağı, Hatay ili sınırları içinde, Samandağ ilçesinin arkasındaki dağ kütlesidir. Bu dağ üzerinde bulunan Bityas, Yoğunluk, Hıdırbey, Hacı Habipli, Vakıf ve Kabusiye köylerinde Ermeniler yaşamaktadır. 1915 yılında tehcir yasası gereği göçe tabi oldukları tebliğ edildiğinde, 2000 kadar Ermeni emre uyup yola çıkar. Kalan 4500 kadar Ermeni ise, aslında yabancı ajanların ve ihtilalci provakatörlerin etkisi altında, İngiliz ve Fransızlarla işbirliğine hazırlanmıştır. Bunlar, isyan çıkararak ve Türk ordusunu meşgul ederek, İskenderun Körfezine İngiliz ve Fransız donanmalarının çıkarma yapmasını kolaylaştıracaklardır.⁶⁷

⁶⁶ Gürün, *Ermeni...*, ss. 166-167.

⁶⁷ Tekin, Mehmet. "1915 Musadağı Ermeni İsyanının Sebepleri ve Sonuçları", Kahramanmaraş, Ermeni Meselesi Sempozyumu, 2.5.2002.

Bu amaçla 30 Temmuz 1915 günü gecesi Ermeni köylerinde bulunan 4500 kadar insan toplanır, silah, erzak ve hayvan sürüsü olarak ne varsa toplayıp Musadağı zirvesindeki düzlüğe çıkarlar. 131. ve 132. Alay bunların izini bulduğunda silahla müdahale eder, ama dağ çok sarp olduğundan etkili olmaz. Her saldırıda Ermeniler şiddetli ateşle karşılık vermiştir. 40 gün sonra İngiliz ve Fransız gemileri kıyıya yanaşarak bombardımana başlar. Sağ kalan 4000 kadar Ermeni 7 Eylül 1915 günü dağın arka tarafındaki sarp geçitlerden deniz kenarına indirilir, savaş gemilerine bindirilir ve kimsenin haberi olmadan yola çıkarlar. Bunlar Mondros mütarekesinden sonra, bölge, İngiliz ve Fransızlar tarafından işgal edilince 1919'da tekrar köylerine dönerler.⁶⁸

---

⁶⁸ Tekin, “1915 Musadağı Ermeni İsyanı”

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ERMENİSTAN'IN DIŞ POLİTİKASI

1. ERMENİSTAN DIŞ POLİTİKASINI BELİRLEYEN TEMEL FAKTÖRLER

1.1. Jeopolitik Konum ve Bölgesel Faktörler

Ermenistan, komşularının tamamını düşman olarak algılamaktadır. Ermenistan'ın güneyinde, doğusunda ve batısında Türkler yer almaktadır. Güneyde bulunan İran ile son dönemde ilişkiler geliştirilmişse de, İran'ın dostluk derecesi belirsizliğini sürdürmektedir. Çünkü, İran'ın kuzeyinde Azerbaycan Türkleri yerleşiktir. Bu durumda kuzeyde Gürcistan kalmaktadır. Ancak, Gürcistan'ın Rusya'dan hızla uzaklaşması ve etnik sorunların buradaki istikrarı bozması, bu ülkeyi de Ermenistan için güvenli bir ülke olmaktan çıkarmaktadır. Ülkedeki bölücü Ermeni faaliyetleri ve Ermenistan'ın Rusya ile iyi ilişkileri Gürcistan'ı Ermenistan'dan uzaklaştırarak Türkiye ve Azerbaycan'a yaklaştırmaktadır.⁶⁸

Ermenistan için Rusya seçiminin en önemli sakıncası, bağımsızlık sürecini sekteye uğratmasıdır. Eski Sovyetler Birliği Cumhuriyetleri'nin tamamına yakını dağılma döneminde ilk hedef olarak ülkelerindeki Rus etkisini azaltmayı ve bağımsızlığı seçmişlerdir. Ermenistan bunu yapamamıştır. Ermenistan'ın Rusya ile yakın işbirliği, dış politikasına zarar vermekle kalmamakta, tam bağımsız devlet olmasını da engellemektedir. Ermenistan'ın siyasi ve coğrafi olarak kuşatılmış hissi veren jeo-politik özellikleri, korkularının artırmasının yanı sıra, kendisini savunması için gerekli olan araçları ona sağlamamaktadır. Bilgi birikimi ve jeo-politik konumu nedeniyle Kafkasya bölgesinde tutunmakta zorluk çeken Ermenistan, başta Rusya ve Ermeni diasporası olmak üzere, diğer etkilere de açık hale gelmektedir.⁶⁸

1.2. Ekonomik Yapı

Ermenistan ekonomisinin zayıf olmasının en önemli nedenlerinden biri coğrafi konumudur. Bir kara ülkesi olmasının yanı sıra, dağlık ve ulaşım yolları zayıf bir ülke olan Ermenistan, komşularının aksine doğal kaynaklardan da yoksundur. Özellikle enerji kaynakları eksikliğini diğer kaynakları ile giderememesi, en büyük sorununu oluşturmaktadır. Sürekli olarak dış göç vermesi ciddi bir pazar oluşturmasını engellemektedir. Kalifiye elemanların Rusya, Avrupa ve ABD'ye göçü ekonomiyi zayıflatan etkenlerden biridir. Kafkasya bölgesinin çatışmalara uygun olan ortamı, diğer bölge ülkeleri gibi, Ermenistan'ı da olumsuz yönde etkilemektedir. Kafkasya'daki mevcut ve devam etmesi muhtemel çatışmalar, yabancı yatırımcıları ürkütmektedir. Diğer ülkelerde yaşayan Ermeniler dahi Ermenistan ile ticarete beklenen isteklilikte olmamışlardır. Türkiye ve Azerbaycan'ın bu ülke ile olan ekonomik ilişkilerini en alt düzeye indirmeleri de ekonomiyi olumsuz yönde etkilemiştir.

Zayıf ekonomi, Ermenistan'da siyasal açıdan aşırı uçlara güç kazandırmıştır. Ekonomik problemleri çözemeyen siyasi partiler, bu sorunları kullanarak aşırı fikirlerine taraftar kazandırmışlardır. Hükümetler ise, sorunlar nedeniyle dış ülkeleri ve grupları suçlamışlardır. Bu da sağ duyulu ve akılcı politikaların uygulanmasını engellemiştir. Bazı radikal gruplar, ABD, Avrupa, İsrail, Yahudi lobileri ve Türklerin Ermenistan'ı yok etmeye çalıştıklarını dahi düşünebilmektedirler. Bu durum, saldırgan ve tepkisel bir dış politikaya yol açmaktadır. Varlığı tartışmalı ya da potansiyel tehditlere karşı alınan tedbirler, Ermenistan'ı, tehdit ettiği varsayılan ülkelerde pratikte tehdide dönüştürmektedir. Böylece Ermenistan, kendi eliyle tehdidin eliyle öne alınmasına, ya da yaratılmasına neden olmaktadır. Ermenistan'ın Yunanistan, Kıbrıs Rum Kesimi ve Suriye ile olan stratejik işbirliği girişimi, bunun en önemli örneğidir. Ermenistan bu tavrı nedeniyle, Türkiye ile olan ilişkilerini, belki de Karabağ ve Ermeni iddiaları sorunları çözüldükten sonra dahi normale döndüremeyecektir.⁶⁸

Güçsüz ekonomi ve neden olduğu siyasi ve sosyal problemler, Ermenistan'ın altından kalkamayacağı sorunlara sebep olmakta; bu da, dışa bağımlılığı artırmaktadır. Kuşkusuz dış kategoride ilk önce değerlendirilmesi gereken grup diaspora ve diğer ülkelerde yaşayan Ermenilerdir. Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'da yaşayan maddi yönden güçlü Ermeniler, Ermenistan'ın iç işlerine daha çok karışma imkanı bulmaktadırlar. Bu grupların dış politikadaki çok katı ve uzlaşmaz tutumları, Ermenistan dış politikasını radikal bir hale getirmektedir.

Özellikle Türkiye ve Azerbaycan ile ilişkilerde en önemli engellerden birini diaspora Ermenileri oluşturmuştur. Diaspora Ermenileri, yaşamadıkları bir bölgenin şartlarını anlamaktan uzak olmaları nedeniyle daha idealist ve daha az gerçekçi bir dış politika izlenmesine neden olmaktadır. Ermenistan'daki sorunlar, komşu ülkelerde yaşayan Ermenilerin Ermenistan üzerindeki etkisinin artmasına neden olmuştur. Bu grupta ön plana çıkanlar Karabağ (Azerbaycan) ve Cevahiti (Gürcistan) Ermenileridir.⁶⁸ Azınlık psikolojisi ile ayrılıkçı eğilimleri yüksek olan bu gruplar, Ermenistan'dan daha aktif ve saldırgan bir dış politika beklemektedirler. Ayrıca, Sovyetler Birliği ve sonrasında Ruslar ile kurulan ilişkilerin etkisi, halen ülkenin üzerindedir. Devlet Başkanı Putin ile birlikte Kafkasya'nın Rus dış politikasında artan önemi, Rusya'nın Ermenistan'a daha fazla müdahale etmesine yol açmaktadır. Halen, Ermenistan siyasetinde Rusya'nın devamı sayılan kişi ve gruplar, Ermeni dış politikasının Rusya'nın çizgisinde olmasına yol açmaktadırlar.

Geo-politik konumu gibi, Ermeni ekonomisi de, Ermenistan'a ihtiyacı olan ılımlı, barışçı ve istikrarlı dış politika izleyebilmesi için gerekli araçları sunamamaktadır. Bunun sonucu olarak, kendisini çaresiz hissedenden Ermenistan, dış etkenlere daha açık hale gelerek radikalleşmekte ve daha saldırgan bir siyaset izlemektedir. Bu saldırganlık, ekonominin iyileşmesini engellemekte, jeo-politiğinin yarattığı sorunları daha da derinleştirmektedir.

1.3. Nüfus

Bağımsızlığın ilk yılında resmi rakamlara göre 3 milyon 800 bin civarında olan nüfus, 2002 yılında açıklanan nüfus sayımı sonuçlarına göre 3 milyon 200 bin

---

kişidir. Ermenistan Devlet İstatistik Enstitüsü'ne göre, bu rakamın ciddi bir kısmı Ermenistan'da yerleşik değildir. Erivan'da bulunan beş ayrı yabancı elçiliğin dört yılda bir yapmış oldukları araştırmaların sonucuna göre, Ermenistan nüfusu 850 bin ile 1 milyon 200 bin arasında değişmektedir.

Ermenilerin dünyanın dört bir yanına dağılmaya devam etmeleri, Ermenistan'daki devamlılığı engellemekte, bu da dış etkileri kolaylaştırmaktadır. Nüfusun azalmasına rağmen kişi başına düşen milli gelir hala yerinde kalmaktadır. Devamlı ve istikrarlı bir nüfusun olmayışı, ülkeyi ve devleti sahiplenecek bir sınıfın oluşmasına engel olmaktadır. Durum böyle olunca, diaspora dahil aşırı siyasal görüşlere sahip kişi ve gruplar Ermenistan'ın gündemini etkileme ve uzlaşmasız politikalarını empoze etme imkanını elde etmektedirler.⁶⁸

Dışa göç edebilen grupların önemli bir kısmının nitelikli kişilerden oluşması, Ermenistan'da hizmet ve devlet sektörünü vurmuştur. Bu durumun, üst düzey nitelikli ve eğitilmiş elemana ihtiyaç duyan dış politika karar alma mekanizmasına etkisi, olumsuz ve büyük olmuştur. Bu açık, diaspora Ermenileri ile kapatılmaya çalışılmışsa da, diplomasiye hakim deneyimli diplomat ve uzman bulabilmek mümkün olmamış, bu da uluslararası toplantılarda Ermeniler bakımından önemli kayıplara neden olmuştur.

1.4. Siyasi Yapı

Ermenistan, bağımsızlığından bugüne kadar istikrarlı bir ülke olamamış; ekonomik ve sosyal sıkıntılara ek olarak, Karabağ Savaşı ve aşırı akımların yönetim üzerinde artan etkisi, bağımsızlık sürecini daha da güçleştirmiştir. Demokratik ve istikrarlı bir yapının oluşturulamaması, Ermenistan'da aşırıların güçlenmesinde etken olmuştur.

Ermenistan'da ve Karabağ'da son 10 yılda canlanan şiddet, kökenlerini 100 yılı aşkın bir geçmişten ve sürekli yaşatılmaya çalışılan geleneklerden almaktadır. Osmanlının son yıllarında Osmanlı Devleti'ni uğraştıran milliyetçi sağ ve sol Ermeni terörü, çok sayıda Türk ve Ermeni'nin hayatına mal olmuştur. Savaş sonrası Ermeni

---

teröristleri İttihat ve Terakki'nin önde gelen kadrolarını bir bir öldürmüşlerdi. Bu olayın sorumluları bazı Batılı ülkeler ve Rusya tarafından desteklenirken, katiller Ermenilerce milli kahraman ilan edilmişlerdi. Böylece, Ermeni toplumunda terör teşvik edilen ve hoş görülen unsur olmuştur. 1970'li ve 1980'li yıllarda çeşitli adlarla (Asala ve Adalet Komandoları) tekrar ortaya çıkan Hınçak ve Taşnak terörü, geçmişte olduğu gibi, Ermeni toplumunun çoğunluğunca desteklenmiştir. Terörle beslenen ve kahramanlarının büyük bir çoğunluğu teröristlerden oluşan bir toplumun kendisini şiddet ortamından kurtarabilmesi oldukça zordur.⁶⁸ Ermenistan'ın bugün yaşadığı siyasal şiddet, geçmişte şiddete ve teröre gösterilen bu hoşgörünün doğal sonucudur.

Ermeniler uzunca bir süre devletsiz bir millet olmuşlardır. Dış politika gibi devlet geleneğinin en çok ihtiyaç duyulduğu alanlarda yetişmiş bir Ermeni kadrosu bulunmaması nedeniyle devlet başkanları Levon Ter-Petrosyan ve Robert Koçaryan dış politika konularında zaman zaman diasporadan yardım almak zorunda kalmışlardır.

Cumhurbaşkanı Levon Ter-Petrosyan, Yukarı Karabağ anlaşmazlığının çözümü için AGİT (Avrupa'da Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı) eşbakanlarından birinin Eylül 1997 ayında sunduğu taslak öneriyi kabul etmiş, buna karşı çıkan kendi kabinesindeki kuvvetli üyelerin baskısı sonucu Şubat 1998 ayında istifa etmiştir.

Ter-Petrosyan'ın aksine, iktidara gelişinin ilk günlerinden itibaren Türkiye'yi rahatsız edici beyanlarda bulunan yeni Devlet Başkanı Robert Koçaryan, Karabağ çatışmalarındaki gerginliği, nerdeyse Ermenistan'ın dış politikasının tek konusu haline getirmek istemiştir. Türkiye'nin sınırlarını tanımadığını ima eden, sözde soykırım iddialarını Ermenistan dış politikasının öncelikleri arasında sayan ve işbirliği için girişimde bulunmayan Koçaryan'ın gerçekçi ve pragmatist olmaktan uzak olduğu ve bunun da ilişkilerde iyileşmeyi geciktirdiği kolayca belirtilebilir. Ermenistan'ın en önemli problemini bu bağlamda gerçekçi bir liderinin bulunmamasının olduğu söylenebilir.

1.5. Fikirler, İdeolojiler ve Din

Türkiye toprakları üzerinde, Ermenilere siyasi bağımsızlık temini için eskiden beri birçok teşebbüslerde bulunulmuş, fakat bu teşebbüsler her defasında başarısızlıkla neticelenmiştir. Bu hususlara, çalışmanın önceki bölümünde değinilmişti. Türkiye'yi hedef tutan güçlerin ve teşebbüslerin başında her zaman Ermeni toplumu üzerinde dini nüfuz sahibi olan din adamları görülür. Dini görevleri yanında, kendisini milli bir otorite ile mücehhez kılan Ermeni Gregoryan (Apostolik) Kilisesi, tarihi süreç içinde Ermeni toplumunun hayatında pay ve söz sahibi olduğunu ileri sürerek, aktif bir rol oynamış ve oynamaktadır.⁶⁸

Ermeni Kilisesi, tarih boyunca, mevcudiyetini koruyabilmek için bir kuvvete, bir devlete ihtiyaç duymuştur. Bu nedenle, Ermeni devleti fikrini doğuranlar, Ermeni toplumu değil, Ermeni Kilisesi ve ruhban sınıfı olmuştur. Tarihçiler, Ermeni Kilisesinin, Ermeni milletini yarattığında ve onun, Ermeni milletinin ruhu olduğunda müttefiktir. Ermenilere Hristiyanlık, 4. Yüzyılın başında bir İranlı olan Gregor (Kirkor) Lusavoriç (302-325) tarafından getirilmiştir. Mezhep ayrılıkları sebebi ile zulmü, dindaşları olan Ortadokslardan gören, Selçuklu ve Osmanlı İmparatorlukları dönemlerinde müreffeh bir yaşama kavuşan Ermeniler, 19. yüzyıl sonlarında kiliselerinin emrinde teröre başlamışlar ve kanlı eylemler gerçekleştirmişlerdir. Bu nedenle, Ermeni Kilisesi, ruhanilerin şahsında bir terör odağı haline getirilmiştir. Ermenistan'da kilise, Ermeni milliyetçiliğini, varlığının devamı için gerekli görmüştür ve dini öğeler Ermeni milliyetçiliğinde daha belirgin olmuştur.⁶⁸ Bunda, Ermeni Kilisesinin diğer Hristiyan Kiliselerinden oldukça farklı olması ve uzun süre Hristiyan dünyasınca dışlanmasının da rolü olmuştur. Ermeni Gregoryan mezhebi, sadece Ermenilere özgü olmuş; bu da, dini daha bir millete özgü bir hale getirmiştir. Bunda, Kilisenin 1915 olaylarını efsaneleştirerek, kendi kurumsal kimliği ile birlikte Ermeni kimliğini bu olayların üzerine oturtmasının da büyük rolü vardır.

Dinin Ermeni kimliğinde öne çıkmasının bir diğer nedeni ise, Ermeni kimliğini oluşturması beklenen diğer unsurların çok zayıf kalmasıdır. Ermeni etnik kimliğinin güçlenememesinin başka bir nedeni de, Selçuklu ve Osmanlı idarelerinin Ermenilere karşı gösterdikleri ılımlı yönetim anlayışıdır. Millet kategorisinde kendi iç işlerinde serbest bırakılan Ermeni cemaati, imparatorluğun daha istikrarlı bölgelerinde

---

yaşamışlar, askerlikten muaf tutulmuşlar, ticaret gibi gelişmeyi teşvik edici işlerde çalışmışlar ve kendilerinin ayırt edici özelliklerini 19. yüzyıla kadar düşünmemişlerdir.⁶⁸

Ermeni ulusçuluğu diğer birçok ulusçuluk hareketi gibi Fransız devriminin etkisi ve diğer devletlerin teşviki ile gelişmiştir. Çoğunluğu ticaret ile uğraşan Ermeniler, özellikle 19. yüzyılda karşılaştıkları bu yeni akımdan etkilenmeye başlamışlardır. Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş aşamasına girdiğinin fark edilmesi bazı idealist Ermenilerde bağımsız bir Ermenistan fikrinin gelişmesine yol açmışsa da, bu fikir uzunca bir süre güç kazanamamıştır. 19. yüzyılın sonunda isyanlara kadar uzanan hareketin temelinde, Osmanlı Ermenilerinden çok, diaspora Ermenileri yer almıştır. Ermeni ulusçuluğu temelli, ayrılıkçı ve silahlı partilerin tamamının, ya Avrupa'da, ya da Rusya'da ve Kafkaslar'da kurulması, buna karşın nerdeyse tüm faaliyetlerini Osmanlı topraklarında sürdürmeleri de bunu kanıtlamaktadır. Ancak, Ermeni ulusçuluğunun bir açmazı vardır, o da, toprağı ve nüfusu olmayan bir ulusçuluğun başarı şansının çok düşük olmasıdır. Osmanlı Ermenilerinin tamamı bu hareketi desteklememiş, aksine, büyük bir kesim, mevcut sistemde en büyük payı alan gruplar arasında yer aldığından iktidar ile yakın bir ilişki içinde bulunmuştur. Bu doğrultuda ulusçu ve radikal gruplar, öncelikle Ermeniler ile diğer gruplar ve devlet arasındaki ilişkileri bozmaya çalışmışlardır. Bu amaçla doğuda Ermeni, Kürt ve Çerkes aşiretleri arasındaki yöresel sorunlar, gündeme ve çatışma konusu haline getirilmiş; batıda ise, devlete karşı suikast girişimlerinde bulunulmuştur. Ermeni ulusçuluğunun en temel özelliklerinden biri de, diğer ülkelerin destek ve yönlendirmelerine dayanıyor olmasıdır.

1.6. Rusya'ya Yakınlık

Ermeni ulusçuluğunun diğer bir özelliği, Rusya'ya ve Ruslara olan yakınlığıdır. İngiltere, Fransa ve ABD ile kıyaslandığında bölgede en kalıcı unsur olarak Rusları gören Ermeni milliyetçileri, amaçlarına ulaşabilmek için, Ruslarla yakın durmuşlar ve en büyük desteği de Ruslar'dan almışlardır. Kafkaslar'da Türklere ve İranlılara karşı Hristiyan ve Rus yanlısı bir set kurma çabalarını 200 yılı aşkın bir süredir sürdüren Rusya, Ermenileri kendisi için doğal müttefik olarak görmüş ve bu durum

---

günümüze dek sürmüştür.⁶⁸ Ermenistan 1991 yılındaki bağımsızlıktan sonra da, Rusya'nın etki sahasında kalmaya devam etmiştir.

1.7. Diaspora ve Ermeni Kimliği

Ermeni diasporası, en iyi örgütlenmiş, diasporalardan birisidir. Çeşitli tarihlerde dünyaya dağılan Ermeniler, farklı dönemlere, farklı siyasi ve kültürlere ayak uydurmasını bilmiş; ancak yok olmamış, gereken kuruluş ve örgütleri oluşturmuşlardır.

Diasporanın kalıcı oluşunun birinci nedeni, Ermenilerin, yaşadıkları yerlerden ayrılmaya asırlar önce başlamış ve farklı nedenlerle, göçlerinin günümüze kadar sürmüş olmasıdır. Ermenistan Cumhuriyeti'nden dışarıya göçler ise, halen devam etmektedir. İkinci neden ise, 1915 olaylarının sözde "soykırımı" olarak canlı tutulması faaliyeti, diasporadaki Ermenilerin milli bilinçlerini ve dayanışmalarını canlı tutmanın bir aracı haline getirilmiştir.

En büyük Ermeni cemaatleri, Rusya (yaklaşık 1 milyon), ABD (yaklaşık 1 milyon), Gürcistan (450.000 civarında), Yakın Doğu (yaklaşık 400.000), Fransa (350.000 civarında) ve Güney Amerika (büyük bir bölümü Arjantin'de olmak üzere 100.000'den fazla)'da bulunmakta olup, diaspora nüfusunun 4 milyon civarında olduğu tahmin edilmektedir. Çoğu cemaat, tehirden önce oluşmuş, ama tehirdönemiyle kalabalıklaşmıştır. Montreal, Sydney ve Melbourne'dekiler gibi bazı cemaatler ise, ancak 1950'lerde oluşmuştur.⁶⁸ Türkiye Cumhuriyeti'nde gayrimüslim azınlıklardan biri olarak yaşamakta olan 50.000 (cemaat verilerine göre) Ermeni'yi de bu tabloya dahil etmek gerekir.

Ermeni diasporası, tarihinde birçok değişim yaşamış; birçok şehir, diaspora hayatının merkezi haline gelmiş veya zamanla bu özelliğini kaybetmiştir. 1915'li yıllardan sonra, İstanbul ve Tiflis'in yerini Paris ve Boston almış; 1950'lerde ise, Kahire, Halep ve ardından Beyrut; 1990'lı yıllarda ise, Ermeni cemaatinin merkezi olarak Los Angeles ön plana çıkmıştır. Avrupa ve Kuzey Amerika'daki cemaatlerin liderleri, hala Suriye ve Lübnanlı Ermenilerdir. 1950'li yıllardan beri, Yakın Doğu, giderekte Halep-Beyrut modeli olarak, buralardan gelen Ermeniler, cemaatlerin

---

liderliği için elit haline gelmişlerdir. Anadolu'da bir Ermeni devletinin ve bağımsızlığın geri gelmeyeceğini anlayan diaspora, Batı ülkelerindeki yeni kuşakların Ermeni milli kimliğini kaybetme tehlikesine odaklanmıştır.

Diaspora Ermenileri, ekonomik açıdan büyük ölçüde başarılı olmuş; diasporanın büyük örgütlerinin bütçeleri, milyonlarca dolara ulaşmıştır. Diaspora içindeki zengin kesim, Ermeni cemaat kurumlarına, Ermenilerin hayatına ve faaliyetlerine büyük katkılar yapmaktadırlar. Ermeni diasporası içinde, zaman zaman görülen çatışmalar, 1980 yılında gerçekleştirilen uzlaşma ile, izleyen dönemde iş birliğine dönüşmüştür. İşbirliğinin en önemli olanları; 1988 yılında gündeme gelen Karabağ'ın Ermenistan ile birleşme talebi ve kaynakların birleştirilmesidir. Bağımsızlıktan hemen sonra başlayan Azerbaycan-Ermenistan Savaşı'nda diaspora, Ermenistan ve Karabağ'a çok büyük mali yardımlarda bulunmuştur.⁶⁸ Aynı yardımlar, yapılmaya devam etmektedir. Bu yardımlar daha çok, Ermeni Kiliseleri tarafından organize edilmektedir.

Özellikle ABD'deki diaspora, hem bu ülkeden Ermenistan'a yardım yapılmasında, hem de Azerbaycan'a yapılacak yardımların önlenmesinde rol oynamıştır. Ermenistan, İsrail'den sonra nüfusuna oranla en fazla ABD yardımı alan ülke olmuştur. ABD'nin Azerbaycan'a yardım yapması ise, Özgürlükleri Destekleme Yasasının (Freedom Support Act Section 907) 907. maddesi ile engellenmiştir. Taşnakların, Levon Ter-Petrosyan'a ve Ermeni Ulusal Hareketi (EUH)'ne olan muhalefetleri Ermenistan'ın bağımsızlığını ve Ter-Petrosyan'ın seçimleri kazandığı gündenden itibaren başlamıştır. Bir diaspora partisi ve diasporanın gündemini Ermenistan'a taşımaya kararlı olan Ermeni Devrimci Federasyonu (EDF) için kendi adayları Sos Sarkisyan, Ermenistan'ın problemlerini çözecek kişiydi.⁶⁸ Ter-Petrosyan'ın seçimleri kazanması Taşnakların stratejisini bozmuştur. Bu nedenle Taşnaklar, Ter-Petrosyan'a karşı sert muhalefeti sürdürmüşlerdir.

1994 yılından itibaren ise, Ermenistan'da politik ortam suikast girişimleri ve şiddet olaylarıyla gerginleşmiştir. Buna karşın, Dağlık Karabağ çatışmasında, ateşkesten sonra, EUH güçlenmiştir. Muhalefet de, EUH'ne karşı cephe oluşturmuş; izleyen gelişmeler ile, ülke içinde istikrarsızlık had safhaya ulaşmıştır. Başbakan

---

Manukyan ve Dış ilişkiler Komitesi Başkanı Vardanyan'ın istifasını 13 milletvekilinin istifası izlemiştir. 28 Aralık 1994 tarihinde, Ter-Petrosyan, Taşnakların Ermenistan'daki faaliyetlerini yasaklamış; Taşnakları siyasal terörizm ve uyuşturucu madde kaçakçılığı gibi yasa dışı faaliyetlerde bulunmak ve gizli organizasyonlar kurmakla suçlamıştır. Böylece EDF'nin (Taşnakların) 1995 yılı parlamento seçimlerine girmesi engellenmiştir. 1995 yılı parlamento seçimlerini EUH'nin oluşturduğu Cumhuriyetçi Blok büyük farkla kazanmıştır. EDF'den Vahan Hovhanesian ve bazı üst düzey EDF'liler, Başkana suikast girişiminde bulunmakla suçlanıp tutuklanmışlardır. Bu noktadan itibaren Taşnaklar ABD'deki lobi araçları olan Ermeni Ulusal Komitesi vasıtasıyla Ter-Petrosyan'a karşı kampanya başlatmışlardır. Bu durum, Ter-Tetrosyan yönetiminin dışarıdaki itibarını zayıflatmış, Ter-Petrosyan yönetimine karşı gösteriler başlamıştır. Ancak, bir Ulusal Pakt oluşturan muhalefetin bu girişiminin diğer ülkelerden destek bulduğunu söylemek güçtür. Bunun temel nedeni, muhalefetin Sovyet sistemine yakın bir ekonomik model ve Ermenistan'ın Karabağ'ı tanımasına varan sert bir dış politika çizgisi önermesi olmuştur. 1993 yılında EDF'li bir parlamenter Ermenistan-Türkiye sınırını çizen 1921 Kars Antlaşmasını tek taraflı olarak fesih etmeyi öneren yasa teklifinde bulunmuştur. Faaliyetleri Ermenistan'da yasaklanmış olsa da, Taşnaklar, diaspora da, (özellikle de ABD'deki) gücünü kullanarak Ermenistan'ın politikasını etkilemeyi sürdürmüştür. Bu arada, EUH ile, diğer iki diaspora kökenli parti olan Ermeni Liberal Demokrat Parti (ELDP- bilinen adıyla Ramkavar) ve Sosyal Demokrat Hınçak Partisi (SDHP) arasında da problemler vardı.⁶⁸ EUH'nin Ermenistan'ın dış ilişkilerini normalleştirme çabasına karşın, bu partilerin hem Ermenistan'ın soykırım iddiaları üzerinde durması, hem de Türkiye'den toprak talep etmesi gibi fikirleri, EUH ile çatışmaya neden olmuştur. EUH'ne göre, diaspora Ermenistan'ın politik yaşamına müdahale etmemeliydi. Ancak, Ermenistan'ın diasporanın mali desteğine olan ihtiyacı ve diaspora partilerinin hem organizasyon açısından etkili, hem de ekonomik açıdan güçlü olmaları gibi nedenlerle bu partiler, Ermenistan dış politikasında etkili olmaya devam etmişlerdir. Ter-Petrosyan'ın Devlet Başkanlığından ayrılmasından sonra diasporanın etkileri daha da artmıştır.⁶⁸

Ermenistan'ın dış politikası üzerinde etkili olan başka bir sorun da, Ermeni kimliği ile ilgilidir. 1915 tehciri ile birlikte yüz binlerce Ermeni yer değiştirmiş,

---

büyük bir kısmı bu günkü Ermenistan'a geçerken, diğer büyük bir kısmı Ortadoğu ve hatta Kuzey Afrika ülkelerine geçmiştir. Ortadoğu'ya yerleşenler, bu bölgedeki çatışmaların da etkisiyle, adeta ikinci bir tehcir yaşamışlardır. Artan milliyetçilik ve bu ülkelerin teker teker Osmanlı'dan ayrılıp bağımsız olmaları, Hıristiyan grupları, özellikle de Ermenileri rahatsız etmiş ve Ermeniler başta Fransa ve ABD olmak üzere Batılı ülkelere göç etmeye başlamışlardır. Bu göç sonucunda İngiltere, Kanada, Avustralya ve Almanya gibi ülkelerde de Ermeni diasporaları oluşmaya başlamıştır.

Kilise ve aşırı grupların organizasyonu sonucunda, diaspora Ermenileri, Türklerin 1915 yılında Ermenileri yok etmeye çalıştıkları ve halen de fırsatını bulmaları halinde bu amaçlarını gerçekleştirebilecekleri yönünde ikna edilmişlerdir. Diaspora Ermenileri, Ermenistan Ermenilerinden çok daha hırçın ve uzlaşmadan uzak bir hale gelmişlerdir.⁶⁸

Ermeniler, 1915 yılından itibaren değişik dönemlerde (1930 ve II. Dünya savaşı, 1960-1970'lerde Kıbrıs ve Mısır'daki iç çatışmalarda, ayrıca 1980'lerde ekonomik nedenlerle) göç etmeye mecbur kalmışlardır. Ermenistan bağımsızlığına kavuşunca, diaspora Ermenilerinden bir kısmının Ermenistan'a döneceği beklenirken, tam tersi olmuş ve Ermenistan'ın nüfusu 10 yılda inanılmayacak bir hızla azalmıştır. Bu da, dünya Ermenilerinin diaspora halinde yaşamasını, onların temel karakteristikleri haline getirmiştir. Bugün diasporadaki Ermeniler daha zengin ve güçlüdürler. Ancak, Ermenistan'da yaşamak istememektedirler. Ermenistan ve Türkiye ilişkilerinin düzelmemesinde ve Ermeni dış politikasının sertliğinde, diaspora Ermenileri önemli rol oynamaktadır.⁶⁸

Kısaca, diaspora, etkisini Ermenistan üzerinde arttırdıkça, bu aşırılık doğal olarak Ermenistan dış politikasına da yansımıştır. Bunun farkında olan Levon Ter-Petrosyan, diaspora kuruluşlarının Ermenistan üzerindeki etkisini kırmak istemiş; hatta, Taşnaklar gibi bazı kuruluşların Ermenistan'daki faaliyetlerini yasaklamıştır. Taşnaklar'ın, Türkiye'ye karşı silahlı mücadele dahil her türlü mücadeleyi onaylayan bir yapısı olmuştur. Bu nedenle, Ter-Petrosyan'ın Türkiye ve Azerbaycan politikalarını sert bulmayan Taşnaklar, bağımsızlıktan kısa bir süre sonra hükümet aleyhine çalışmışlar ve Ter-Petrosyan'ın dış politikasını muhalefetlerinin merkezine

---

yerleştirmişlerdir. Ter-Petrosyan, kendi iktidarını tehdit etmeye başlayan Taşnaklar hakkında en ciddi iddialarını 28 Aralık 1994’de gündeme getirmiş, ardından da partinin faaliyetleri askıya alınmıştır. Taşnaklar, Ter-Petrosyan’ın iktidardan düşmesinde rol oynayan en önemli gruplardan biridir ve dış politikaları oldukça farklıdır. Robert Koçaryan’ın iktidara gelir gelmez yaptığı ilk işin Taşnaklar üzerindeki yasakları kaldırması, 1995 yılından beri hapiste olan Taşnakların liderini serbest bırakması, Koçaryan ile Taşnakların dış politika yaklaşımlarının birbirlerine ne kadar yakın olduğunu gösteren delillerdir.

Diasporanın Ermenistan dış politikası üzerindeki etkisi, tartışmasız çok üst düzeydedir. Bu konuda en çarpıcı örnek ise, Devlet Başkanının dahi dışarıda yaşayan Ermenilerden birisi olmasıdır. Karabağ Ermenisi olan Robert Koçaryan, uluslararası hukuka göre, hala Azerbaycan vatandaşıdır. Ana dili Ermenice değil Rusça’dır. Konuşmuş olduğu Ermenice ise, Karabağ Ermenicesidir.

Ekonomik bakımdan güçlü, sayı olarak buldukları ülkelerin yönetimlerini etkileyebilecek ölçüde kalabalık ve aktif, birbirleriyle ilişki içinde, daha da önemlisi her açıdan örgütlenmiş bir Ermeni diasporası söz konusudur. Buldukları ülkelerin, menfaatleri doğrultusunda bunlara sağladıkları destekler bir tarafa bırakılsa bile; Ermeni diasporası, Türkiye’ye yönelik bütün faaliyetlerin arkasında durmaktadır ve organize bir şekilde bu faaliyetleri desteklemektedir.

1.8. Ermeni Milliyetçiliği

Birinci bağımsız Ermenistan döneminde Türkiye’den toprak taleplerini ısrarla sürdüren Ermeni yönetimi, bunun bedelini ağır bir şekilde ödemiştir. Tüm gücünü Türklerle savaşa yönlendiren Ermenistan büyük güçlerin etkisiyle yıkıcı bir ekonomik krize girmiştir. Taşnak fanatikliği, gerçekçi olmayan hedefleriyle Ermenileri hüsrana uğratmıştır.

Ermenileri yönlendiren siyasi gruplar, genelde belli bir olgunluktan ve gerçekçi tespitler yapmaktan uzak kişiler olmuşlardır. Birinci bağımsız Ermenistan’ın bağımsızlığını kaybedişi de, bunun doğal bir sonucu sayılmaktadır. Bağımsızlığın

---

kaybedilip Ruslar'ın yönetimi altına geçište, Ermeni halkındaki Türk korkusunun etkisi büyük olmuştur. Türkler karşısında Rusların hamiliği, hem güvenliklerini sağlayacağı, hem de ideallerine ulaşma heyecanını canlı tutacağı için Ermeni halkı tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Bu da Ermeni dış politikasının Rus yanlısı ve Türk karşıtı özelliklerini ortaya koymaktadır.⁶⁸ Sovyetler Birliği, Ermeniler ile ilgili tarihi antlaşmazlıkları Türkiye'ye karşı bir dış politika aracı olarak kullanmış ve bunun için de, Ermeni milliyetçiliğini ortaya sürmüştür. Sonuçta Ermeni milliyetçiliğinin, kendi iç dinamiklerinin dışında ve bu dinamiklerin etkisine ilave olarak, çevresel etkenler ve yönlendirmeler sonucunda Türk karşıtı bir konuma itildiği söylenebilir.

1.9. Algılama

Dış politikada algılamalar, gerçekler kadar önemlidir. Bir ülkenin çıkarına olabilecek bir durum, eğer o ülkedekiler tarafından doğru olarak algılanmıyorsa, işbirliği söz konusu değildir. Bu bağlamda algılamalar Ermenistan açısından çok önemlidir. Ermenistan, nüfusu yaklaşık 2 milyon civarında olan, ekonomik ve siyasi istikrarsızlık içinde, doğal zenginlik kaynakları olmayan, hemen hemen tüm komşularıyla sorunlu, denizlere kapalı, fakir ve güçsüz bir ülkedir. Ancak, dış politikayı belirleyen faktörler, Ermenistan'ın tarihi hedeflerine ulaşabilecek bir ülke olduğunu, azınlık ve sınır sorunlarında komşu ülkelerin haksız olduğunu, Türklerin Ermeni düşmanı olduğunu, Ermenileri yeryüzünden silmek istediklerini ve Ermenistan'ın bütün bunlarla başa çıkabileceğini düşünmektedirler.⁶⁸ Bu tür bir algılama söz konusudur. Bu algılamayı besleyen ve sürekli işleyen bir çarkın olması, doğal olarak Ermenistan'ın dış politikasına da yansımaktadır.

2. ERMENİSTAN DIŞ POLİTİKASININ EVRİMİ

2.1. Levon Ter-Petrosyan Dönemi

Ermenistan'ın ilk Devlet Başkanı Levon Ter-Petrosyan denize çıkışı olmayan ve iki komşusu Türkiye ve Azerbaycan ile ilişkileri çok kötü olan Ermenistan'ın çok

---

tarafli bir diplomasiyle izolasyonunu aşmaya çalışmasını, temel dış politika hedeflerinden biri olarak ortaya koymuştur. Ter-Petrosyan ve EUH, Rusya ile yakın ilişkileri sürdürme, Ermenistan ile Dağlık Karabağ çatışması arasında doğrudan bağ kurulmasını önleme ve ülke içi istikrara yardım edecek bir dış politika oluşturma amaçlarıyla hareket etmiştir. Ermenistan, Kafkasya'da yer alan diğer bağımsız devletler Azerbaycan ve Gürcistan gibi, bölgesel güçler olan Rusya, Türkiye ve İran'ın politikalarını hesaba katmak ve bu ülkeler ile ilişkilerini düzenlemek durumundaydı. Bu bölgesel güçlerden Rusya ile Ermenistan arasında özel bir ilişki vardı. Ancak, Sovyetler Birliği'nin dağılmasını izleyen ilk iki yılda Rusya'da Atlantikçiler olarak adlandırılan kesimin etkisiyle, Rusya, Batı ile ilişkilerini öncelikli olarak ele alıp Kafkaslar ve Orta Asya'yı ihmal etmiştir. Bu durum, Ermenistan'ı, diğer iki bölgesel güç olan Türkiye ve İran ile ilişkilerine önem vermeye itmiştir.⁶⁸

Türkiye, Ermenistan'ın Avrupa ile olan ticaretinde kilit ülke durumundaydı. Ancak, Ermenilerin soykırım iddiaları ve Dağlık Karabağ çatışmasında Ermeni kuvvetlerin Azerbaycan topraklarını işgalleri, Ermenistan'ın Türkiye ile ilişkilerini güçleştirmiştir. Ter-Petrosyan, gerek soykırım iddialarını gündeme getirmekten kaçınarak, gerekse toprak iddialarında bulunmayarak Türkiye ile ilişkilerini geliştirme kararını ortaya koymuş ve Türkiye'nin Ermenistan için bir tehdit oluşturmadığını ifade etmiştir. Ter-Petrosyan'ın bu politikasına, Türkiye de, Avrupa'dan Ermenistan'a gönderilen yardımın topraklarından geçmesine izin vererek karşılık vermiştir. Fakat Ermeni kuvvetlerinin Azerbaycan topraklarını işgale devam etmesi ve Ermenistan'ın Karabağ güçlerine aktif desteği, Türkiye'nin Ermenistan sınırını kapatmasına neden olmuştur.

Ter-Petrosyan, bir yandan Türkiye ile ilişkileri düzeltme politikası izlerken, diğer taraftan bu politika nedeniyle diaspora tarafından desteklenen muhalefet ile mücadele etmek durumunda kalmıştır. Taşnakların başını çektiği bir kısım muhalefet, Türkiye ile yakınlaşmaya karşı çıkarken, bunlar Karabağ krizinde de uzlaşmaya yanaşmayan bir politikayı savunmuşlardır. Ter-Petrosyan, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) bünyesinde yapılan barış görüşmelerinde ortaya atılan adım adım çözüm önerisinin görüşmelere temel olmasını desteklerken, bu çözüm önerisi diaspora

---

destekli muhalefetin tepkisini çekmiş ve bunlar Ter-Petrosyan'ı ülkeyi satmak ile suçlamışlardır.⁶⁸

Ermenistan, Rusya ile tarihten gelen özel bir ilişkiye sahiptir. Ermenistan'da Rusya'yı ülkenin hamisi olarak gören çevrelerin varlığı ve Ermenistan'ın izlediği saldırgan politikanın ülkeyi Rus askeri üslerine muhtaç duruma getirmesi, Rusya'nın Ermenistan üzerindeki etkisini güçlendirmiştir. Ermenistan, Rusya için, sorunsuz bir şekilde askeri üslerini bulundurabileceği bir ülke olmuştur. Ancak bağımsızlığını yeni kazanmış Ermenistan için, Rusya'nın bu etkisinin ve askeri varlığının, Ermenistan'ın egemenliğine zarar verdiği söylenebilir. Bununla birlikte, Ermenistan ile tüm komşu ülkeler arasında ilişkileri normalleştirme politikası izleyen Ter-Petrosyan da, Rusya ile ilişkilere özel bir önem vermiştir. Ermenistan, Rusya ile 15 Mayıs 1992'de bir güvenlik anlaşması imzalamış ve bu anlaşma ile, Rusya'dan güvenliği konusunda garanti almıştır.

30 Eylül 1992'de yapılan bir başka anlaşmayla da, Ermenistan, Türkiye sınırına Rus askerleri yerleşmiştir. Rusya ile Ermenistan arasındaki askeri işbirliği, 1996 yılında imzalanan protokoller ile daha da ileri bir aşamaya gelmiştir. Gerçekte, EUH, Rusya ve Sovyet dönemini Ermenilerin kölelik dönemi olarak nitelendirmekte ve Rusya karşıtlığı EUH'nin ideolojisinde yer almaktaydı. Fakat, bölgesel gelişmeler ve Rusya'nın Avrasyacı akımının 1993 yılından itibaren dış politikada etkili olmasıyla birlikte Kafkaslar'a yeniden önem vermeye başlaması, Ermenistan'ı güvenlik endişeleri içine itmiş ve bu da Ermenistan'ı Rusya'ya yaklaştırmıştır.

Ermenistan-Rusya ilişkilerindeki yakınlaşma Azerbaycan petrolünün uluslararası pazarlara taşınması tartışmaları ile birlikte değişmeye başlamıştır. Ermenistan'ın dış politikasında hayati önemde olan Rusya, Dağlık Karabağ krizindeki politikasında, Haydar Aliyev'in Azerbaycan Devlet Başkanı olmasıyla birlikte değişikliğe gitmiştir. 1996 yılında AGİT zirvesinde ortaya konan Ermenilerin işgal ettikleri toprakları terk etmesi ve mültecilerin yerlerine dönmesini isteyen karar tasarısı, Rusya tarafından desteklenmiştir. Yine, Rusya'da Azerbaycan petrolerinde söz sahibi olmak isteyen ve Batılı şirketler ile de bu alanda işbirliğini savunan gruplar, Azerbaycan ile ilişkilerin geliştirilmesinden yana olmuşlardır.⁶⁸ Bunlar, Ermenistan'da Hazar

---

petrolleri ile ilgili olarak girişimlerde bulunmuşlardır. Amerika'daki Ermeni lobisi, Hazar petrollerinin uluslararası pazarlara taşınmasında Ermenistan güzergahının gündeme alınması için çaba sarf etmiştir.

Ermenistan'ın Kafkasya'daki diğer bir bölgesel güç olan İran ile ilişkileri, Dağlık Karabağ çatışmasının seyrinden ve Azerbaycan'daki iç politik gelişmelerden etkilenmiştir. Dağlık Karabağ çatışmasında İran'ın temel kaygısı karşılaştığı mülteci problemiydi. Hem bu sorunu en aza indirmek, hem de çatışmanın bir an önce durdurulması için arabuluculuk girişiminde bulunan İran'ın çabası görüşmeler esnasında Ermeni kuvvetlerinin işgallere devam etmesi nedeniyle başarılı olamamış, son bulmuştur. İran, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü savunmuştur. Bununla birlikte Ermenistan ile de ekonomik ilişkilerini sürdürerek, Ermenistan için Karabağ krizinde önemli rol oynamıştır. Elçibey döneminde İran-Azerbaycan ilişkilerinin gerginleşmesi de, İran-Ermenistan ilişkileri üzerinde olumlu etki yapmıştır. Topraklarında Azerbaycan'ın nüfusundan fazla Azeri yaşayan İran, Azerbaycan'daki milliyetçi gelişmelerden rahatsız olmuştur. Özellikle Elçibey'in Güney Azerbaycan'a yönelik sözleri İran'da rahatsızlığa neden olmuştur. 1994 yılında Dağlık Karabağ çatışmasında ateşkesin sağlanmasıyla birlikte İran-Ermenistan ilişkileri özellikle ekonomik alanda daha da ilerlemiştir. Aras nehri üzerinde inşa edilen yeni köprü ve karşılıklı ticaret anlaşmalarıyla İran, Ermenistan ekonomisinde önemli bir yer tutmuştur.⁶⁸

Özetle, Levon Ter-Petrosyan yönetimindeki Ermenistan'ın ilk tesbiti, bölge ülkeleriyle iyi geçinmenin gerekli olduğudur. Ter-Petrosyan ve Ermeni Milliyetçi Hareketi bağımsızlığın kalıcı olabilmesi ve gelişmenin sağlanabilmesi için, Türkiye ve İran ile iyi ilişkilerin geliştirilmesinin farkında olmuşlardır. Bu sayede, bölgeye istikrar gelecek, Batı'nın yapacağı yardımların önü açılacak ve ticaret başlayacaktır. Bu yönetimin bir diğer tesbiti ise, Rusya'nın Kafkasya ve Orta Asya'ya gerekli önemi vermeye başladığı şeklindedir. Ter-Petrosyan'ın en çok çekindiği noktalardan biri, radikal Ermeni diasporasının Ermeni politikalarına karışmasıdır. İstikrarlı ve gelişen Ermenistan için diasporanın maddi ve manevi desteğinin gerekli olduğunu bilen Ter-Petrosyan, bir yandan diasporadan destek almaya çalışırken, diğer taraftan da diasporanın iç ve dış politika konularından uzak tutulmasını hedef edinmiştir.

Türkiye’yi, Ermenistan’ın batıya açılan en önemli kapısı olarak gören Ter-Petrosyan yönetimi, Türkiye ile ilişkilerine özel önem vermiştir. Ter-Petrosyan yönetimi milliyetçi Ermenilerin ve diasporanın tepkisine rağmen, Türkiye’nin çok hassas olduğu “soykırım iddiaları“ ve “toprak talepleri“ konularını ön plana çıkarmamaya çalışmıştır. Ter-Petrosyan dönemi Ermeni dış politikasının oluşturulmasında kilit rol oynayan Gerard Liberidian, bu durumu şu şekilde özetlemiştir; “Ermeni soykırımı, Türkiye ile ilişkilerin temelinde bir problem olarak ortaya konulmadı. Bu çok önemli. Çünkü, bilerek ya da bilmeyerek soykırımın siyasetleştirilmesi, onun soykırımı sürekli olarak reddetmesiyle birlikte, Türkiye’nin nihai düşman olduğu yönünde bir psikoloji, bir anlayış yarattı. Eğer Türkiye nihai, değişmez bir düşman ise, bu durumda Rusya sonsuza dek ihtiyaç duyulacak bir dost oluyordu. Ve bu sizin bağımsızlık politikanız üzerinde bir baskı meydana getiriyor.”

2.1.1. Ermeni Milliyetçiliğinin Saldırganlığa Yönelişi

Ermenistan daha bağımsız olmadan, Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ile Dağlık Karabağ Ulusal Konseyinin 01 Aralık 1989’da, Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ile Dağlık Karabağ bölgesinin birleştirilmesi konusunda aldıkları ortak karar, Ermenistan’ın yayılmacılığını ortaya koyan önemli bir işarettir. Bu kararı dayanak alarak 23 Ağustos 1990 tarihinde Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Yüksek Sovyeti tarafından yayınlanan bağımsızlık bildirgesinin 11. maddesi, “soykırım iddiaları”nın ve Türkiye’den toprak taleplerinin Ermenistan devletinin “temel taşları” arasına koyulduğunu açıkça göstermektedir. Bahse konu 11. madde; “Ermenistan Cumhuriyeti, Osmanlı Türkiye’si ve Batı Ermenistan’da gerçekleştirilen 1915 soykırımının uluslararası düzeyde tanınması çabalarını destekleyecektir.” şeklindedir.⁶⁸

2.1.2. Karabağ Sorunu

Ermeniler, 1978 yılında, Karabağ'a gelişlerinin 150. yılı anısına Ağdere anıtını dikmişlerdir. 1988 yılında, Karabağ'da Türkler ile Ermeniler arasında silahlı çatışmaların başlaması üzerine, bu anıtın Ermeniler'in Karabağ'ın otokton halkı olmadığı ve buraya sonradan (yalnızca 150 yıl önce) geldiğini ifade etmesi

---

nedeniyle, Karabağ'daki tarihi hak iddialarının ortadan kalkacağını fark eden Ermenilerin, bu anıtı yıkmış olmaları, dikkat çekicidir. Keza, Karabağ'daki Alban katedral ve kiliselerinde tadilat yaparak bunlara Ermeni yapıtı görünümü verilmesi de dikkat çekicidir. Bu yapılanlar, Ermenilerin Karabağ'da bin küsur yıldır var olduklarını dünyaya anlatmak amacına yöneliktir. Ermenilerin Karabağ'daki varlığının 150 yıl öncesine değil de, daha gerilere gittiğini gösterme amacı taşımaktadır.

Albanlar'a bugün ne olduğuna gelince, tarihi süreç içerisinde Hititler ve eski Mısırlılar gibi tarih sahnesinden silinip gitmişlerdir. Albanlar'dan kalan son topluluk olan Udinler, bugün Azerbaycan'ın Oguz ve Gebele şehirlerinde yaşamaktadırlar. Hıristiyanlığı kabul edişlerinin 1700. yıldönümünü kutlayan Ermeniler, Karabağ'daki tarihi Alban abidelerini, tarihi Ermeni yapıtlarıymış gibi dünya kamuoyuna tanıtmakta ve bu suretle tarihi gerçekleri çarpıtarak bunları komşu ülke toprakları üzerindeki yayılmacı emellerine alet etmektedirler.

Karabağ sorunu Ermenistan'ın dış politikasını etkileyen ve belirleyen önemli sorunlardan biri olmuştur. Karabağ'ın Azerbaycan'a ait olduğu 01 Aralık 1920 tarihinde ve 1921'de Sovyetler Birliği tarafından resmen teyit edilmiştir. Buna karşın Sovyetler döneminde Ermeni milliyetçiliğinin güç aldığı en önemli konulardan biri Karabağ sorunu olmuştur.⁶⁸ Sovyetler Birliği dağılmadan, 1987 yılında, 75.000 Ermeni Ermenistan ile birleşmek istediklerini belirten dilekçeler vermişlerdir. Ancak, Sovyet makamlarınca bu dilekçeler kabul edilmemiştir. Bu suretle başlayan ve 1988 yılında cereyan eden çatışmalar şiddetli geçmiştir. Çatışmalar sonucunda bölgedeki Azerbaycanlı nüfus göç etmiştir. Sovyetler Birliği'nin bu ters tutumuna rağmen Ermenistan'daki ve Azerbaycan yönetiminde bulunan Karabağ bölgesindeki Ermeniler örgütlenmeye ve silahlanmaya devam etmişlerdir. Bu süreçte Karabağ Komitesi Ter-Petrosyan liderliğinde oluşturulmuştur.

Ter-Petrosyan'ın lideri olduğu Karabağ Komitesinin temel amacı, Ermenistan ve Karabağ topraklarını birleştirmek olmuştur. Bu bağlamda Komite, Azerbaycan ve Sovyet yönetimlerine karşı isyanın düzenleyicisi olma işlevini de yerine getirmiştir. Komitenin bir diğer özelliği de, komünizm karşıtı olmasıdır. Komite, faaliyetlerini

---

sürdürürken Ermenistan'ın başkenti Erivan'da toplanan kalabalık göstericiler Azerbaycan ile savaş çağrısı yapmışlardır. Ermeniler arasındaki bu milliyetçi uyanışa karşın Azerbaycan'da ciddi iç çekişmeler yaşanmış; bu çekişmeler, cephede, Ermeniler karşısında ciddi kayıpların verilmeye başlamasına neden olmuştur. 1989'da, Karabağ'daki Ermeni saldırıları zirve noktasına ulaşmış, zaman zaman Azerbaycan'ın Karabağ Özerk Bölgesi dışına sarkmaya da başlamıştır. Kısa sürede başlayan katliamlar ise, ne Azerbaycan güçlerince, ne de Moskova tarafından durdurulmuş ya da durdurulabilmiştir. Bu ortamda Ermeni liderler, yeni kurulacak devletin ekonomik ve siyasi temellerini atmak yerine toprakları genişletmeyi öncelikli hedef saymaları nedeniyle Karabağ'daki çatışmalar şiddetlenmiştir. Ermeniler, Azerbaycanlılar'a karşı ciddi bir askeri üstünlük sağlamış, sadece Karabağ bölgesi değil, Karabağ ile Ermenistan arasında kalan Azerbaycan toprakları da Ermeniler tarafından işgal edilmiştir.⁶⁸

Şubat-Mart 1992'de Ermeni kuvvetlerinin Hocalı'da yaptığı katliamdan sonra Ter-Petrosyan, özellikle Dağlık Karabağ savaşının Azerbaycan'ın iç meselesi olduğu ve Ermenistan'ın Azerbaycan'dan toprak talebi olmadığını vurgulamak zorunda kalmıştır. Ermeni kuvvetlerinin Azerbaycan topraklarının işgalini sürdürmesi ve Ermenistan'ın bunu engellemek bir yana, Karabağ Ermeni güçlerine destek vermesi, Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin gerilmesine neden olmuştur. Mayıs 1992'de, Ermeni kuvvetlerin Nahçıvan'a saldırması, Türkiye'de Nahçıvan'ı korumak için müdahale edilmesi tartışmalarını başlatmıştır. Neredeyse hiçbir Ermeninin yaşamadığı ve doğal zenginliği olmayan Nahçıvan'a yapılan bu saldırı Ermeni yayılımcılığının bir göstergesi sayılabilir. Nahçıvan'ın toprak bütünlüğü Ermenistan'ın da taraf olduğu, Taşkent Ortak Güvenlik Anlaşması dolayısıyla, Türkiye'nin müdahalesinin Rusya ile Türkiye'yi karşı karşıya getireceği gerçeğini ortaya çıkarmıştır. Türkiye'nin tepkileri, sınırların silah zoruyla değiştirilmesine ne kadar karşı olduğunu göstermekle kalmamış, aynı zamanda Azerbaycan'ın Türk dış politikasındaki öneminin altını da çizmiştir. Ermenistan ve liderleri, Türkiye'nin savaş tehdidini anlamakta zorlanmıştır. Ancak, Rusya'nın bu imaya tepkisi çok sert olmuş, nitekim Bağımsız Devletler Topluluğu ortak askeri güçler komutanı Marşal Shaposhnikov, Türkiye'nin müdahalesinin Üçüncü Dünya Savaşına yol açabileceğini söylemiştir. Bu açıklama Ermenistan'ı memnun etmiştir. Ermenilerin hesaba

---

katmadıkları nokta, bu tür tehditlerin Türkiye'nin Ermenistan'a uzun dönemli bakış açısını olumsuz yönde etkilediğidir. Ter-Petrosyan'ın Ermenistan'ı çatışmaya taraf değilmiş gibi gösterme çabaları yeterli olmamıştır. Karşılıklı restleşmelerin ardından Ermeniler, Nahçıvan'a saldırmaktan vazgeçmişlerdir. Artık, Türkiye, Ermenilerin yayılmacı hedefleri konusunda net bir bilgiye sahip olmuş, saldırganlığının arkasında Rusya'nın yattığı iyice anlaşılmıştır.⁶⁸

Çatışmalar sonunda Azerbaycan topraklarının yüzde 20'si Ermeni Kuvvetlerinin işgali altına girmiştir. Bu yüzde 20 , Karabağ bölgesinin yüzde 8'ini, Ermenistan-Karabağ arasındaki Azerbaycan topraklarının ise yüzde 12'sinden oluşmaktadır. Bu işgal, tartışmasız bir uluslararası hukuk ihlalidir.

Ermeniler, Karabağ ve Azerbaycan'a saldırıları sırasında çeşitli katliamlar ve vahşetler gerçekleştirmişlerdir. Hocalı Katliamı, Ermenilerin bölgede nasıl bir psikoloji ile hareket ettiğini ortaya koymaktadır. Azerbaycan'ın Hocalı yerleşim birimine saldıran Ermenilerin eylemleri Batılı ve diğer basın yayın organlarınca bir intikam ve nefret saldırısı olarak yansıtılmıştır. Burada, Ermeni milislerin savunmasız kadın, çocuk ve yaşlılara uyguladığı işkenceler, Batılı medya kuruluşlarınca belgelenmiştir. Batılı kaynakların bilgilerine göre Ermenilerce, erkek, kadın ve çocukların cesetleri, Karabağ'ın karlı yamaçlarına saçılmış bir vaziyette; derileri yüzülmüş, parmakları kesilmiş, vücutları parçalanmış ve yakılmış olarak bırakılmıştır. Hocalı'da, bu şekilde Azerbaycanlı 1000 küsur kişi katledilmiştir. Bu da, Ermeni güçlerinin sadece toprakları işgal etme amacı ile hareket etmediklerine işaret etmektedir.

Türkiye, Ermenilerin izlediği yayılmacı siyaset karşısında Nisan 1993'de, hava sahasını Ermenistan'a kapatmıştır. Bu arada, Ter-Petrosyan, hem Ermenistan, hem de Karabağ parlamentolarında milletvekili olan Serge Sargisyan'ı, Ağustos 1993'te Savunma Bakanı olarak atamıştır. Karabağ savaşında rol alması Sargisyan'ın Ermenistan Savunma Bakanı olarak atanması, Ermenistan'ın Dağlık Karabağ çatışmasında doğrudan rol oynadığının kanıtlarından biridir.

1994 yılında ateşkesin imzalanmasından sonra, Dağlık Karabağ sorununda barış sürecine hız verilmiştir. Karabağ sorunu için Budapeşte'deki AGİK Zirvesi 5-6 Aralık 1994 tarihlerinde toplanmıştır. Rusya Devlet Başkanı Yeltsin, AGİK kapsamında bir uluslararası barış koruma gücüne katılmak istediklerini açıklamıştır. 3.000 kişiden oluşan uluslararası bir gücün kurulması üzerinde hemfikir olursa da, bunun nasıl oluşturulacağı daha sonraki görüşmelere bırakılmıştır. Öncelikle, Azerbaycan ve Ermenistan arasında bir barış antlaşmasının imzalanması gerekmektedir. Minsk Grubu'nun üyesi durumundaki 11 devlet, Dağlık Karabağ Ermeni yönetiminin barış görüşmelerinde taraf olarak tanınmasını kararlaştırmışlardır. Barış gücünde hiçbir ülkenin asker sayısı % 30'u aşamayacaktı. Örgütün isminin Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı olarak değiştirildiği bu zirvede, Dağlık Karabağ uyuşmazlığını çözecek bir barış antlaşmasının akdedilmesinden sonra çok uluslu bir AGİT gücünün bölgeye yerleştirilmesi kararı verilmiştir. Buna göre, Dağlık Karabağ bölgesinde NATO ve Rus askerleri ortaklaşa görev yapabileceklerdi.⁶⁸

AGİT, Rusya'nın Dağlık Karabağ uyuşmazlığının çözümlenmesi sürecinde yer almasına gayret etmiştir. Bu süreçte Minsk Grubu'nda 'dönüşümlü tek başkanlık' uygulamasına son verilerek, Rusya'ya da 'eşbaşkanlık' verilmiş ve 'iki eşbaşkanlık' sistemine geçilmiştir. Böylece, Rusya'nın tek taraflı arabuluculuk faaliyetlerinin AGİT kapsamının dışına çıkmaması sağlanmış, Rusya ve Finlandiya, AGİT-Minsk Grubu'nun eş-başkanları olarak belirlenmişlerdir.

AGİT 1996 Lizbon Zirvesinde, sorunun çözümüne yönelik bir dizi prensip kabul edilmiştir. Bu prensipler, Ermeni kuvvetlerin Dağlık Karabağ ve onu çevreleyen Azerbaycan topraklarından çekilmesini ve mültecilerin yerlerine dönmelerini içeriyordu. Devlet Başkanı Haydar Aliyev'in ısrarı üzerine, zirve kararına son anda; Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü ilkesini vurgulayan bir ifade eklenmiştir. Ermenistan Devlet Başkanı Levon Ter-Petrosyan, bunun üzerine, Dağlık Karabağ'ın nihai statüsü konusunda yapılacak görüşmelerin zedelenebileceğini açıklamıştır. AGİT 1996 Zirvesi, Ermenistan tarafından diplomatik bir yenilgi olarak değerlendirilmiş, nihai karar belgesini imzalamayan tek ülke Ermenistan olmuştur.⁶⁸

Bu zirvede ABD tarafından desteklenen bir tasarı ile Ermeni vetosu karşısında, bahse konu Zirve Bildirisini, nihai karar olarak değil de, bir "AGİT-Dönem Başkanlığı Açıklaması" olarak formüle edilmiştir. ABD'nin buradaki stratejisi, büyük ölçüde bölgedeki yatırımlarını koruyabilmek amacıyla, Ermenilerin işgalini sona erdirmeleri ve Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan içinde yüksek otonomi derecesine sahip bir idari birim olmasını kabul etmeleri ve uluslararası camianın da iki ülkeye verecekleri güvenlik garantileri ile, özellikle de toprak bütünlüğü ilkesine vurguda bulunarak, sorunun çözümlenmesidir. AGİT Zirvesi'nin ardından bu çözümleri içeren bir barış planının sunulması ve Ermenistan'ın bunu reddetmesi, AGİT arabuluculuk sürecinin dört ay aksamasına neden olmuştur.

Aralık 1996 AGİT-Lizbon Zirvesi'nde alınan bu kararlar, Dağlık Karabağ'ın bağımsızlığını ve Ermenistan ile olası birleşmesini tamamen imkansız hale getirmiştir. Zira, uluslararası toplumca, Dağlık Karabağ'ın ancak, Azerbaycan dahilinde kendi kendini yönetme hakkına sahip olabileceği vurgulanmıştır. Ermeni yetkililer ise, bu durumda, Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ Ermenilerine zulmedeceği propagandasını yapmaya ve soykırım söylemini yeniden yoğun bir şekilde gündemde tutmaya başlamışlardır. Aralık 1996 - Mart 1999 arasında, Rusya, AGİT-Minsk Grubu'ndaki arabuluculuk rolünü Batılı ülkeler ve ABD ile paylaşmak zorunda kalmıştır. 9 Aralık 1996 tarihinde Rus Dışişleri Bakanı Yevgeny Primakov, Ermeni meslektaşı Aleksander Arzoomanian ile Moskova'da yaptığı görüşmeden sonra;

“-Dağlık Karabağ probleminin ancak Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü korumakla çözümlenebileceğini,

-Bu bölgenin istikrara kavuşmasının Rusya açısından çok önemli olduğunu ve bu uyuşmazlığın uzmanlaşma yolu ile çözülebileceğini,

-Rusya'nın, Dağlık Karabağ'ın, kendi kendini yerel olarak idare etme hakkını; ancak, Azerbaycan'ın bir parçası olması kaydıyla destekleyebileceğini”, ifade etmiştir.

Rus Dışişleri Bakanı, bu vesileyle, Kasım 1996 ayında yapılan Dağlık Karabağ Başkanlık seçimlerinin Rusya tarafından kabul edilmediğini de tekrarlamıştır. Mayıs 1997 ayında Amerikan Dışişleri Bakan Yardımcısı Strobe Talbott ve AGİT-Minsk

---

Grubu'nun üç eş-başkanınca hazırlanan ve Türkiye tarafından da desteklenen, barış tasarısı; yurtlarından edilmiş Azerilerin işgal edilmiş bölgelere geri dönmeleri karşılığında Ermenilere uygulanan ablukanın ortadan kaldırılmasını öngörmüştür. Statü ile ilgili meseleler ayrıca ele alınacaktı. Bu plan gereğince, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü korunacak ve dolayısıyla, Dağlık Karabağ, Azerbaycan dahilinde, kendi kendini idare eden serbest bir bağımsız bölge olacaktı. Bu barış tasarısı, statü ile ilgili sorunların halledilebilmesi için, öncelikle önemli ve acil olarak nitelendirilen meselelerin halledilmesini gerektirmese de, konuların parçalara ayrılması, objektif bir plan olduğu imajına yol açmıştır.

Barış gücünün görev süresi, yeniden uzatılabilmek kaydıyla, 1 yıl olacaktı. Barış gücü, Amerikan, Rus ve Fransız askerlerinden oluşacaktı. Ancak, Bosna'daki NATO Barışı Koruma Gücü'ne dahil Amerikan askerlerinin görevlerinin uzatılması konusunda isteksiz olan Kongre'nin, Dağlık Karabağ meselesi hakkında da aynı tavrını sürdürmesi kuvvetle muhtemeldi.

Bu tasarı, özellikle Laçın üzerinde hakim olmak isteyen, Azerbaycan'a bağlı bir statüde kalmayı tercih etmeyen ve güvenlik garantisi tam anlamıyla sağlanmadan Azerilerin Dağlık Karabağ'a geri dönmelerinden endişelenen Ermenilerce ve özellikle Laçın ve Susa üzerinde yeniden tam egemenlik tesis etmek amacıyla Azerilerce desteklenmemiştir. Ancak, Bakü, bu planı genel hatlarıyla kabul etmiş gözükmüş; ancak Dağlık Karabağ Ermenilerinin fikirlerinde ısrarcı olmaları üzerine, Minsk Grubu, bu planı kısmen değiştirerek tekrar formüle etmiştir.⁶⁸

Clinton yönetimi, aynı dönemde, Dağlık Karabağ sorununu resmen en önemli dış politik meseleler arasına katmıştır. Bu aşamadan sonra Mayıs 1997 ayında, AGİT Minsk Grubu'nun ortaya koyduğu “İki Aşamalı Barış Planı”, Amerikan Dışişleri Bakanı Yardımcısı Strobe Talbott, Fransız Dışişleri Bakanlığında Güvenlik Meseleleri Direktörü Jacques Bloy ve Minsk Grubu'nda görev yapan Rus eşbaşkan Valentin Lozinsky tarafından hazırlanıp ortaya konulmuştur. Bu Plan, Haziran 1997 ayında, AGİT Minsk Grubu'nda eş-başkanlık görevi yürüten diplomatların koordinasyonunda uyuşmazlığın taraflarına kabul ettirilmeye ve bunu sağlamak için planda bazı değişiklikler yapılmaya çalışılmıştır.

Minsk Grubu, bu ön görüşmelerin ve müzakerelerin sonuçlarını yansıtan Rusya'nın da benimsemiş olduğu, iki aşamalı bir barış planı hazırlamıştır. Minsk Grubu eş-başkanlığına sahip 3 ülkenin devlet başkanları arasında, 21-22 Haziran 1997'de Denver Zirvesi tertiplenmiştir. Bu zirvede, üç başkan, uyuşmazlığın bütün taraflarının çıkar ve görüşlerini dikkate alarak sorunun çözümü konusundaki ortak iradelerini dile getirmeye çalışmışlardır. Bir hafta sonra da, Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliyev Amerika'ya ilk resmi ziyaretini gerçekleştirmiştir. Amerika'nın uyuşmazlığa yönelik artan ilgisini gösteren işaretlerden biri, bu ziyaret sırasında gözlemlenmiş; iki başkan, "ABD-Azerbaycan ilişkileri konusunda ortak bir açıklama" yapmışlardır. İki başkanın açıklamalarına, söz konusu plan da konu olmuştur. İki aşamalı olan bu plan; "ateşkes hattının askerden arındırılması ve mültecilerin yurtlarına geri dönmeleri ile Azerbaycan içinde kalacak olan Dağlık Karabağ Vilayeti'ne özel bir yasal statü verilmesi" hususlarını içermiştir. Bu plan, Temmuz döneminde, uyuşmazlığın taraflarına, AGİT-Minsk Grubu eş-başkanları aracılığıyla sunulmuştur.

Bu sırada, Devlet Başkanı Haydar Aliyev de, Amerika'daki Georgetown Üniversitesi'nde yaptığı bir konuşmada, sorunun, aşamalı çözüm mantığı içerisinde iki kademedede çözümlenmesini önermişti. Buna göre:

- İlk aşamada; Ermenistan, Dağlık Karabağ'ın çevresindeki 6 Azeri bölgesinden çekilecektir. Uluslararası barış koruma güçleri bölgeye güvenliği sağlamak üzere girecekler ve iki etnik grubu birbirlerinden ayıracaklardı.

- İkinci aşamada ise; Dağlık Karabağ'ın statüsü kararlaştırıldıktan sonra, Susa ve Laçin bölgeleri Azerbaycan'a geri verilecekti.

Devlet Başkanı Aliyev, bu planın kabul edilmesi halinde, Dağlık Karabağ ve Ermenistan arasındaki bağlantının kesilmeyeceği garantisini de vermiştir. Başkan Aliyev, bu bağlantıyı, barış koruma gücü askerlerinin güvencesinde sürdürmeyi teklif etmiştir. Ancak, Dağlık Karabağ ile Ermenistan, Susa ve Laçin'i geri vermeye sıcak bakmamışlardır. Zira, bu iki bölge de, Hankendi için stratejik öneme sahiptir. Özellikle, Susa nedeniyle, Ermenilerin bu planı kabul edecekleri oldukça şüphelidir.

Ermeniler, bu bölge Ermenilerin eline geçmeden önce, Azerilerin buradan Hankendi'ni bombaladığını iddia ediyorlardı. Laçın ise, iki Ermeni bölgesinin bağlantısını sağlamaktadır.

Bir taraftan Azerbaycan'ın, diğer taraftan da uluslararası kamuoyunun baskılarına dayanamayan Ermenistan, neticede iki aşamalı barış tasarısını, prensipte daha sonraki barış görüşmeleri için bir temel olarak kabul etmiş; ancak, Dağlık Karabağ'ın Ermeni yönetimi, söz konusu planı 25 Ağustos 1997 tarihinde resmen reddetmiştir. O tarihlerde, Robert Koçaryan'dan boşalan Dağlık Karabağ Devlet Başkanlığına, Dağlık Karabağ Dışişleri Bakanı Arkadi Gukasyan seçilmiştir. Devlet Başkanı Arkadi Gukasyan, Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan içinde sahip olacağı bir statüyü kabul etmeyeceklerini sürekli tekrarlamış, Dağlık Karabağ ile Ermenistan arasında bir askeri ve ekonomik entegrasyonun oluşturulmasını ve taraflar arasındaki bağların güçlendirilmesini savunmuştur. Dağlık Karabağ Ermenilerinin AGİT'in bu planını reddiyle, AGİT yavaş yavaş geliştirdiği aşamalı stratejiye iyice önem vermeye başlamıştır.⁶⁸ Bu stratejiye göre, önce askeri adımlar, daha sonra ise politik adımlar atılacaktı.

20-22 Eylül 1997 tarihleri arasında, Minsk Grubu eş başkanları, Mayıs 1997 tasarısında, yapmış oldukları ilave değişikliklerde;

- Ermenistan'ın olası bir Azerbaycan işgali karşısında Dağlık Karabağ'a müdahale etme hakkını da içeren, güvenlikle ilgili tüm hususların, birinci aşamada ele alınması kararlaştırıldı.

- Ermeni güçleri de ilk adım olarak, Dağlık Karabağ dışında işgal ettikleri tüm Azerbaycan topraklarından çekilecekler ve daha sonra ise adım adım Laçın ve Şuşa'dan geri çekilme işlemini tamamlayacaklardı.

- Karşılıklı olarak atılan bu adımlardan sonra ise, bölgeye uluslararası barış güçleri yerleştirilecek ve göçmenler eski yurtlarına geri döneceklerdi.

- Bunun ardından ise, barış planının politik kısmı olan Dağlık Karabağ bölgesinin gelecekteki statüsünün belirlenmesi gündeme gelecekti. Politik boyutun ele alınması ise askeri sorunlar çözüldükten sonra gündeme getirilecekti.

Yeni aşamalı yaklaşımın, Azerbaycan'ın uzun zamandır dile getirdiği ilke ve isteklerle bariz şekilde yakınlığı bulunmaktaydı. Ermenistan Devlet Başkanı Ter-Petrosyan'ın 26 Eylül'de düzenlediği basın toplantısında, bu yeni öneriye yeşil ışık yakması, Dağlık Karabağ ve Ermenistan içindeki muhaliflerini tahrik etmiştir. Bu nedenle, Ermenistan'ın söz konusu planı destekleyeceğini açıklayan Ter-Petrosyan, Baku ile Hankendi arasında doğrudan görüşmeler yoluyla bir uyuma ulaşılması şartını ileri sürmüştür. Azerbaycan, durumu kabul ettiğini açıklamıştır. Azerbaycan ile Ermenistan arasında varılan bu uzlaşma, AGİT-iki aşamalı barış planının son aşamasının Ermenistan tarafından 26 Eylül 1997'de kabul edilmesi anlamına geldiye de, bu süreç Ermenistan'da, sonu Ter-Petrosyan'ın istifasına varan bir ortama girilmesiyle noktalanmıştır.⁶⁸

Karabağ çatışmasında en uzlaşmaz politikayı savunan aktör, Ermeni Devrimci Federasyonu (EDF) olmuştur. Ermeni Ulusal Hareketi (EUH), sorunun çözümü için diplomatik yolların denenmesini ve Dağlık Karabağ'ın güvenliğini sağlayacak bir çözümü savunurken, EDF ve onun diasporadaki destekçileri, Ter-Petrosyan'ı hedef olarak bir karalama kampanyası başlatmışlardır. Başbakan Sarkisyan'ın istifasından sonra "Dağlık Karabağ Cumhuriyeti" Devlet Başkanı Robert Koçaryan, Ermenistan başbakanı olarak atanmıştır. EDF ve diaspora ile iyi ilişkileri olan Koçaryan'ın başbakan olarak atanması, Ter-Petrosyan'ın EDF ile 1994 yılından beri süren gerginliği azaltma çabası olarak yorumlanabilir. Ancak, bir süre sonra, muhalefet partilerinin yanı sıra, kabinedeki bazı bakanların baskısı ile, Ter-Petrosyan istifa etmek zorunda kalmıştır. Ter-Petrosyan'ın Karabağ'ın bağımsızlığını garanti altına almayan AGİT'in önerisini görüşmelere temel kabul etmesi, onu istifaya zorlayan önemli nedenlerden birisidir. EDF ve diğer iki diaspora partisi dışında, Vazgen Manukyan'ın başkanı olduğu Ulusal Demokratik Birlik Partisi ile Komünistler de Ter-Petrosyan'ın Karabağ politikası ve genel olarak da Ermenistan'ın dış politikasına karşı olmuşlardır. EDF'ye yakın bir çizgi izleyen Manukyan, Karabağ'da çözüm bulmak çabalarını, ödün vermek olarak nitelendiriyordu. Batı Ermenistan olarak

---

adlandırdığı Türkiye topraklarının alınabileceği yolunda fikirler öne süren Manukyan'ın Karabağ sorununda Ter-Petrosyan'ı desteklemesi beklenemezdi. Komünistlerin dış politika anlayışı da Rusya'ya endeksli olmaya devam ediyordu. Onlara göre Rusya'nın düşmanı olan Türkiye ile ilişkilerin normalleştirilmeye çalışılması, hatalı bir dış politikaydı. Doğru olan, Rusya'nın desteğiyle Karabağ sorununun Ermenistan lehine çözülmesiydi.

Dış politikada karşılaştığı sert muhalefetin yanı sıra, Ermenistan'ın ekonomik sorunlarının devam etmesi, Ter-Petrosyan'ın otoriter bir yönetim anlayışına doğru gitme işaretleri göstermesi ve en önemlisi de 1996 Başkanlık seçimlerinde hile yapıldığı iddialarının yaygınlaşması, Ter-Petrosyan'ın istifa etmesinin nedenleri olmuştur.⁶⁸ Başbakan Sarkisyan'ın sağlık nedenlerini ileri sürerek istifa etmesinden sonra Ter-Petrosyan'ın, Robert Koçaryan'ı başbakan olarak atması da, özellikle Koçaryan'ın Dağlık Karabağ çatışmasına çözüm konusunda farklı görüşleri ve Ermenistan'da güçlü olan konumu dikkate alındığında, kendisi açısından bir hata olarak değerlendirilebilir.

Ter-Petrosyan'ın izlediği dış politika Dağlık Karabağ çatışmasında barış sürecinin devamını sağlasa da, Ermenistan'ın özellikle Türkiye ile ilişkilerinin düzelmesinde fazla etkili olamamıştır. Karabağ çatışmalarının Ermenistan dış politisasi üzerindeki etkileri, Ermenistan'da istikrarın sağlanmasını geciktirmiş, olaylara daha gerçekçi ve sağ duyulu yaklaşabilen grupları olabildiğince zayıflatmış ve Ermenistan'ı Rusya'ya daha bağımlı kılmıştır. Ayrıca, Karabağ ve diğer Azerbaycan topraklarının işgali Ermenistan'ın dış politikasının manevra alanını ciddi bir ölçüde daraltmıştır. Dağlık Karabağ sorununun çözülememesi ve Ter-Petrosyan'ın Batıya dönük uzlaşmacı politika izleme çabası, muhalefet partilerinden ve kabineden gelen yoğun eleştiriler ile başarısızlığa uğramıştır. Aşırı ve uzlaşmasız grupların Ermeni siyasetindeki etkileri göz önünde tutulduğunda, Ter-Petrosyan'ın Ermeni dış politikasında neden yumuşama sağlayamadığı kolayca anlaşılabilir.

2.1.3. Rusya ve Diaspora Faktörü

Ermeni dış politikasında aşırılığın ve sertliğin iki önemli kaynağı, Rusya'nın bölgedeki hakimiyetini devam ettirebilme çabası ve diaspora Ermeni örgütlerinin Ermenistan dış politikası üzerinde belirleyici olma isteğidir. Levon Ter-Petrosyan yönetiminden istedikleri verimi alamayan bu iki güç kaynağı, ekonomik ve sosyal sorunlardan da yararlanarak halk arasındaki huzursuzluğun artmasına neden olmuşlardır. Bu süreçte, özellikle Taşnakların ve Rusya'nın oynadığı rol dikkate değerdir. Ter-Petrosyan'ın dış politika danışmanı Liberidian, Ter-Petrosyan'ın Taşnak-Rus işbirliği sonucunda devrildiğini; bu ikilinin, henüz Ter-Petrosyan devrilmeden önce başkan olarak Koçaryan'ı hazırladıklarını da iddia etmiştir.

Baskılar sonucunda, 1996 seçimlerinden galip çıkmasına rağmen, Ter-Petrosyan önce başbakanı değiştirmek zorunda kalmış ve 4 Kasım 1996'da, atamış olduğu Başbakan Armen Sarkisian'ı 6 Mart 1997'de görevden alarak yerine Karabağ Ermenilerinin lideri olan Robert Koçaryan'ı atamıştır. Koçaryan, bir anlamda savaştan beslenen, sürekli savaş halini savunan ve bu anlamda Ter-Petrosyan'ın tersi çizgide bulunan birisidir.⁶⁸

Bu dönemde Karabağ'daki sorunu çözmeden, Ermenistan'ın gerçek anlamda bağımsız, istikrarlı ve ekonomik sorunlarını çözebilmiş bir ülke olmayacağını anlayan Ter-Petrosyan, barış çabalarını yoğunlaştırmış; ancak bu çabaları, üzerindeki baskıların daha da artmasına neden olmuş, Koçaryan'ın Başbakan olarak atanmış olması dahi baskıların kesilmesini sağlayamamıştır. Gerilimin artması üzerine istifaya zorlanan Ter-Petrosyan'a yöneltilen en önemli suçlama Karabağ konusunda fazla ödün vermesi olmuştur. Ter-Petrosyan'ın istifası üzerine geçici olarak Devlet Başkanı olan Koçaryan'ın başkanlığa gelir gelmez ilk icraatı, Ter-Petrosyan döneminde uyuşturucu kaçakçılığı ve terörizmle suçlanan Taşnaklar'ın siyasi faaliyetlerini yeniden serbest bırakmak olmuştur. Yapılan ilk seçimlerde, Koçaryan, % 59 oy alarak Devlet Başkanı seçilmiştir. Böylece Ermenistan'da Ter-Petrosyan'ın neredeyse tam tersi görüşleri savunan Rusya yanlısı Robert Koçaryan iktidara gelmiştir

2.2. Robert Koçaryan Dönemi

Nisan 1998 Başkanlık seçimlerini ikinci turda kazanan Robert Koçaryan, Ermenistan Devlet Başkanı olmuştur. Koçaryan'ın seçilmesi, onun Taşnaklara yakın politikasıyla bilinmesi ve sözde Dağlık Karabağ Cumhuriyeti'nin eski "Devlet Başkanı" olmasından dolayı, daha döneminin başında Ermenistan'ın dış politikasında (özellikle de Karabağ krizi ve Türkiye ile ilişkiler konusunda) radikal bir politikaya yöneleceği izlenimini doğurmuştur.⁶⁸ Gerçekten de iktidarının ilk yıllarında, Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliyev ile görüşmekten kaçınan, Aliyev'in muhatabının Karabağ yönetimi olduğunu ifade eden ve Türkiye'ye karşı da soykırım iddialarını yeniden gündeme taşıyan Koçaryan, Ter-Petrosyan döneminden farklı bir dış politika çizmiştir. Koçaryan yönetimi, Avrupa Konvansiyonel Kuvvet İndirimi Anlaşması (AKKA) çerçevesinde Ermenistan'daki askeri üstlerde denetim yapan Türk yetkililerin sayısının azaltılmasını talep etmiştir.

Ter-Petrosyan yönetimince Ermenistan'da faaliyetleri yasaklanan Ermeni Devrimci Federasyonu (EDF), Koçaryan'ın seçilmesiyle yeniden faaliyetine başlamıştır.⁶⁸ Koçaryan'ın Başkanlığı'nın ilk yıllarındaki uzlaşmaz politikasından daha sonra değişikliğe gitme sinyalleri verdiği görülüyor. Dağlık Karabağ sorununun çözümü için Azerbaycan Devlet Başkanı Aliyev ile bir araya gelen Koçaryan, çözüm için toprak değişimi de dahil önerilere açık olduğu izlenimini vermiştir. Fakat Ermeni basınına yansıyan Koçaryan'ın Dağlık Karabağ sorununun çözümü için Aliyev ile toprak pazarlığına girdiği söylentileri, uzlaşmaya yanaşmayan grupların tepkisini çekmiştir. Ter-Petrosyan'ın dış politika danışmanı Libaridian, Koçaryan'ın Ekim 1999 ayında Dağlık Karabağ sorununun çözümünde görüşmelere temel olacak bir belgeyi kabul etmeye hazır olduğunu, ancak 27 Ekim'de Ermenistan Parlamentosuna yapılan silahlı saldırı ve başta Başbakan Vazgen Sarkisyan ve parlamento sözcüsü Karen Demirciyan olmak üzere 8 parlamenterin öldürülmesinin bu süreci engellediği yorumunu yapmıştır.⁶⁸

Koçaryan, Başkanlığının ilk yıllarında, Rusya ile ilişkilerin yanı sıra ABD ve Avrupa Birliği ile de yakın ilişkiler kurma politikası izlemiştir. Rusya ile Batının ilişkilerinin gergin olduğu, NATO'nun Kosova harekatını yaptığı bir ortamda, Koçaryan NATO'nun 50. kuruluş yıldönümü törenlerine katılmak için Washington'a gitmiştir. Koçaryan, ayrıca AGİT 1999 yılı zirvesinde Güney Kafkasya'da yeni bir

---

güvenlik paktı yapılmasını önermiştir. Koçaryan'ın Batıya yönelik açılımı, Rusya için kaygı verici nitelikte olmuştur. Koçaryan'ın Başkanlığının ilk yıllarında Batı ile yakınlaşma politikasının temelinde, Ermenistan'ın iç politikasından ve kendisini destekleyen kitlelerden kaynaklanan nedenler vardır. Diasporada (özellikle de ABD'de) güçlü olan Taşnakların faaliyetlerini askıya alan ve diaspora ile ilişkileri iyi olmayan Ter-Petrosyan'ın aksine, Taşnakların desteğine sahip Koçaryan, diaspora vasıtasıyla ABD'ye daha yakın bir çizgiye gelmeye yönelmiş, ya da yöneltilmeye çalışılmıştır.

Ermenistan'ın, Rusya'nın dışında da alternatifleri olduğunu görmesi ve çok taraflı bir diplomasiye yönelmesi, ancak Rusya'nın dışındaki bölge ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmesiyle mümkündür. Dağlık Karabağ sorununun çözümü ve Ermenistan'ın Azerbaycan ve Türkiye ile ilişkilerinin normalleşmesi, Ermenistan'ın Rusya'nın dışındaki ülkeler ile yakın ilişkiler kurabilmesi için gereklidir. Dağlık Karabağ ve bunu çevreleyen Azerbaycan topraklarının işgalinin sürmesi ve sorunun çözümünde Ermenistan'ın izlediği uzlaşmaz politika, Ermenistan'ın Rusya'nın askeri varlığını güvence olarak değerlendirmesine neden olmaktadır. Rusya'nın da bölgedeki etkisini askeri varlığı ile koruma düşüncesi, bu iki ülkeyi birbirine yakınlaştırmaktadır.⁶⁸ Ermenistan'da bazı çevrelerde hakim olan, Rusya'nın Karabağ sorununda her zaman Ermenistan'ı destekleyeceği düşüncesi de, Ermenistan'ın Rusya'nın dışındaki alternatiflere yönelmesinin önündeki engeldir. Putin'in Başkan seçilmesinden sonra Rusya'nın Kafkasya politikasının belirginleşmesi ve yeni ulusal güvenlik konsepti ile Kafkasya'nın Rusya için öneminin vurgulanması Ermenistan'ın yeniden Rusya merkezli bir dış politikaya yönelmesine neden olmuştur. Rusya Devlet Başkanı Putin'in 14 Eylül 2001'de Ermenistan'a yaptığı ziyaret sırasında, Uzun Dönem Ekonomik İşbirliği Anlaşması dahil, altı önemli anlaşma imzalanmıştır. Böylece Ermenistan'ın Rusya'ya bağımlılığı daha da artmıştır.

Koçaryan döneminde, Ermenistan'da EDF ile Koçaryan arasındaki ilişkilerden dolayı, diasporanın etkisinin arttığı görülüyor. Diasporanın özellikle de Amerika'da Taşnakların bir uzantısı olan Ermeni Ulusal Komitesi'nin Dağlık Karabağ sorununun çözümü konusunda daha uzlaşmaz bir politikayı benimsedikleri söylenebilir. Koçaryan'ın sorunun çözümü için uzlaşma aşamasına gelmesi durumunda, bu gruplar

---

ile çatışacağı açıktır. Başbakan Vazgen Sarkisyan'ın öldürülmesi, her ne kadar kendisi Ter-Petrosyan'a Dağlık Karabağ sorununa yönelik politikasından dolayı karşı çıkmış olsa da, sorunun çözümünü geciktirici bir etki yapmıştır. Çünkü Başbakan Vazgen Sarkisyan Karabağ sorununda uzlaşmacı bir çizgiye yönelmekteydi ve barış görüşmelerinde Koçaryan'a vereceği destek sürecin Ermenistan açısından meşruiyetini arttıracaktı.⁶⁸

Özet olarak, Koçaryan'ın dış politikası incelendiğinde, en önemli özelliğinin saldırgan bir dış politikaya sahip olduğu görülür. Ter-Petrosyan'ın barışçı ve tavizkar tutumu nedeniyle başarısız olduğunu söyleyen ve kendisi saldırgan bir yaklaşım benimseyen Koçaryan, iktidara geldiği ilk andan itibaren bu tutumunu hissettirmiş ve dış politikada ciddi değişiklikler olacağını işaret etmiştir. Koçaryan'a göre Ermenistan, Türkiye'ye karşı kullanılabileceği önemli araçlara sahiptir. Bu araçlar esas olarak beş tanedir. Müteakip maddelerde bu araçlar ele alınacaktır.

2.2.1. Dış Politika Aracı Olarak Soykırım İddiaları

Daha iktidara geldiği ilk günlerden itibaren Robert Koçaryan ve dış politika ekibi, soykırım iddialarını gündeme taşımaya başlamış ve diaspora Ermenilerini de bu konuda teşvik etmiştir. Koçaryan, Ermenistan'ın yeni dış politika hedefleri arasında "soykırım" iddialarının tanınmasının en önemli hedeflerden biri olduğunu sıkça vurgularken, bu konuda diaspora Ermenilerinin yardımlarını beklediklerini de söylemiştir. 1999 yılında yapılan 1. Ermenistan Diaspora Konferansı'ndaki çağrısında da bu isteklerini yinelemiştir. Koçaryan buradaki konuşmasında "soykırım sadece diasporanın değil, devlet ve millet olarak tüm Ermenilerin davasıdır" ifadelerine yer vermiştir. Hatta Türkiye'den ATV televizyonuna verdiği demeçte, Koçaryan, soykırım iddialarının kabulünün Ermenistan'ca bir ön şart olarak öne sürülebileceğini dahi ima etmiştir.⁶⁸

Ermenistan dış politikasında soykırım iddialarının bir gerçek olarak tanınmasının önemli bir hedef olduğunu değişik vesilelerle dile getiren Dışişleri Bakanı Vartan Oskanian'ın ifadelerine göre ise, Ermenistan soykırım iddialarından üç aşamalı bir beklenti içindedir; "İlk olarak soykırımın tanınmasını güvenceye almak için diğer

---

devletler ile birlikte çalışılması, ikinci olarak Türkiye'nin soykırımı tanınması, ncs ise uluslararası kurum ve örgütlerin sorunu insan hakları genel konseptinde ve özellikle uluslararası mahkemelerin soykırım tanımını çerçevesinde ele alarak sunmaları yoluyla canlı tutmaktır." Soykırımın tanınması, homojen olmayan Ermeni diasporasını birleştiren ve harekete geçiren tek konudur.

İktidarda önemli oranda g sahibi olan aşırı milliyetçi Daşnakstyun Partisi'nin 06 Ocak 2004 tarihinde Erivan'da yapılan 29. Genel Kurul Toplantısında konuşan parti liderlerinden Hrant Margaryan, Ermenilerce Batı Ermenistan olarak adlandırılan Doğu Anadolu'nun kurtarılmasının, Ermenistan'ın geleceğinin garantisi olduğunu belirtmiştir. Margaryan, "Ermeni soykırımının uluslararası alanda tanınması için Türkiye'ye karşı yaptığımız mücadele ve baskı sürecek" demiştir. Erivan merkezli Mediamax'in haberine göre, Ermenistan Cumhurbaşkanı Robert Koçaryan, bir mesajında, Daşnakstyun'un ülkenin bağımsızlığını kazanmasında ve refah düzeyinin yükselmesinde rol oynadığını, güçlükleri aşmak için de Daşnakstyun ve Ermeni yönetiminin beraber hareket edeceğini belirtmiştir.

Ermenistan Dışışleri Bakanı Vartan Oskanyan, 28 Ocak 2004 tarihinde Türkiye ile ilişkilerin normalleşmesi sürecinde Ermeni soykırımı iddiasından vazgeçmenin önkoşul olmadığını söylemiştir. Oskanyan, Ermenistan televizyonuna yaptığı açıklamada, iki ülke arasında diplomatik ilişkilerin kurulması için sözde soykırımı dile getirmekten vazgeçmeyeceklerini, iddiaların bütün dünya tarafından tanınması amacıyla faaliyetlerini sürdüreceklerini kaydetmiştir. ABD Savunma Bakanı Colin Powell ile 25 Ocak 2004 tarihinde Tiflis'te bir araya geldiğini anımsatan Oskanyan, Türkiye ile ilişkilerin geliştirilmesinin Powell ile görüşmesinde gündeme geldiğini, ABD'nin bu konudaki katkısının artırılmasını talep ettiğini, Ermenistan'ın dış politikasının gerek ABD, gerekse Rusya ile iyi ilişkiler kurulmasını amaçladığını ifade etmiştir.

Ermenistan Cumhurbaşkanı Koçaryan, sözde Ermeni soykırımının 24 Nisan 2004 tarihli yıldönümü nedeniyle yaptığı açıklamasında, soykırım iddialarını yineleyerek, olayların uluslararası platformlarda da soykırım olarak tanınması için faaliyetlerini

---

devam ettirmeye kararlı olduklarını ve bu durumun Ermeni halkının haklı taleplerini ve beklentilerini yansıttığı.” şeklindeki iddialarını tekrarlamıştır.

Fransa'nın Marsilya kentinde faaliyet gösteren “Euro-Ermenistan” isimli derneğin yöneticilerinin, 09 Ekim 2003 tarihinde AB Adalet Divanı’na resmi başvuru yaparak, "Avrupa Parlamentosu, AB Konseyi ve AB Komisyonu" aleyhinde dava açmışlardır. Davacılar, AB'nin bu kurumlarından, "Türkiye'ye adaylık hakkı tanıdıkları" gerekçesiyle manevi tazminat talebinde bulunmuşlardır. Başvuruda, sözde Ermeni soykırımını tanımayan Türk Devleti'ne AB'ye adaylık hakkı verilmesinin hukuka aykırı olduğu, Avrupa Parlamentosu'nun 18 Haziran 1987 tarihli kararında sözde soykırımın tanındığı, bu kararın hukuk alanında yaptırım gücü olduğu ve AB kurumlarının buna uyması gerektiği, dolayısıyla AB hukukunun ihlal edildiği ileri sürülmüştür. Ayrıca, bu başvuruda Adalet Divanı'nın acil karar mekanizmasının işletilmesi, Türkiye'nin AB'ye katılım süreci ile bu alanda sürdürülen müzakerelerin askıya alınması talepleri de yer almıştır. Helsinki Zirvesinde, 10-11 Aralık 1999 tarihinde, Türkiye'nin AB adaylığının resmen tanınmasında, Türkiye'nin önüne sözde Ermeni soykırımını tanıması koşulunun getirilmemesinin AB hukukuna aykırı olduğunu ileri süren davacılar, AB ile Türkiye arasındaki işbirliği mekanizmasının ve Türkiye'ye yapılan yardımların da yasadışı olduğunu iddia etmişlerdir. Davacılar, Avrupa Parlamentosu'nun 18 Haziran 1987 tarihli kararı doğrultusunda, sözde Ermeni soykırımı tanınmadıkça, Türkiye ile tüm ilişkilerin askıya alınmasını talep etmişlerdir.⁶⁸ Adalet Divanı, Aralık 2003 ayı sonunda bu konuda verdiği kararda, Ermenilerin başvurularının "hiçbir hukuki temeli bulunmadığı", bu nedenle Mahkeme yönetmeliğinin 111. maddesi çerçevesinde, davalıların dinlenmesine gerek görmeden, gerekçeli kararı açıklamıştır.

Ermenistan'ın soykırım iddialarını bir dış politika aracı olarak kullanma girişimleri ve bu girişimlere verilen tepkiler, son dönem Ermeni dış politikasının anlaşılması açısından oldukça önemlidir. Müteakip paragraflarda bu konudaki güncel gelişmelere yer verilmiştir.

Adalet Divanı, Avrupa Parlamentosu'nun 1987 tarihli kararının "tamamen siyasi" olduğunu, tavsiye nitelikli bu kararın yaptırım gücü bulunmadığını, "Avrupa

---

Parlamentosu'nun bu kararı her an değiştirebileceğini", kararın hukuki bir etkisi bulunmadığını bildirmiştir. Kararda, davacı Ermenilerin, sözde soykırım iddialarının Türk Devleti tarafından tanınmaması nedeniyle manevi zarar gördüklerine dair iddiaları da yersiz bulunarak çürütölmüştür. Adalet Divanı, Ermenilerin başvurularını hukuki temelden yoksun bularak reddetmiştir. Adalet Divanı'nın bu kararı, Ermeni lobisinin sık sık gündeme getirdiği 1987 tarihli Avrupa Parlamentosu kararının hukuki değeri olmadığını kanıtlaması açısından da önem taşımaktadır.

Türk Dışişleri Bakanlığı'nca 21 Nisan 2004 tarihinde yapılan açıklamada, Polonya'nın Krakov kentinde bir Katolik kilisesinin bahçesinde 17 Nisan 2004 tarihinde açılan, Ermeni anıtında yer alan yazıtta, 1915 yılında Türkiye'de Ermenilere soykırım yapıldığına dair bir ifadeye yer verildiği belirtilerek, bunun esefle karşılandığı kaydedilmiştir.⁶⁸ Bahse konu açıklamada:

- Polonya hökümetinin, anıttaki yazıtta böyle bir ifadenin yer almasına karşı çıktığı öğrenilmekle birlikte, tarihinin en zor dönemlerinde daima yanında yer aldığımız Polonya topraklarında ulusumuzu karalayan ifadelerin bulunduğu bir anıtın olmasının üzüntü yarattığı,

- Bir kilisenin "arpıtılmış verilere dayanan bir tarih anlayışına ve marjinal grupların saplantılarına alet olmasının" kayęı uyandırdığı,

- Çeşitli platformlarda dinler arası diyalog ve ortak çalışmalardan beklenen olumlu sonuçların "ancak bu inançların, inananları önyargılardan ve nefret duygularından arındırabildikleri ölçüde gerçekleşebileceğinin" hatırdta tutulması gerektiği,

- Bunun tersinin, hoşgörüsüzlüğü tahrik ve sosyal çatışmalar yaratma tehlikesini taşıdığı,

- Dünyanın içinde bulunduğu hassas döneme özgü koşulların herkesi özellikle de din adamlarını, her zamankinden daha sorumlu adımlar atmaya ve daha dikkatli olmaya zorlamakta olduğu, kaydedilerek vurgulanmıştır.

Türkiye, Kanada Avam Kamarası'nın sözde Ermeni soykırımını tanıyan önergeyi kabul etmesini de şiddetle kınayarak, bu kararın getireceği tüm olumsuzlukların sorumluluğunun Kanadalı siyasetçilere ait olacağı kaydedilmiştir. Türk Dışişleri Bakanlığı'ndan yapılan açıklamada,⁶⁸

- Kanada Avam Kamarası'nın 21 Nisan 2004 tarihinde aldığı bir kararla, 1915 yılında Türklerle Ermeniler arasında meydana gelen karşılıklı bazı trajik olayları soykırım olarak nitelediği,

- Kanada makamlarına, bu tür olası bir kararın yanlışlığının önceden anlatılarak, yaratacağı sakıncaların, en üst düzeylerde, defalarca bildirildiği, bu girişimlere rağmen Kanada Federal Parlamentosunun, bu kararı kabul etmesinin kınandığı,

- Şiddet ve nefrete karşı uluslararası işbirliği ve dayanışmanın en üst düzeyde gerçekleştirilmesinin, değişik inanç ve etnik kökene sahip insanlar arasında hoşgörünün yaygınlaştırılmasını zorunlu kılan hassas bir dönemde Kanada Parlamentosu'nun bunun aksine bir yaklaşım içinde olmasının üzerindeki sorumlulukla bağdaşmadığı,

- Bu kararın getireceği olumsuzlukların sorumluluğunun Kanadalı siyasetçilere ait olacağı, belirtilmiştir.

TBMM Genel Kurulu'nda gündem dışı söz alan CHP İstanbul Milletvekili Şükrü Elekdağ, AKP Hatay Milletvekili Fuat Geçen ve DYP Genel Başkanı Mehmet Ağar, Kanada Avam Kamarası'nın sözde Ermeni soykırımı karar tasarısını kabul etmesine tepki göstermişlerdir. Şükrü Elekdağ,⁶⁸

- Kanada Parlamentosunun büyük bir yanılğı ile Ermenilerin karanlık emellerine uyararak tarihe, insanlığa ve barışa büyük bir haksızlık yaptığını,

---

- Ermeni sorununun İngiltere ve Rusya tarafından Osmanlı İmparatorluğunu parçalamak için yaratıldığını,

- Başta Avrupa Parlamentosu olmak üzere pek çok ortamda sözde Ermeni soykırımı ile ilgili olarak karar alınmasının ardındaki siyasi güçlerin iyi niyetle hareket ettiklerine inanılmayacağını,

- Bu girişimlerin asıl amacının, Türkiye'nin AB ile bütünleşmesini engellemek ve ABD ile ilişkilerini zayıflatmak olduğunu,

- Türkiye'nin Ermeni terörüne 42 şehit verdiğini,

- Yıllardır Ermeni tezlerine dayanak teşkil eden İngiliz Parlamentosu'nun yayımladığı Mavi Kitap'ın düzmece belgelere dayandığının ortaya çıktığını, buna rağmen bu kitabın tahripkar ve habis etkilerinin günümüzde devam ettiğini, Ermeni tezlerini destekleyenler tarafından uluslar arası medyanın, siyaset adamlarının, fikir önderlerinin ve bilim adamlarının aldatılarak Türkiye'ye karşı kullanılmalarının sağlandığını, ifade etmiştir. AKP Hatay Milletvekili Fuat Geçen de,⁶⁸

- ASALA ve PKK militanlarının aynı kamplarda eğitim gördüklerini belirterek, 24 Nisan'ın aslında sözde Ermeni soykırım günü değil, vatana ihanet suçu işledikleri için 2 bin 445 komitacının tutuklandığı gün olduğunu,

- Ermenilerin, soykırım iddialarını Ermeni bilincini yaşatmak için bir araç olarak kullandıklarını, nihai amaçlarının Türkiye'den toprak koparmak olduğunu, söylemiştir. DYP Genel Başkanı Mehmet Ağar da Kanada Avam Kamarası'nın kararını eleştirerek tepki göstermiştir.

İran'ın başkenti Tahran'da Ermeniler, sözde Ermeni soykırım günü nedeniyle Serkisyan Kilisesi önünde bir gösteri gerçekleştirmişlerdir. Ermenilerin Serkisyan Kilisesi'nden BM bürosuna her yıl yapmış oldukları yürüyüşe bu yıl İran makamlarınca izin verilmemiştir. Ayrıca, İran'daki muhafazakar Cumhuri İslami gazetesi, "Türkiye ve Ermeniler arasındaki eski bir dava nedeniyle yapılan bu

---

gösterilerin, iki ülke ile de sorunu bulunmayan İran yönetimini rahatsız ettiği" yorumunu yapmıştır.⁶⁸

Yunanistan'ın Selanik şehrinde bir grup Ermeni, sözde Ermeni soykırım günü nedeniyle Türkiye'nin Selanik Başkonsolosluğu önünde eylem yapmışlardır. Başkonsolosluğun önünde, ellerinde Ermeni bayrağıyla gösteri yapmak isteyen grubun, polis tarafından alınan güvenlik önlemleri çerçevesinde kurulan barikatı yıkmak istemesi üzerine, göstericiler ile polis arasında arbede yaşanmıştır. Protesto sırasında Ermeni gruptan bir kişi basın bildirisini okumuş, müteakibinde Türk bayrağı yakılmıştır.

Basında Mart-Nisan 2005 aylarında sözde Ermeni soykırımı iddiaları ile ilgili olarak aşağıdaki makaleler yer almıştır.⁶⁸

- Ermeni kökenli gazeteci ve yazar Levon Panos Dabogyan; "Orhan Pamuk, romanıyla ilgilensin, o niye konuşuyor, biz ondan bir şey mi istedik, ama onu konuşturan var; Türkiye'de, Türk, Kürt ve Ermeni düşman olsun isteniyor, neden parlamentoda iki Ermeni milletvekili olmuyor, bizi din adamlarının eline bırakıyorlar, soykırımı konusu sonradan uydurulmuştur, böyle bir şey yoktur, tehcir vardır."

- Yazar Etyen Mahcupyan; "Osmanlıların yerinde aynı durumda Ermeniler olsaydı aynı şeyleri yaparlardı, ben bunu yargılamaktan değil, anlamaktan yanayım; tarih, Türkiye'nin şu ana kadar savunmuş olduğu pozisyonun lehine değil, Türkiye, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'ı bir araya getirerek etkin politikalar üretmelidir. Diaspora hiç önemli değildir, Türkiye'nin ilk muhatabı Ermenistan'dır."⁶⁸

- Türkiye Kamu-Sen Genel Dış İlişkiler Sekreteri Ahmet Demirci; "Ermenilerin AB'yi de yanına alarak, mazisi temiz Türk milletine soykırım gömleği giydirerek, kendi suçlarını gizlemeye çalıştığını, ne yazık ki içimizde de kendini bilmez yetkisiz, etkisiz ve bilgisiz kimseler, tarihi gerçekleri saptırarak Ermenilere soykırım yapıldığını iddia edilebilmektedirler. Kışkırtmalar ile isyana ve Türk halkına yönelik

---

soykırıma başlayan Ermenilerin, 1890 yılında başlattıkları mezalime yıllar sonra yurtdışındaki Türk diplomatlara eylem yaparak devam etmişlerdir. Ermeni diasparası dünyaya açılmak istiyorsa, önce sözde soykırımı iddialarından vazgeçecek, işgal ettiği ve 1 milyon Azeri Türkünü yurdundan ettiği Azerbaycan topraklarından kayıtsız şartsız çekilecektir.” Demirci, Türkiye Kamu-Sen üyelerinin katılımıyla Ermenilerce katledilen şehitler anısına Ankara-Ulus’taki Atatürk heykeli önünde bir basın açıklaması yaparak; “Boğazlıyan Kaymakamı Mehmet Kemal’in şehit olduğu 10 Nisan gününden başlamak üzere 10-16 Nisan tarihlerini, Ermenilerin katlettiği şehitleri anma haftası ilan ettiklerini”, ifade etmiştir.⁶⁸

- CHP’nin davetlisi olarak Türkiye’ye gelen Amerikalı Tarihçi Profesör Justin Mc Carthy, TBMM Senato Salonunda verdiği “Ermeni İddialarının Gerçek Yüzü” konulu konferansındaki konuşması, özetle şu sonuçları çarpıcı biçimde ortaya koydu; “Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti’nin var olma mücadelesi verdiği bir dönemde Ermeniler, kendilerine hiçbir saldırıda bulunulmadığı ve hiçbir tahrikle karşılaşmadıkları halde isyan etmişler ve Osmanlı topraklarını işgal eden Rusya ile işbirliğinde bulunarak devletlerine ihanet etmişlerdir. İç savaşı başlatan, ilk kanı döken Ermenilerdir. 1915 olgusu vatana ihanet ve isyan olgusudur.”⁶⁸

- Emekli Büyükelçi Nuzhet Kandemir; “Ermeni soykırımı iddialarını ortaya atanlar, masa başında tarih yazmaya çalışıyorlar, bunların birçoğu tarihçi bile değiller; eğer bu konuyu yazmak istiyorlar ise, olayın cereyan ettiği Doğu Anadolu Bölgesi’nde belgelerle gerçekleri araştırınsınlar. O dönemin şartları fevkalade zor ve her anlamdaki imkanlar kısıtlı idi. Osmanlı Devleti elindeki imkanları sonuna kadar kullanarak, hangi kökenden olursa olsun, vatandaşlarının mağdur edilmemesi için önlem almaya çalışmıştır. İmparatorluğun Ermenileri ortadan kaldırmak ve soykırım uygulamak gibi amacının bulunmadığı, tüm yazışma ve belgelerden açıkca ortaya çıkmaktadır. Amaç, Osmanlı topraklarında yaşayan bütün Ermenileri ortadan kaldırmak olsaydı, niçin sadece Doğu Anadolu’nun bir bölümünde yaşayan Ermenilerin hedef alındığını anlamak mümkün olmazdı. Soykırım, İmparatorluğun elinin altında bulunan İstanbul ve dolaylarında yaşayan Ermenilere uygulanmayıp neden Doğu Anadolu’da ayaklanan Ermenilere uygulanmıştır sorusuna cevap veremedikleri içindir ki, Ermeniler hiçbir zaman tarihi gerçeklerden, belgelerden

---

bahsedilmesini istemez. Bir ülkenin güvenlik ve bağımsızlığını koruma hakkı tüm uluslar arası anlaşmaların tanıdığı başlıca ilkedir. Diaspora, bu konuyu geçim kaynağı yapmıştır.⁶⁸

- Gazeteci ve köşe yazarı Hasan Pulur; “Ermeni tehirci isyanla başlar. Rus kuvvetlerinin, Osmanlı ve Rus Ermenilerinden kurulmuş gönüllü alayların öncülüğünde Osmanlı topraklarına girmesiyle birlikte Osmanlı ordusundaki Ermeniler, silahlarıyla firar ederek Rus kuvvetlerine katılmışlar, çeteler kurmuşlar, katliamlara başlamışlar, Osmanlı kuvvetlerini arkadan vurmuşlar, şehirlerde ayaklanarak Rus işgalini kolaylaştırmışlardır. Rus kuvvetlerinin, Mart 1915 ayında Van’a yönelmeleri üzerine, 11 Nisan 1915’te Van’da Ermeni isyanı başlamış, Van’ın Rus kuvvetlerinin eline geçmesini kolaylaştırmıştır. Rus Çarı 1. Nikola, Van’daki Ermeni Komitesine, 21 Nisan 1915’te telgraf göndererek, Rusya’ya yaptığı hizmetlerden dolayı teşekkür etmiştir. Amerika’da yayımlanan Ermeni gazetesi Gocnak, 24 Mayıs 1915 tarihli sayısında, Van’da yalnızca 1.500 Türk’ün kaldığını iftiharla yazmıştır. Doğu Anadolu’da bunlar olurken, İngiliz ve Fransız donanmaları Çanakkale Boğazı’na dayanmıştır. Batı’da Galiçya Cephesinde savaş sürmektedir. Irak’ta İngilizler taarruza geçmiştir. Ordu iki ateş arasında kalmıştır. İşte tehirci bundan sonra başlamıştır. Lozan Konferansı’na katılan Ermeni Temsilci Bogos Nubar, Türkiye’de o günlerde 280 bin Ermeni öldüğünü, 700 bin Ermeni’nin başka ülkelere göç ettiğini söylemiştir.”⁶⁸

Birinci Dünya Savaşının ardından, 1921 yılında Kars Antlaşmasıyla bitmiş gibi görünen Ermeni sorunu, Türkiye’den toprak talebi ve terörist eylemlerle sonraki dönemde zaman zaman su yüzüne çıkmakla birlikte, özellikle 1998 yılından itibaren yeniden şiddetlenmiş görünmektedir. Sözde Ermeni soykırımı iddialarının son dönemde yeniden gündeme getirilmesinde birtakım iç ve dış nedenler etkili olmaktadır.

Ermeni sorununun Türkiye için yeniden gündeme getirilmesinin en önemli dış nedeni, gerek Ermenistan’da ve gerekse diasporada bulunan Ermenilerin aşırı milliyetçilik duygusudur. Ermeni iddiaları, geçen süre içinde hep canlı tutulmaya çalışılmıştır. Ermeniler, Van, Sevan ve Urmiye göllerini içine alan Doğu

---

Anadolu'daki toprakları, Ermenistan'ın tarihi toprakları olarak hep canlı bir şekilde hatırlamaktadırlar. Aynı şekilde Osmanlı Devletinin son döneminde meydana gelen ve soykırım olduğunu iddia ettikleri olayı da canlı bir biçimde muhafaza etmektedirler. Bu iki konuyu, kendilerine göre hemen her platformda gündeme getirmektedirler. Özellikle Ermenistan'daki Taşnak Partisi, bu olguları sürekli gündemde tutmakta ve Ermeni geleceğini buna bağlamaktadır. Bu bağlamda, tüm Ermenilerin bağımsız ve yeniden birleşilmiş milli bir devlet etrafında toplanmasını istemektedir.

20. yüzyıldan 21. yüzyıla girdiğimiz bir dönemde Ermenistan ve diasporadaki Ermenilerinin tüm çabası, soykırım olaylarının yeniden tanınması, buradaki Türk Devletinin sorumluluğunun ortaya konulması ve bir kısım toprakların Ermenilere verilmesini içeren bir politikaya dayalı olmuştur.

Öte yandan Ermeni diasporasında, coğrafi ve sosyolojik anlamda belirginlik kazanmamış, kutsallaştırılmış, ütöpk ve bir mitoloji ülkesi olan topraklara geri dönüş düşüncesi de zayıflamaya başlamıştır. Bugün Ermeni diasporasında, bu durum ciddi bir tartışma konusudur. Bir taraftan, etnik kimlik canlı tutulmak istenir ve bitip tükenmeyen bir ana vatana dönüş kışkırtılırken; diğer taraftan da, diasporadaki Ermeniler, Ermeni dilinin ve kültürünün yayılması ve kuşaktan kuşağa aktarılması, kültürel mirasın korunması konusunda hemfikirdirler ve bu konuda kiliseler, okullar, dernekler, partiler, basın ve gençlik kulüpleri kendilerine destek olmaktadır.

Soykırım iddialarının yeniden gündeme gelmesinde ikinci bir neden Ermenistan'ın içinde bulunduğu ekonomik ve siyasal durumdur. Daha önce de değinildiği üzere, Ermenistan, içinde bulunduğu coğrafyada, tüm komşularıyla sorunludur. Ermenilerin Gürcistan ile ilgili sorunu, Gürcistan'da yaşayan Ermeni azınlıkla ve Ermenistan'ın Rusya ile olan demiryolu ve doğal gaz hattının kesintileri ile ilişkilidir.⁶⁸ 1990-1992 yılları arasında yaşanan Gürcistan-Abhazya çatışması sırasında, Gürcistan'da bulunan 70.000 Ermeni güçlükler yaşamış ve bunlar 1993'de Gürcistan'dan ayrılmışlardır. Ayrıca, yine bu çatışma sırasında Ermenistan için hayati öneme sahip Gürcistan-Karadeniz demiryolunun ve Gürcistan'dan geçen doğal gaz hattının tahrip edilmesi, Ermenistan'ı rahatsız etmiştir. Ermeni Hükümeti, bu

---

hattın güvenliğinin sağlanması için Gürcistan yönetimini uyarmış ve hattın açık tutulmasını sert bir şekilde talep etmiştir.

Ermenistan komşusu Azerbaycan ile en büyük çatışmasını yaşamış, özellikle Yukarı Karabağ'da odaklaşan sorun hala çözülememiştir. Ermenistan'ın İran ile ilişkileri, diğer komşularına göre daha iyidir. Ancak İran, sınırları boyunca işgal edilmiş bulunan Azerbaycan topraklarındaki Ermeni askerlerden rahatsızlık duymaktadır. Hiç kuşkusuz 20. yüzyılda Ermenilerin geleneksel düşmanı Türkiye olmuştur. 1915 yılında yapıldığı iddia edilen sözde soykırım tüm Ermenilerin hafızasında canlı bir şekilde yaşatılmaktadır. Pek çok Ermeni, resmen olmamakla birlikte, tarihi Ermenistan toprakları olarak gördükleri Kars ve Ardahan bölgesinin kendilerine geri verilmesini talep etmektedirler.

Ermenistan, komşuları ile sorunlu olduğu kadar, güçlü bir ekonomiye de sahip değildir. 1999 yılı verilere göre, ülkenin milli geliri 9.9 milyar \$ dır ve kişi başına milli geliri 2.900 \$ civarında bulunmaktadır. Yaklaşık olarak % 5'lik bir büyüme hızına sahip olan Ermenistan'da milli gelirin % 40' ı tarım, % 35' i hizmetler, % 25' i de sanayiden elde edilmektedir. Faal nüfusun 1.5 milyon civarında olduğu ülkede bu nüfusun % 55'i tarım, % 25' i hizmetler, % 20'si de imalat sanayi, madencilik ve inşaat sektörlerinde istihdam edilmektedir. Sovyet merkezi planlı sisteminin altında Ermenistan'da modern sanayi sektörleri gelişmiştir. Ancak, SSCB'nin dağılmasından sonra ülke sanayi de diğer sektörlerde olduğu gibi, çöküntü içine girmiş ve birçok fabrika kapanmıştır. Batı ile ulaşım ilişkileri çok sıkıntılıdır.⁶⁸

Gerek siyasal, gerekse ekonomik açıdan büyük sıkıntılar çekmekte olan Ermenistan, bu sıkıntının çözümünü uluslararası arenada aramaktadır. Sorununa çözüm biçimi olarak da, İsrail modelini uygulamaya koymuş gözükmektedir. Bilindiği gibi, Yahudi halkının uğradığı soykırım ve İsrail devletinin varlığına yönelik tehditler, dış Yahudilerin destek çıkmasıyla, İsrail'e hem muazzam bir ekonomik yardıma, hem de uluslararası kamuoyunun hoşgörüsüne yol açmıştır. Günümüzde Ermeni soykırımı olayının yeniden gündeme getirilmesinin gerisindeki en önemli nedenlerinden birisi budur.⁶⁸

Ermenistan'da, Yukarı Karabağ'daki olaylarda ölenlerin sayısının en az on kat abartıldığı ve bu konuda ağız birliği yapıldığı; diasporada ise, olup bitenin yankısının abartılarak yeniden Ermenistan'a iletildiği gibi, günümüzde 1915 olayı öne sürülerek konu dünya kamuoyunun gündemine getirilerek ve böylece yok olma tehlikesi altında yaşayan bir halk imajı yaratılarak, Ermenistan'a hem ekonomik destek, hem de batının hoşgörüsü sağlanacaktır.

Ermenistan'da ciddi anlamda enerji sıkıntısı çekilmektedir. Ermenistan, Hazar petrolünün Ceyhan'a taşınmasında petrol boru hatlarından birisinin kendi topraklarından geçmesini sağlamak için çaba sarf etmiş, bu amaçla belli bir dönem Türkiye ile ilişkilerini iyi tutmaya ve geliştirmeye çalışmıştır. Ancak, Bakü-Ceyhan petrol boru hattının Ermenistan yerine Tiflis'ten geçirilmesinin karara bağlanması, Ermenistan'ı önemli bir enerji girdisinden yoksun bırakmış ve rahatsız etmiştir. Bu durum da, soykırım iddialarının yeniden gündeme getirilmesinde etkili olan nedenlerden biri olmuştur. Hiç kuşkusuz, diasporada yaşayan Ermenilerin yoğun ve çok güçlü olarak bulunduğu ABD ve Fransa'da ki Ermeni lobisinin çalışmalarını da burada belirtmek gerekmektedir. Diasporada bulunan Ermenilerin Ermenistan ile ilişkisinin bulunmadığını iddia etmek inandırıcı bulunmamaktadır.⁶⁸

Temmuz 1997 ayında, Rusya-Azerbaycan-Çeçenistan arasında üçlü bir antlaşma imzalanmıştır. Bu, kuzey rotasının stratejik değerini arttırmak için düşünülmüş bir Rus girişimi olmuştur. Ancak, yaklaşık 1 ay sonra Başkan Yeltsin, Türkmenbaşı'nın "bu bölgenin 'Serdar' adıyla Türkmenistan'a ait olduğunu" belirtmesi nedeniyle, bu antlaşmanın geçersiz olduğunu söylemiştir. Rusya'nın Azerbaycan ile yakınlaşma girişimine rağmen, Devlet Başkanı Haydar Aliyev, 1997 yılında gerçekleştirdiği ABD ziyaretinde, Amerikan petrol şirketleri ile 'Kafkas petrolünün Karadeniz'e taşınmamasını öngören' antlaşmalar imzalamıştır. Diğer taraftan, 1997 yılı sonunda, erken petrolün ihracatının, Bakü-Novorossiisk güzergahı üzerinden yapılmasına başlanmıştır. Bu kararın nedeni, petrol şirketlerinin Hazar bölgesindeki çalışmalarının başarısının büyük ölçüde Rusya'nın iyi niyetine bağlı olmasıydı. ABD ve Türkiye'nin ısrarlarıyla, AIOC konsorsiyumu da, erken petrolün Rusya ve Gürcistan üzerinden iki petrol boru hattı aracılığıyla ihraç edileceğini duyurmuştur.

Batı ülkelerinde Ermenistan sorununun gündeme getirilmesinde, Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerinde yaşanan gelişmeler de etken olmaktadır. Türkiye'nin savunma ihalelerinde genelde ABD'li firmaları tercih etmesi, AB üyesi ülkeler ile Türkiye arasındaki ilişkilerin soğumasında etkili olmuş olabilir. Ermeni soykırım iddialarının son dönemde Avrupa ülkelerinde daha çok ilgi çekmiş olması bu bağlamda görülebilir.⁶⁸

Avrupa Birliği'ne giriş sürecinde demokratikleşme, insan hakları, Güney Doğu ve Kıbrıs gibi ciddi sorunlarla uğraşan Türkiye bunların yanı sıra Ermeni sorunu ile de köşeye sıkıştırılmak istenmektedir. Avrupa Birliği için 70 milyon nüfuslu bir pazar olan Türkiye, zaten Gümrük Birliği ile kazanılmıştır. Türkiye, ileri sürebileceği tek kozunu da böylece kullanmıştır. AB üyesi sıfatıyla Türkiye'ye yüklü miktarda kredi vermemek ve binlerce Türk işçisinin Avrupa'ya akmasını engellemek için Avrupa ülkelerinin sürekli bahaneler aradığı bir ortamda, Ermeni sorununun Türkiye karşısında AB'nin işine geldiğini ileri sürmek, yanlış bir algılama olmasa gerektir.

Ermeni soykırım iddialarının yeniden gündeme getirilmesinde bazı iç nedenler de bulunmaktadır. Türkiye, Kafkasya, Orta Doğu ve Balkanlarda önceki etkinliğini yitirmiş gibidir. Özellikle, Kafkasya ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri üzerindeki etkisini kaybetmiş ve bölgede stratejik üstünlük kuramamıştır. Bölgedeki siyasal çatışmalarda arabulucu rolünü oynayamadığı gibi, ekonomik olarak da güçlü bir ülke imajını yaratamamış ve Türk Cumhuriyetleri üzerinde etkili olamamıştır. Türkiye, bu ülkelerin, ciddi yatırım beklentilerini karşılayamamıştır. Bu durum, Avrupa ülkelerinin, Kafkasya ve Orta Asya Cumhuriyetlerine doğrudan ulaşabilmelerine ve buralarda yatırım yapabilmelerine yol açmıştır. Bu nedenle de Türkiye kolaylıkla göz ardı edilen ülke konumuna düşmüştür.

İç nedenlerden bir diğeri, Türkiye kamuoyundaki Ermeni soykırımı iddiaları konusundaki bilgi eksikliği ve ilgisizliktir. Gerçekten bugün Türkiye'de yaşayan kitlelerin büyük çoğunluğu yakın tarihimizde meydana gelen olayları iyi bilmemektedir. Bilgi eksikliği Türk toplumunun yeterli bir şekilde, doğru zaman ve doğru yerde gerekli tepkileri koymasını engellemektedir. Türk kamuoyundaki bilgi eksikliği büyük ölçüde akademik çevreler için de geçerlidir. Ermeni soykırımı ile ilgili batıda yüzlerce araştırma yapılır ve üniversitelerde stratejik araştırmalar yapan

---

birimler kurulurken, Türkiye'deki üniversitelerde çok gerekli olan Balkanlar, Orta Doğu ve Kafkasya ile ilgili araştırmalar yapacak ve politikalar üretecek araştırma merkezleri daha yeni yeni kurulmaya başlamıştır. Türkiye'de Ermeni sorunu ile ilgili yayınlanan araştırmaların sayısı yok denecek kadar azdır. Dış politika ile ilgili yayınlanan kitaplarda Ermenistan sorununa ayrılan sayfa sayısı fazla değildir. Gerek üniversitelerde yapılan araştırmaların azlığı ve gerekse kamuoyundaki bilgisizlik nedeniyle tepki ve isteğin olmayışı, Türkiye'de devletin de konuya ilgisiz kalmasına yol açmış ve uzun dönemli bir dış politika üretilememiştir.⁶⁸

Bu nedenlere Türkiye'nin yabancı ülkelerdeki görevlilerinin Ermeni sorununa olan ilgisizlikleri de eklenmelidir. ABD ve Avrupa'da bulunan internet sitelerinin hemen tümünde Ermeni soykırımını yapıldığı, binlerce Ermeni'nin Mezopotamya çöllerine sürüldüğü yazılmaktadır. Okullardaki ders kitaplarında yazılanlar da bunlardan farklı değildir. Bugün Amerika ve Avrupa toplumu bu kültürle ve bilgilerle yetişmektedir. ABD Senatosunda Ermeni soykırımının tanınması ile ilgili yasa, senato üyelerinin olayı tanımaması veya kabul etmemesinden değil, ABD çıkarlarını korumak için reddedilmiştir. Fransa'daki durum bundan farklı değildir. Yıllardır Ermeni diasporası faaliyetlerini sürdürürken, Türkiye'nin dış ülkelerdeki yetkilileri konuya gereken önemi göstermemişlerdir.

2.2.2. Diaspora Ermenileri

Robert Koçaryan dış politikasının bir diğer özelliği de, Ermenistan'ın dış politika belirleyicilerinden birisinin de diaspora olduğu gerçeğini kabul etmesi; hatta, bundan memnun olmasıdır. Koçaryan'ın bu tercihi, demokratik temsil kaygılarından çok daha başka nedenlere dayanmaktadır. Diaspora ile yakınlaşmasındaki ilk amaç ekonomik kaygılardır. Diasporanın Ermenistan'a yapacağı yatırımlar ekonomik sorunları azaltacak, ayrıca ülkenin dış arenada güçlenmesini sağlayacaktır. İkinci olarak diaspora, Ermenistan'ın tüm dünyadaki, (özellikle Batı'daki) savunucusu konumundadır. Bir diğer hedef ise, soykırım iddiaları ile ilgilidir. Koçaryan, Türkiye

---

ve diğ er rakipleri ile Ermenistan'ın tek başına mücadele edemeyeceğ i kanaatindedir. Bu mücadele de diaspora Ermenilerinden büyük yararlar umulmuştur.⁶⁸

Bu çerçevede, kendisi gibi radikal görüşlere sahip olan diaspora Ermeni kuruluşlarıyla yakın işbirliğine giren Koçaryan, bu ilişkiyi kurumsallaştırmaya da çalışmıştır. Ermenistan'da düzenlenen ve 45 ayrı ülkeden, binlerce Ermeni'nin katılımıyla gerçekleştirilen Ermeni–Diaspora Konferansı ve Pan-Ermeni Olimpiyatları, bu çabalara iyi bir örnek teşkil eder. Özellikle Ermenistan–Diaspora Konferanslarının Koçaryan döneminde, Eylül 1999'da yapılmış olması anlamlıdır. Diaspora–Ermenistan ilişkilerinde yaşanan bu bütünleşme eğilimi, ilk etkisini Türkiye–Ermenistan ilişkileri üzerinde göstermiştir. İki ülke ilişkilerine en büyük engeli diasporanın uzlaşmaz tavrı oluşturmaktadır. Koçaryan ikinci konferans esnasında, Ermenistan'ın Türkiye ile ilgili kararları diaspora Ermenileri ile birlikte alması gerektiğini öne sürmüştür. Bu, diasporanın gücüne ve işlevine işaret ettiği kadar, Türkiye ile ilişkilerde yeni gerginliklerin habercisi olacaktır. Çünkü, diaspora kuruluşları içinde dialoga karşı olanların Ermenistan üzerindeki etkileri diğ er kuruluşlara göre daha fazladır. Ayrıca, ikinci konferansta alınan kararlardan birinin de “soykırımın tanınması öncelikler arasındadır” şeklinde olması, Türkiye–Ermenistan ilişkilerindeki sıkıntılarda “soykırım” iddialarının devam edeceğini göstermektedir. Bu belirtilere rağmen, Koçaryan'ın ikinci konferansta dile getirdiğ i Türkiye konusunda diaspora ile birlikte hareket etme kararı, hem Koçaryan'ın sorumluluğ u/tepkiyi diasporaya yönlendirme, hem de diasporayı ikna edip ikili ilişkilerde mesafe alma isteğ ine de bağlanabilir. Ancak, tüm bu gelişmeler, Ermenistan'ın dış politika yapıcıları üzerinde gerekli etkiyi yapamamıştır. Örneğ in Ermenistan Dış işleri Bakanı Vartan Oskanian, bir soru üzerine “Ermenistan–Türkiye ilişkileri bu durumdan olumsuz etkilenmez. Çünkü ortada zarar görebilecek bir ilişki yok” demiştir.

2.2.3. Rusya Faktörü

Robert Koçaryan Yönetimi, Batı'da soykırım iddialarını ve diaspora baskısını kullanarak Türkiye'yi Ermenistan'la uzlaşmaya zorlamaya çalışırken, Doğu'da da Rusya faktörünü kullanmak istemiştir. Ancak, Türkiye ve Rusya gibi iki bölgesel

---

gücü, bölgesel küçük bir devletin ne kadar kullanabileceği tartışmalıdır. Rusya'nın bölgesel hegemonyasını yeniden kurması konusunda Rus politikalarını destekleyen Ermenistan, bu anlamda Kafkasya'daki tek Rus kalesi haline gelmiştir. Rusya'nın Azerbaycan ve Gürcistan ile ilişkilerinin sorunlu olduğu, hatta bu iki ülkenin iç sorunları ve ülkedeki ayrılıkçı hareketler nedeniyle Rusya'yı suçladıkları hatırlanacak olursa, Ermenistan'ın Rusya merkezli dış politikası, bu ülkeler ile olan ilişkilerini de bozmuştur. Hatta, Rusya-Ermenistan yakınlaşması, bu ülkelere bir bloklaşma şeklinde algılanırken, her iki ülkenin de Türkiye ve Batıya yaklaşmasını hızlandırmıştır. Rus askeri üssünün Ermenistan'daki varlığının güçlenerek devam etmesi, iki ülke arasındaki silah ilişkisi ve saldırı durumunda yardım sözleri, hem Gürcistan'ı, hem de Azerbaycan'ı tedirgin etmiştir.⁶⁸ Karabağ çatışmalarında Rus birliklerinin Azerbaycan'a karşı Ermeni güçlerini desteklemesi hala unutulmadığından, bu stratejik işbirliğinin bölgedeki diğer ülkeleri hedef aldığı kolayca yapılan bir tahmin olmuştur. Rusya'nın Kuzey Kafkasya'da azınlıklar (özellikle Çeçenler) ile yaşadığı sorunlar, bölgedeki korkuları, dolayısıyla Ermenistan'a karşı duyulan endişeleri arttırmaktadır. Kendisini güvence altına almak isteyen Azerbaycan ve Gürcistan, bunun için başta ABD olmak üzere, Türkiye ve İsrail ile ilişkilerini geliştirmeye çalışmakta, hatta Rusya'ya karşın NATO'nun üyesi olmak istemektedirler. Koçaryan'ın, Ter-Petrosyan'dan farklı olarak, Rusya'ya bu kadar yaklaşmasının üç temel nedeni olduğu söylenebilir;

- Rusya'nın düşmanlığını kazanmak istememektedir.

- Türkiye'ye Rusya üzerinden baskı yaparak, Ermenistan ile diplomatik ilişki kurmaya zorlamak istemektedir.

- Ermenistan kendi güvenliğini tehlikede görmektedir. Güçlenen Azerbaycan ordusu, Türkiye faktörü ve zayıflayan Ermenistan ekonomisi, Ermenistan için Rusya'nın askeri varlığını bir anlamda gerekli kılmaktadır. Bu nedenle Ermenistan'ın diğer bölge ülkeleri gibi ABD ve NATO'dan ziyade Rusya'yı tercih etmesi anlamlı bulunabilir.⁶⁸

Bu belirtilenler ışığında, Rusya faktörü bölgesel dengeler, ideolojik tercihler ve tarihi Rus-Ermeni dostluğu ile açıklanabilir.⁶⁸

Bu durum, Rusya'nın küçük ülkeler ile ilişkilerinde ekonomik ve siyasi bağımlılık kurduğunu göstermiştir. Sovyetler Birliği ile geçmişi bulunan ülkelerin bu bağımlılığa daha açık oldukları ortadadır. Eski Sovyetler Birliği Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını gerçek anlamda hayata geçirebilmeleri Rusya'dan ekonomik ve siyasi alanlarda kurtulmalarına bağlıdır. Ter-Petrosyan'ın nispeten dikkatli Rusya politikasının altında yatan nedenlerden biri de bu tespit olsa gerekir. Ancak, Koçaryan'ın yönetimi, her alanda Ermenistan'ı yeniden Rusya'nın etkisine açmıştır. Bunun sonucu olarak, ekonomik alanda Ermenistan, Rusya'ya karşı ciddi yükümlülükler altına girmiş ve ekonomisi Rusya'ya bağımlı olmaya devam etmiştir.

2.2.4. Bölgesel Bloklaşma

Robert Koçaryan'ın dolaylı saldırgan dış politikasındaki diğer bir araç, Türkiye'nin sorunlu olduğu diğer bölge ülkeleri olmuştur. Özellikle Koçaryan'ın iktidara geldiği dönemde hız kazanan bu stratejiye göre, Ermenistan, Türkiye'nin sorunlu olduğu tüm ülkeler ile işbirliğini arttırarak, bu yakınlaşmaları askeri ittifak düzeyine taşımaya gayret etmiştir. Ermenistan, bu bağlamda Yunanistan, Kıbrıs Rum Kesimi, İran ve Suriye ile olan ilişkilerini ekonomiden savunmaya kadar her alana yaymıştır. Ayrıca, Yunanistan ve Kıbrıs Rum Kesimi ile yapılan işbirliği, soykırım iddialarında da devam etmiştir. Ermeni tarafı, tüm dünyada Rumların da Türkler tarafından soykırıma uğratıldığını savunurken, Rumlar da Ermenilere destek vermektedirler.

Ermenistan'ın ilişki içerisinde olduğu bu ülkelerin bir kısmı, ABD'nin teröre destek veren ülkeler listesinde yer almaktadır.⁶⁸ Bu ülkelerin bölgedeki dış politika hedefleri arasında ciddi farklar bulunmaktadır. Kıbrıs Rum Kesimi ile siyasi işbirliği, Türkiye ile ilişkileri zaten bozuk olan Ermenistan dış politikasına yeni yükler getirmektedir. İran ile kurulan işbirliğinin askeri alana kayması, hem ABD'nin tepkisini çekmekte, hem de Azerbaycan'ı tedirgin etmektedir. Koçaryan Yönetimi

---

bunu bir koz olarak görüyorsa da, İran, Rusya ve Ermenistan'ın Batı çıkarlarını tehdit eder bir şekilde bir araya gelmeleri büyük güçlerin bölgeye ilgisini arttırmakta; bu da, Ermenistan'ı kontrol edemeyeceği bir süreçte zor durumda bırakmaktadır. Ermenistan ile ABD arasında İran'a satılan mallar konusundaki sorunlar, ABD askerlerinin Gürcistan'a gelişi ve ABD'nin İran karşısında Azerbaycan'a verdiği destek Ermenistan'ın yeni stratejisinin ters tepebileceğini, en azından manevra alanını daraltabileceğini göstermektedir.⁶⁸

Ermenistan'daki muhalefetin yayın organı Azatamart Gazetesi ve Azadlıg Radyosu, Rusya-Ermenistan İlişkileri Teşkilatı Başkanı ve Daşnaksutyun Partisi liderlerinden Eduard Oganisyan'ın sansasyon niteliği taşıyan bir beyanatını yayınlamıştır. Oganisyan beyanatında; Ermenistan Hükümeti'nin Rusya ile birleşme konusunda gizli anlaşma imzaladığını ifade etmiştir. 1992-1993 yılları arasında Ermenistan Savunma Bakanı olmuş, şimdi ise muhalefetin gayri resmi liderlerinden Vazgen Manukyan ise, Nisan 1994'te Nezavisimaya Gazetesi ile röportajında, Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'la federe devlet oluşturması zamanının geldiğinden söz etmiştir. Rusya Cumhurbaşkanlığı Danışmanı ve Şura Üyelerinden Ermeni Andranik Migranyan; Nezavisimaya Gazetesi'nde çıkan bir makalesinde; Azerbaycan ve Gürcistan'ın federe devlete dönüştürülmesini teklif etmiştir. Migranyan, Azerbaycan'ın ve Gürcistan'ın, Moskova'sız yaşayamayacağını iddia etmiştir. Migranyan, Ermenistan'ın Rusya'nın güney sınırında istikrar ve denge unsuruna dönüştürülmesi gerektiğininide ifade etmiştir.

Rusya ve Ermenistan basınında Türkiye aleyhine çıkan yazılarda, kamuoyu Türk faktörü ile korkutulmak istenmektedir. "Uyanan Dev", "Uyanan Aslan", "Sovyet İmparatorluğunun Ölüm Meleği", "Osmanlı Ruhu Diriliyor" ve "Gelecek İmparatorluğun İki Sütünundan Biri" gibi ifadeler, Türkiye için sık sık kullanılmaktadır. Ermeni Politolog Andranik de, bu tür yazıları dikkate alarak, şunları ifade etmiştir: Ermenistan, Rusya ve İran, Türkiye'nin Azerbaycan ve Orta Asya ile birleşmesini engelleyebilir. Ermenistan ve İran, Türklerin birleşmesine engel olan faktörlere dönüşmelidir.

2.2.5. Toprak Talepleri

Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Yüksek Sovyeti'nin 23 Ağustos 1990 tarihli "Bağımsızlık Bildirisi"nin 12. maddesinde "Ermenistan Cumhuriyeti, 1915 Osmanlı Türkiye'si ve Batı Ermenistan'da gerçekleştirilen soykırımın uluslar arası alanda kabulünün sağlanması yönündeki çabaları destekleyecektir" denilmektedir. Ermenistan Parlamentosu, 23 Eylül 1991 tarihinde aldığı bağımsızlık kararında "Ermenistan Bağımsızlık Bildirisi'ne sadık kalacağını" beyan ve taahhüt etmiş; 1995 yılında kabul edilen Ermeni Anayasası'nda ise, "Ermenistan'ın bağımsızlık bildirisindeki ulusal hedeflere bağlı kalacağı" bir anayasa hükmü haline getirilmiştir. Dolayısıyla olmayan bir soykırımın kabul ettirilmesi ve Batı Ermenistan olarak nitelendirilen Türkiye'nin doğusundan toprak talebi, gizli bir emel olmaktan çıkmış, belki de bir başka ülke anayasasında rastlanılmayacak şekilde, resmen dünyaya açıklanmıştır. Anayasadan ayrı olarak haritalarla da bu durumun propagandası yapılmıştır ve yapılmaktadır.⁶⁸

Bugün hala Ermenistan'da ve diasporada Türkiye'nin Doğu illeri için "Batı Ermenistan" kavramı kullanılmakta, bu illerden "Ermenilerin işgal altındaki vatanları" şeklinde bahsedilmektedir. Ancak, bu politika kısa zamanda başarısızlığa uğramış, Azerbaycan topraklarının % 20'sini işgal ederek uluslar arası hukuk kurallarını açıkça çiğneyen Ermenistan zor durumda kalmıştır. Nitekim bu politikanın sonuçsuz kalacağını anlayan Koçaryan da, CNN Türk aracılığıyla verdiği demeçte Türkiye'den toprak talep etmediklerini açıkça söylemiştir. Bu sözler üzerine Koçaryan, hem Ermenistan'daki bir çok parti tarafından, hem de ABD Ermenileri tarafından ağır bir dille eleştirilmiş; hatta bu gelişme Koçaryan'ın diasporadan uzaklaşması şeklinde yorumlanmıştır.

Ter-Petrosyan gibi Koçaryan da, dış politika hedeflerine ulaşamamıştır, denebilir. Türkiye ile sorunlar yerli yerinde durmakta ve Azerbaycan konusunda bir gelişme kaydedilmemiştir. İran ve Suriye konusunda Batı'nın tepkisi çekilmiş, Rusya'ya bağımlılık artarak devam etmiş, ekonomide çöküş sürerken nüfus azalmıştır. Özellikle sorunların çözümü konusunda diasporaya bel bağlayan yönetim ve halk, diasporadan gelen yardımların zayıflığı karşısında hayal kırıklığına uğramış ve diasporayı bencillikle suçlamıştır. Ancak, Koçaryan'ın girmiş olduğu yol, kolay geri

---

dönülebilir bir seçim değildir. Aşırılar ve dış odaklar yerlerini almış ve hızla örgütlenmişlerdir.

Ermenistan'ı dış politikasını gözden geçirmeye yönelten bir diğer neden ise, Rusya merkezli politikanın Batı'yı ve özellikle ABD'yi ihmal etmesidir. 11 Eylül'den sonra dış ve güvenlik politikalarını yeniden yapılandıran ABD'nin yeni stratejisinde Türkiye'nin ve Azerbaycan'ın, önemi tahminlerin ötesinde artmıştır. Azerbaycan petroleri, Azerbaycan'ın önemini arttırmıştır. İsrail ile Azerbaycan arasındaki yakınlaşma ve ABD'deki Yahudi petrol şirketlerinin ABD dış politikasını Azerbaycan lehine etkilemesi, Ermenistan'daki endişeleri daha da fazlaştırmıştır.⁶⁸

Tüm bu faktörlerinde etkisiyle son dönemde Koçaryan yönetiminin, Rusya'yı ABD ve NATO ile dengelemek arzusunda olduğu gözlenmektedir. Üst düzeyde yapılan açıklamalar, Ermenistan'ın kendisini izole edilmiş hissettiğini ortaya koymaktadır. Dışişleri Bakanı Vartan Oskanian ve Savunma Bakanı Serzh Sarkisian, Ermenistan'ın bölgede izole olmamak için NATO ve ABD ile olan ilişkilerini arttırması gerektiğini belirtmişlerdir. Her iki bakana göre de Ermenistan, Batı'nın Kafkasya politikalarına daha uyumlu bir hale gelmelidir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE – ERMENİSTAN İLİŞKİLERİ

Ermenilerin tarihlerinde en büyük zulmü Türklerden değil Bizans'tan gördükleri bizzat Ermeni tarihçilerce ifade edilmektedir.⁶⁸

Bizanslılar Ortodoksluğu resmi din olarak kabul ettikten sonra, hem Katoliklerle, hem de diğer mezheplerle çatışmaya girişmiştir. Ermeniler, bu dönemde büyük baskı altında kalmışlar; Bizanslılar döneminde İstanbul'a bezirgan olarak dahi girememişlerdir. Fakat İstanbul'un fethinden sonra bu durum ortadan kalktığı gibi, Rumlardan alınan Surp Kavork ve Surp Hiresdagabet kiliseleri Ermenilere verilmiştir.

Oysa soykırımı iddiasını tarihi bir zemine oturtmak isteyen Ermeni propagandası sadece 1915'te değil, tarih boyunca Türklerin Ermenilere kötü muamele ettiğini empoze etmeye çalışmaktadır. Bu propağandanın etkisinde, Ermenilerin 800 yıl Türklerle beraber ve huzur içinde yaşadığı görmezlikten gelinmektedir.⁶⁸

Birinci Dünya Savaşı sonunda yenenlerin yenilenlere imzalattığı çok ağır hükümler içeren antlaşmalar, Avrupa'da kin ve öfkeyi artırmış, gerilimi sürekli hale getirmiştir. Bir antlaşmada var olması gereken iki taraflılık ve karşılıklı irade uyumu anlayışının tersine cebir, tehdit ile dikte ettirilen bu antlaşmalar İkinci Dünya Savaşı'nın sebebi olmuştur.

Ermeniler, bir savaş gemisinde Osmanlı Devleti'nin temsilcisine imzalatılan ve hiçbir zaman yürürlüğe girmeyen Sevr belgesinde yer alan büyük Ermenistan'ın hayalini kurmakta ve Türkiye sınırları içindeki toprakları "Batı Ermenistan" olarak nitelemektedirler. Ermeni hedefleri, daha önce belirtildiği üzere, Ermenistan Cumhuriyeti'nin anayasal metinlerinde de yer almaktadır. Bunların temel düşünce kaynağı, Sevr Antlaşması'dır.

Birleşmiş Milletler Sözleşmesi⁶⁸, AGİT ve Paris Şartı ile garanti altına alınmış olan toprak bütünlüğü ilkesinin ihlal edildiği bir anayasaya sahip olan Ermenistan'ın, bu değerleri koyan ve koruyan uluslar arası toplum tarafından gerekli tepkiyi görmesi gerekirken, bu tepkinin gösterilmemesi dikkat çekicidir.

Uluslararası platformda gündeme getirilen Ermeni iddialarının Ermenistan Cumhuriyeti'nce nispeten sessizlik içinde izlenmesi, bir bakıma Ermenistan'ın ekonomik, askeri ve siyasi yetersizliklerinden kaynaklanmaktadır. Mahkum bir coğrafya, zengin olmayan kaynaklar, düşük ticaret hacmi ve uygulanmakta olan ambargo, Türkiye ile ilişkilerini yumuşatmaya zorlamaktadır. Ermeni hedeflerinin gerçekleştirilmesinin uzun vadeye bağlı oluşu da, Ermenistan'ı yumuşamaya zorlayan bir başka etkidir.

1. ERMENİSTAN'IN TÜRKİYE POLİTİKASI

Ermenistan'ın, dış politikalarını ayrıntıları ile izah eden resmi bir belgesi bilinmemektedir. O itibarla bu politikanın açıklanması için Devlet Başkanının ve Dışişleri'nin bazı beyanlarının esas alınması gerekmiştir. Dışişleri Bakanı Vartan Oskanyan, ülkesinin Türkiye'den beklentilerini Birleşmiş Milletlerde, 14 Kasım 2001 tarihinde, yapmış olduğu bir konuşmasında şu şekilde açıklamıştır: “Türkiye ile olan ilişkilerimize gelince, belki Türkiye, bölgesel ve dünya barışının çıkarlarını dikkate alarak, önkoşulları artık bir kenara bırakır. Ermenistan, Türkiye ile normal iyi komşuluk ilişkilerine sahip olmayı istemekte ve Türkiye'nin Ermenistan ile diplomatik ilişkiler kuracağını, sınırları açacağını ve yapıcı bir işbirliğine gireceğini ümit etmektedir. Ancak, Ermeni soykırımının hatırası Türkiye'nin Ermenistan ile olan ilişkilerinde akıllardan çıkmamaya ve bu ilişkileri engellemeye devam etmektedir. Bununla beraber bu sorunun diyalog ile iki hükümet arasında ele alınabileceğine eminiz.”

Ermenistan Dışişleri Bakanının bu sözlerinden ilk anlaşılan, Ermenistan'ın Türkiye ile diplomatik ilişki kurmayı, iki ülke arasındaki sınırların açılması ve ticaretin artırılması gibi "yapıcı bir işbirliğine" girmeyi çok arzu ettiği; ancak bunlar için ön şart kabul etmek istemediğidir. Bu, Ermenistan'ın, bir şey vermeden her şeyi

---

almak gibi bir düşünce içinde olduğu anlamına gelmektedir. Oysa Türkiye, Ermenistan ile ilişkilerin normal hale gelmesini, Ermenistan'ın Karabağ sorunundaki uzlaşmaz ve saldırgan tutumunu değiştirmesine, soykırımı iddialarından vazgeçmesine ve iki ülkenin karşılıklı olarak birbirlerinin toprak bütünlüğünü ve sınırlarının dokunulmazlığını tanımalarına bağlamış bulunmaktadır. Ermenistan'ın bu önkoşulları kabul etmeyen tutumu, ilişkilerin normal hale gelmesini önlemektedir.

Ermenistan Dışişleri Bakanının sözde soykırımın iki hükümet arasında ele alınabileceğine dair sözleri, Ermenilerin bu konuda yapılacak görüşmelerde Türk tarafını sözde soykırımı kabul etmeye ikna edebileceklerini düşündükleri anlamına gelmektedir. Devlet Başkanı Robert Koçeryan, Ocak 2001 ayında bir Türk gazetecisine verdiği mülakatta, “Türkiye, soykırımını tanırsa, bundan Ermenistan için, Türkiye'den tazminat veya toprak istemek gibi bir hukuki sonuç çıkmayacağını” söylemiştir.⁶⁸ Oysa, Ermenistan'ın Türkiye'den toprak veya tazminat istemek için hiç bir hukuki dayanağı olmadığı bilinen bir husustur. Ermenistan Devlet Başkanının bu konuda değerlendiremediği nokta, Türkiye'nin tazminat ödemek veya toprak vermek gibi bir endişesi olduğu için değil, soykırım olayı vuku bulmadığı için soykırımı tanımadığıdır. Ermenistan Devlet Başkanı'nın ve Dışişleri Bakanı'nın bu açıklamaları birlikte ele alındığında, tazminat ve toprak konularının Türkiye'yi soykırım konusunda masaya oturtmak için bir araç olarak kullanılacağı akla gelmektedir. Ancak, böyle bir taahhüde rağmen, soykırım konusunda masaya oturulursa, evrensel hukuk kurallarının devreye sokularak Türkiye'den tazminat ve toprak talebinde bulunulması önlenemeyeceği düşünülmektedir.

Türkiye'nin Ermenistan'dan herhangi bir beklentisi yoktur, ancak Ermenistan'ın Türkiye'ye ihtiyacı olduğu çok açıktır. Bu durumda Ermenistan'ın Karabağ ve soykırım politikalarına devam etmesi, Türkiye'nin toprak bütünlüğünü ve sınırlarının dokunulmazlığını tanımaya yanaşmaması çelişkili ve Ermenistan yararına olmayan bir tutum olmaktadır.

Ermenistan'ın Türkiye'ye karşı izlediği politikanın, Türkiye ile ilişkiler bakımından mantıki bir temeli olmadığı; bu politikanın bazı iç politika hesapları ve Diasporanın tutumu ile izah edilebileceği söylenebilir. Uluslararası toplum Karabağ sorununun Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü içinde çözümlenmesini tercih ettiğine

---

göre, bu bölgenin Ermenistan'a bağlanmasını istemek ve bu gerçekleşene kadar Karabağ'ın bağımsızlığını esas alan geçici bir formül geliştirmeye çalışmak gerçekçi değildir. Ancak, Ermenistan'da Koçeryan dahil, hiç bir siyaset adamı, Karabağ savaşı sırasında ortaya çıkardıkları ve halen de, onlar istemese dahi, devam eden Ermeni kamu oyununun duygusal şovenist havasına karşı çıkabilecek güçte değildir.

Ermeni Anayasasının ayrılmaz parçası olan bağımsızlık bildirgesinde yer alan sözde soykırım ve Batı Ermenistan (Doğu Anadolu) hakkındaki hükümler, Türkiye ile bir anlaşmaya kapıyı kapamaktadır. Koçeryan dahil, kimse, iç siyaset hesapları nedeniyle bu hükümleri değiştirecek güce sahip değildir. Ter Petrosyan, siyasi gereçlilikle hareket ederek, kendi döneminde soykırımı iddialarını ön plana çıkarmamış; buna karşın Koçeryan, Taşnaklardan alacağı sınırlı oylar uğruna ve Diasporadan daha fazla maddi yardım sağlayacağı ümidiyle, tamamen aksi bir tutum benimseyerek, sözde soykırımı Ermenistan dış politikasının öncelikli hedefleri arasına almış ve bu yönde faaliyet göstermiştir.⁶⁸ Türkiye ile Ermenistan'ın birbirlerine karşı uyguladıkları politikalar telif edilemez derecede farklıdır; iki ülke ilişkilerinin normal hale gelmesi, Ermenistan'ın izlemekte olduğu politikada temel değişiklikler yapmasına bağlıdır.

1.1. Ermenilerin Sorunu Siyasallaştırma Çalışmaları

Türkiye dışındaki Ermenilerin, Lozan Antlaşmasından sonraki dönemde özellikle ABD, Fransa, Lübnan ve bazı Güney Amerika ülkelerinde giriştikleri örgütlenme, sessiz çalışma ve fırsat kullanma süreci belirli aşamalardan geçerek önemli bir güce ulaşmış; 1964 yılından itibaren de uluslararası eylemlere dönüşmüştür.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra başlayan bloklar arası soğuk savaş, 1962 Küba Füzeleri Krizi'nden sonra, değişik bir periyoda girmiştir. 1962'den sonra başlayan yumuşama; bloklar arası tehlikeyi azaltırken; blok içi sürtüşmeleri ve çıkar çatışmalarını yeniden ön plana çıkarmıştır.

Bu dönem, Türkiye'nin halen devam etmekte olan sorunlarının başlangıcıdır. Kıbrıs ve Türk-Yunan uyuşmazlıklarına ilave olarak, birçok ülkede Ermeni hareketleri başlamıştır. "Tehcir", "Katliamı Anma Toplantısı", "Ermeni Cumhuriyetinin Kuruluş Yılı Dönümü", "Parçalanma Yılı Dönümü" ve benzeri nedenlerle, diğer radikal örgütlerin yardım ve iş birliğiyle Ermeniler sorun çıkarma çabasına giriştiler. Bu eylemleri, Ermeni terörü izlemiş; eylemciler, yaşadıkları devletlerde siyasi destek de bulmuştur.⁶⁸

Özellikle ABD ve Fransa'da, "Ermeni Soy Kırımı Tasarıları", çağdaş demokrasilerin en zayıf yanı olan "yeniden seçilebilme kaygısını" kullanmıştır. ABD'de Başkan, birkaç yüz oy farkla belirlenebilmekte iken, seçim bölgesinde Ermeni nüfus bulunan valinin ya da senatorün aksi karar almasını beklemek zordur. Nitekim, 2000 yılındaki Başkanlık seçimlerinde Florida'daki on sekiz bin Ermeni oyun, Ermeni tezi lehinde açıklamalar yapan George Bush'un başkan seçilmesinde etken olduğu yönünde Florida'daki bazı Ermeni temsilcilerinin açıklamaları basında yer almıştır.⁶⁸

Ermeni hareketleri, Helenizm, Arabizm ve Kürtçülük hareketleriyle karşılıklı destek içinde Türkiye'yi zayıflatmayı ve topraklarını parçalamayı hedeflemiştir. Ermeni hareketleri hemen hemen hiç değişmeyen şu söylemleri kullanmıştır;

- Türk ve Türkiye düşmanlığını yaymak.
- Orta Doğu ve Anadolu'da çıkarları bulunan devletlerin desteğini sağlamak.
- Türkiye ile ilgili en küçük anlaşmazlığı olan devletlerle ortak hareket etmek.
- Sorunu ulusal parlamentolar ile uluslar arası platformlarda gündeme getirmek.⁶⁸

Ermeni hareketleri, bu söylemleri kullanmıştır. Ancak, bu söylemler, aynı zamanda ana hedefe ulaşmak için belirlenmiş ara hedeflerdir. Ermeni hareketleri bunlardan ayrı ve bunlara ilave olarak;

-Ermeni milliyetçiliğini ayakta tutmak,

-Dünya siyasi sisteminde söz sahibi ülkelerin parlamentolarını kullanarak "soykırımını" tescil ettirecek kararlar çıkarttırmak,

-Bu kararlara dayanarak Osmanlı'nın devamı olarak gösterilen Türkiye Cumhuriyeti'nden "tazminat" talebinde bulunmak ve bununla ilgili uluslar arası kamuoyu oluşturmak,

-Uygun bir fırsat bekleyerek "toprak" talebinde bulunmak, gibi yöntem, ara hedef ve amaçları ile söylemleri de kullanmışlardır.

Ermeni terör hareketleri, özellikle yurt dışındaki Türk diplomatlarıyla birlikte o ülke insanlarından da kurbanlar vermeye ve Türkiye'deki Ermenilerin nefret ve tepkilerini toplamaya başlayınca, yeni bir yola yönelmiştir. Nasıl Ermeniler Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele yıllarında terörle bir yere varmayınca, Lozan Konferansı sırası ve sonrasında diplomatik faaliyetlere yönelmişlerse, bu defa da yeni cinayetlerinden sonuç alamayınca, yine bazı diplomatik manevralara başlamışlardır. Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği ve buldukları ülkelerin parlamentolarından "24 Nisan"ı katliam günü ilan ederek, Türkleri kınayan karar tasarıları çıkarmaya çalışmışlar ve uluslar arası kuruluşlar ve terör teşkilatlarıyla işbirliği yaparak Türkiye'yi NATO'dan çıkarmayı bile denemişlerdir.

Bu teşebbüslerden birinde, 1973-1974 yıllarında Birleşmiş Milletlerin bir raporunun 30. paragrafına, "1915 Ermeni katliamlarının XX. yüzyılın ilk katliamı olarak" ilan edilmesi ibareleri konulmuştur. Türkiye'nin ve birçok devletin böyle bir karara karşı çıkışları ve kararın kabul edilmemesi karşısında ise, başta Massachuset'teki Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Müdürü ve Armenian Review Redaktörü Gerard Libaridian olmak üzere birçok Ermeni yazarı ve Asala lideri Bedros Havanassian, bu tür "ılımlı, diplomatik teşebbüslerin başarı sağlamayacağını, zaten muvaffak da olmadığını görüldüğünü, Türklerden ve dünyadan bir şeyler koparmak için terörün şart olduğunu" ifade etmişlerdir.

Benzer karar arayışları, Belçika ve Fransa parlamentolarının da denemiş, daha çok Amerikan Kongresi üzerinde çalışılmıştır. Ermenilerin yaklaşık 600 bin nüfusunun Amerika'da yaşaması, buradaki lobi faaliyetlerinin güçlü olması ve başta Rum lobisi olmak üzere diğer lobilerden yardım alınması, Kongre nezdinde bir dizi karar tasarısı denemesine yol açmıştır.

Bu bağlamda Kongre'ye sunulan, 24 Nisan 1984 tarihindeki Ermeni iddialarını içeren dört karar tasarısından, 247 sayılı olanı, "24 Nisan 1984'ün insanın insana zulmü günü" olarak ilan edilmesini, bu günün bütün katliama uğramış olan insanlarca ve özellikle de 1915-1923 yılları arasında katledilmiş olan 1.5 milyon Ermeni'ye "atfetmeyi" öngörmüştür. Amerikan Temsilciler Meclisi'nde bu karar tasarısı, gerekli imzayı sağlayamamıştır. Temsilciler Meclisinin 171 ve Senatonun 124 sayılı karar tasarıları, Ermeni katliamının Türk Hükümetince yapılmış olduğunu, bu tarihi gerçeğin "Amerika Birleşik Devletleri'nce de kabullenmesinin gerektiğini" gündeme getirmişlerse de, Meclis'te 99, Senato'da da 22 imzadan fazlasını toplayamamıştır.

Bir değişik tasarı, Washington'da bir "Katliam Müzesi" yapımı sırasında gündeme getirilmiştir. Müze, daha çok İkinci Dünya Savaşı sırasındaki Yahudi katliamının anısına planlanmışsa da, Ermeni lobisinin, destek ve gayretleriyle Hazırlık Konseyinin 1981 Nisan'ında oy birliğiyle aldığı kararla, müzenin bir kısmında "Ermeni katliamı"nın sergilenmesi kabul edilmiştir.

Amerikan Kongresine, yine Ermeniler tarafından, "Soykırımı iddialarının 1915-1923 arasında yapıldığı belirtilerek Türk Kurtuluş Savaşının da dahil edilmesi amacıyla", 24 Nisan 1990'da, 212 sayılı karar tasarısı sunulmuş; bu tasarı, Senatör Robert Dole ve arkadaşlarınca desteklenmiştir. Ancak, Türkiye Cumhuriyeti'nin; başta üniversite senatoları, siyasi partiler, dernekler, ticari, sosyal kuruluşlar, birçok Türk ve Türkiye'deki Ermeni asıllı vatandaşlarının yoğun çalışmaları, kampanyaları, Amerika'daki Türk lobisinin faaliyetleri ve Cumhuriyetçi Senator Robert Byrd ve 51 senator arkadaşının teşebbüsleri üzerine, Ermeniler ve destekçileri geri adım atmak zorunda kalmışlardır. Konu, tekrar önce Amerika Birleşik Devletleri'nde Temsilciler

---

Meclisine getirilmiş, fakat yönetimin baskısı ile soy kırım kararının çıkartılması engellenmiştir.⁶⁸

Ancak, 7 Ekim 2000 tarihinde Fransız Parlamentosuna taşınan benzer bir tasarı, Fransız Cumhurbaşkanı tarafından imzalanarak yürürlüğe girmiştir.

18 Temmuz 1987 tarihinde "Ermeni Sorununun Siyasal Çözümü Üzerine Karar" başlığı ile bir karar alan Avrupa Parlamentosu, Kasım 2000 ayında Türkiye için hazırlanan bir rapora "Ermeni Soykırımı" ile ilgili bir bölüm de eklemiştir.⁶⁸

Ayrıca, Lübnan, Arjantin, Uruguay, Rusya, Kanada, Yunanistan, Belçika, İtalya, İsviçre, Kıbrıs Rum Yönetimi ve Avrupa Konseyi Parlamenterler Asamblesi de, benzer kararlar alan veya karar tasarısını parlamentolarının gündemine getiren ülkeler arasında yer almışlardır.

Hukuki bakımdan bağlayıcılığı olmayan bu kararlar, uluslararası camiada etkili olmuştur. Zamanla bu tasarılarla gündeme getirilen talepler, Türkiye'nin Avrupa Birliği ile ilişkilerinde bir "dayatma" unsuru olarak kullanılabilir.⁶⁸

Bununla beraber, Nisan-Mayıs 2005 aylarında Avrupa'da cereyan eden Ermeni sorunu ile ilgili gelişmeler, doğrudan hukuksal açıdan anlam ifade eder bir mahiyette arz etmeye başlanmıştır. İsviçre gibi bazı ülkelerde çıkarılan yasalar, Ermeni soykırımının olmadığını ileri sürenlerin bu ülkede cezalandırılmasını öngören hükümler içerebilmiştir.

1.2. Ermenistan'ın Sözde Soykırım Konusunda 'Kanıtlar Paketi' Hazırlama Çabası

Sözde Ermeni soykırımını, Ermeni halkının milli birlik ve beraberliğinin, dayanışma, işbirliği ve Ermenistan dış politikasının köşe taşı olarak gören Ermeni hükümeti, iddialarının uluslararası kamu oyu tarafından kabul edilmesi için, Ermenistan Milli Bilimler Akademisi ve Dünya Ermenileri Organizasyonu tarafından 'Kanıtlar Paketi' hazırlama çalışmalarını başlatmıştır.

Bu amaçla Dünya Ermenileri Organizasyonu, Ermenistan Milli Bilimler Akademisi salonunda 6-7 Mayıs 2004 tarihinde “Ermenistan-Türkiye İlişkilerinin Normalleşmesinde Soykırım Faktörü” adlı konferans düzenlemiştir. Konferansın başlıca amacı, Ermeni iddialarını uluslararası hukuk kuralları çerçevesinde tanımlamak ve dünya kamu oyuna duyurmaktır. Konferans sonucunda konunun daha geniş bir şekilde öğrenilmesi için çeşitli ülkelerin uzman kişilerinden oluşan özel bir komisyonun kurulmasına karar verilmiştir. Bu komisyonların çalışmaları ile elde edilen belgelerin ve hukuki değerlendirmelerin, Ermenistan'ın sözde soykırımın uluslararası alanda tanıtılmasında resmi belge ve kaynak olarak kullanılacağı; bu kaynaklarla da, uluslararası alanda ciddi baskılarla karşılaşacak olan Türkiye'nin sözde soykırımı kabul ettirilmesi planlanılmıştır.⁶⁸

Tarih Profesörü Andranik Migranyan, Ermeni 'soykırımının' uluslararası alanda tanınmasının, Türkiye'nin de 'soykırımı' tanınması yönünde ciddi etkisi olacağını ifade etmiş; Türkiye'den toprak ve tazminat talep edilmesi gerektiğini savunmuştur. Migranyan, Devlet Başkanı Koçaryan'ın sözde soykırım konusunda 'Bizim için soykırımın kabul edilmesi önemlidir. Toprak ve tazminat talebi ise, Ermenistan devletinin değil, diasporanın talebidir' şeklinde yaptığı açıklamayı doğru bulmadığını bildirmiştir. Ayrıca, Migranyan, Ermenistan ile Türkiye arasında diplomatik ilişkiler kurulduktan, sınır kapısı açıldıktan ve ekonomik ilişkiler geliştikten sonra bile Ermenistan hükümetinin 'soykırım' propagandası ve Türkiye'den 'soykırımı' tanıma talebinden vazgeçmemesi gerektiğini özellikle vurgulamıştır.

Ermenistan Hükümeti, sözde soykırımın uluslararası alanda ve Türkiye tarafından tanınması için çalışmalarına hız verdiği ve toprak ve tazminat taleplerine devam ettiği bir dönemde, Türkiye'de bazı siyasi ve akademik çevrelerin iki ülke arasında sınır kapısının açılması yönünde görüş bildirmeleri Türkiye'nin ulusal güvenliğini tehlikeye sokmaktadır. Migranyan'ın görüşleri, Ermenistan'ın iki ülke arasında ilişkilerin normalleşmesi döneminde bile sözde soykırım propagandasına devam edeceğini göstermektedir. Türkiye'nin sınır kapısını açması ve diplomatik ilişkiler kurması Ermenistan devleti ve kamu oyu tarafından zafer olarak tanımlanacak ve mücadelelerinin haklı olduğu yolundaki inançlarını besleyerek diğer

---

söylemlerine daha sıkı sarılmalarına yol açacaktır. İç politikadaki sorunlar nedeni ile ciddi zorluklarla karşılaşan Koçaryan rejimi, Türkiye'ye karşı baskılarının sonuç verdiğini ileri sürerek konumunu güçlendirecektir. Ermenistan Hükümetinin sorunlarını halledememesi, Koçaryan rejiminin zayıflamasına ve iktidardan gitmesine neden olabilir ki, böyle bir gelişme Türkiye'nin yararına olacaktır.

2. TÜRKİYE'NİN ERMENİSTAN POLİTİKASI

2.1. Türkiye'nin Ermenistan'ın Uymasını Beklediği İlkeler ve Soykırım İddiaları Karşısındaki Tutumu

Türkiye, Ermenistan'dan, kendisi dahil, tüm komşularıyla olan ilişkilerinde uluslararası hukukun temel ilkelerine bağlı kalmasını istemekte ve bu ilkelerden üçü üzerinde özellikle durmaktadır. Bunlar, toprak bütünlüğüne saygı, sınırların ihlal edilmezliği ve iyi komşuluk ilkeleridir. Ermenistan, Türkiye ile karşılıklı olarak toprak bütünlüğünü ve sınırların dokunulmazlığını teyit eden bir protokol imzalamaya yanaşmayarak, ilk iki ilkeyi kabul etmemiş olmakta ve ayrıca soykırım iddialarına sahip çıkarak da iyi komşuluk ilkesine riayet etmemektedir. Diğer bir deyimle Ermenistan, Türkiye'ye karşı uluslararası hukukun temel ilkelerini tanımaz bir tutum içindedir.

Robert Koçeryan idaresinin sözde soykırımının tanınmasını ülkenin dış politikasının öncelikli hedefleri arasına alması, Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde gerginlik yaratmıştır. Bu politika, iyi komşuluk ilkesiyle de bağdaşmamakta ve iki ülke ilişkilerinin normalleşmesine olumsuz etki yapmaktadır. Türkiye, tarihin yargılanması tarihe bırakılması gerektiği görüşündedir.⁶⁸

2.2. Türkiye'nin Karabağ Sorunu Karşısındaki Tutumu

Türkiye, Karabağ dahil, Azerbaycan topraklarını işgal etmiş olduğu için, Ermenistan'ın, sınırların kuvvet yoluyla değiştirilmezliği ve toprak bütünlüğüne saygı ilkelerini ihlal ettiği görüşündedir. Türkiye, Ermenistan'ın işgal ettiği

---

topraklardan çekilmesini ve Karabağ sorununa Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü içinde çözüm bulunmasını istemektedir. Ermenistan'ın Karabağ sorunundaki saldırgan ve uzlaşmaz tutumu, Türkiye'nin bu ülke ile diplomatik ilişki kurmasını önlemiştir. Diğer bir deyimle Türkiye'nin Ermenistan ile diplomatik ilişki kurabilmesi için, Ermenistan'ın Yukarı Karabağ uyuşmazlığındaki saldırgan ve uzlaşmaz tutumunu terki ve ayrıca sözde soykırımın tanınması konusunu üçüncü ülkeler nezdinde takip etmekten vazgeçmesi gereklidir. Buna ek olarak, Nahcivan ile Azerbaycan'ın bir koridor ile birleştirilmesini, Ermenistan ile diplomatik ilişki kurmak için bir şart olarak gördüğünü de beyan etmiştir.

Sovyetler Birliği döneminde Azerbaycan sınırları içerisinde yer alan ve Ermeni nüfusunun da bulunduğu Dağlık Karabağ'daki ilk çatışmalar 1988 yılında Ermenilerin Azerbaycan yönetiminden çıkma talepleriyle birlikte başlamıştır. 1991 yılında, Azerbaycan'ın ve Ermenistan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra, ülkeler arası bir sorun haline gelen Karabağ çatışmasında, 1994 yılında ateşkes imzalanmıştır.⁶⁸

Soğuk Savaş dönemi sonrası en yıkıcı bölgesel savaşıardan biri olan Karabağ çatışmasında, 1 milyon Azerbaycan vatandaşı mülteci durumuna düşmüş ve Azerbaycan topraklarının % 20'si Ermeni işgaline uğramıştır. Karabağ çatışması, hem Türkiye-Ermenistan ilişkilerini etkilemiş, hem de Ermenistan dışındaki Ermeni toplumunun Türkiye ve Azerbaycan aleyhine faaliyetlerinin yoğunlaşmasına neden olmuştur. Ermenistan, özellikle Hocalı'da yapılan katliamdan sonra Dağlık Karabağ yönetimiyle bir bağı olmadığını ve çatışmanın Azerbaycan'ın bir iç sorunu olduğunu açıklasa da, uluslar arası gözlemciler tarafından da Ermenistan'ın Dağlık Karabağ Ermenilerine yardımı teyit edilmiştir. Cumhurbaşkanı Levon Ter-Petrosyan döneminde Ermenistan'ın Türkiye ile ilişkileri geliştirme politikasının önündeki en büyük engel Karabağ savaşı olmuştur. Ter-Petrosyan'ın çelişkili Karabağ politikası, Türkiye ile ilişkilerde normalleşmeyi engellerken, Ermenistan'ın Türkiye'ye karşı radikal politikalar izlemesini savunan Ermenistan dışındaki Ermeni toplumu tarafından da eleştirilmiştir.

1994 yılında ateşkes imzalanmasından sonra, barış sürecine, AGİT bünyesinde hız verilmiştir. AGİT çerçevesinde yürütülen görüşmelerde önemli bir dönüm noktası, 1996 yılındaki AGİT Lizbon Zirvesi olmuştur. Bu zirvede, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü esas alan karar tasarısı Ermenistan dışındaki ülkelerin desteğini almıştır. 1997 yılında da AGİT aşamalı bir çözüm önerisinde bulunmuştur. Bu öneri, Ermeni kuvvetlerinin öncelikle Dağlık Karabağ dışında kalan işgal ettikleri topraklardan çekilmesini ve Karabağ'ın statüsü konusunun daha sonra ele alınmasını önermiştir. Ermenistan Devlet Başkanı Levon Ter-Petrosyan'ın bu öneriye sıcak baktığını açıklaması sonrasında muhalefetin sert eleştirileri ile Ter-Petrosyan'ın istifası ve uzlaşmaya yanaşmayan Robert Koçaryan'ın Devlet Başkanı seçilmesiyle, barış sürecinde tıkanma yaşanmıştır. Koçaryan iktidarının ilk yılında Karabağ sorununun çözümü için Azerbaycan Devlet Başkanı Aliyev ile görüşmekten kaçınmasına ve Aliyev'in muhatabının Karabağ Yönetimi olduğunu söylemesine rağmen, daha sonra sorunun çözümü için Aliyev ile bir araya gelmesi, barış sürecini devam ettirmiştir.⁶⁸

Türkiye, Karabağ sorununa uluslar arası örgütler ve özellikle de AGİT çerçevesinde çözüm bulunmasını istemiştir. 1992 yılında da Türkiye ve ABD destekli, “koridor önerisi” ortaya konmuştur. Bu öneri, Azerbaycan ile Nahçıvan arasındaki bölgenin bir kısmının Azerbaycan'a verilmesi (Mehri Koridoru) ve Ermenistan ile de Dağlık Karabağ arasında bağ kurulmasını içermektedir. Ancak, bu öneri, her iki tarafça da reddedilmiştir. Ancak, daha sonra barış görüşmelerinde koridor konusu yeniden gündeme gelmiştir. AGİT'in Karabağ sorununa ilişkin yaklaşımı, Azerbaycan'ın üniter yapısını dikkate alan bir yaklaşımdır ve Türkiye, AGİT içindeki faaliyetleri ile bu yaklaşımın şekillenmesinde etkin bir rol oynamıştır.

2.3. Türkiye'nin Bilimsel Faaliyetleri

Türkiye'de Ermeni iddialarına cevap vermek ve tarihi gerçekleri Türk ve dünya kamuoyuna sunmak üzere, bilimsel faaliyetler yapılmıştır. 1980 yılından itibaren başta, 200 milyonu aşan belgeleriyle Başbakanlık Arşivi, Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi, Cumhuriyet Arşivi ile, çeşitli üniversitelerin arşivlerinde, idari mevzuat değişiklikleri yapılmış ve

---

arşivler Ermeniler dahil yerli, yabancı araştırmacıların hizmetine sunulmuştur. Ayrıca, üniversitelerdeki birçok öğretim üyesi, araştırmacılar ve kuruluşlar, konuyla ilgili birçok eser yayımlamışlardır. 1980 yılından itibaren başta devletin çeşitli kuruluşları, üniversiteler, bilhassa bölge üniversiteleri, Erzurum Atatürk, Van Yüzüncü yıl, Kars Kafkas Üniversiteleri ile birlikte Ankara, Hacettepe ve İstanbul Üniversiteleri saha çalışmalarını başlatmışlardır. Çalışmalara mahalli idareler de katılmışlardır. Üniversitelerin TRT ile iş birliğiyle görsel faaliyetler de gerçeleştirilmiştir. "Duvardaki Kan" belgesel filmine, Avusturyalı tarihçi ve film yapımcısı Erich Feigl'in "Bir Terör Efsanesi" eklenmiş; bu filmler, Türkiye içinde ve Türkiye dışında televizyon kanallarında yayımlandığı gibi, aynı zamanda birkaç dilde kitap haline de getirilmiştir. "Su" ve "Musa Dağı'nda Kırk Gece" belgeseli, Ermenilerin, "Musa Dağı'nda Kırk Gün"üne karşı bir çalışma olarak gösterime girmiştir. Ayrıca, Atatürk Araştırma Merkezi tarafından çeşitli dillerde "20. Yüzyılda İnsanlık Dramı" isimli CD ve video kaset hazırlanmıştır.

Bunlara paralel olarak saha çalışmalarını Temmuz 1986 ayında başlatılmış, 3'ü Erzurum, 2'si Van ve 2'si Kars'ta olmak üzere 7 adet toplu mezar açılmış, bunlara bağlı olarak bilimsel araştırmalar ve yaşayan gaziler ile görüşmeler yapılmıştır. Bu faaliyetlerin önemli bir kısmını, milli ve milletler arası seviyelerde yapılan sempozyumlar akabinde ve yerli yabancı basın-yayın mensuplarının, bilim adamlarının, halkın ve özellikle yaşlı şahitlerin huzurlarında gerçeleştirilmiştir. Gazilerin, "kazın burayı, burada benim akrabamdan şehitler var" dedikleri Van'ın Zeve (Ziviye) köyündeki sekiz köy halkını, kadın, kız, çocuk demeden üç bin şehidin birbirine sarılı iskeletleriyle, karşılaştırdılar. Nisan-Mayıs 1915 aylarında Ruslarla birlikte gelen Ermeni çetelerinin Zeve'yle birlikte sekiz köy halkını katlettikleri olayın canlı şahidi İbrahim Sargın'ın ve diğer köylerden gelen yaşlıların ifadesiyle kadın, kız, çocuk demeden köyler yakılmış ve her türlü işkence yapılan insanlar katledilmiştir. General Antranik'in verdiği emirle "2 yaşına kadar olan Müslümanların öldürülmesi" kararlaştırılmıştır. Gerek Kars'ın Ani harabeleri yakınındaki Subatan Nahiyesinde, gerekse Erzurum'un Yeşil Yaylası'nda, Temmuz 1993 ayında yapılan kazılarda, Hasankale'nin Tımar köyündeki canlı şahitlerin ifadelerinde ve bu kazılarda anne karnındaki ceninlere varıncaya kadar insanların katledildikleri ibretle ve dehşetle görülmüştür.⁶⁸

Milletlerarası bir sempozyumun akabinde yapılan Van Zeve kazısında; CNN, CBS, Yunan, Çin, Taiwan, Fransız ve Alman televizyon ekipleri ve muhabirleri ile bilim adamlarıyla halkın huzurunda olay tescil edilerek, dünyaya duyurulmuştur.

Van, Erzurum ve Kars'ta çıkan iskeletlerde ortak noktalar tespit edilmiş, bunlar, katliamları ve katledilenleri simgeleyen bulgular ve belgelerle Van, Kars ve Erzurum Müzelerinde "Katliam Bölümleri"nde birer ibret olarak sergilenmektedir.

Çıkan bulgular içinde, kısmen yanmış Kuran-ı Kerim ve Osmanlıca kitap parçaları, tespih taneleri ile o yöre halkının kadınlarına, kızlarına ait, genellikle hakik taştan üzeri oyulmuş olan takılarla birlikte, nadiren para, altınlar ve kadın süs eşyaları bulunmuştur. Üniversitelerdeki antropologlar, bu iskeletleri incelemişler ve bunların Türk insanına ait olduğunu ispat etmişlerdir.⁶⁸

2.4. Ermeniler ve Türk Toleransı

Selçuklular, Beylikler ve Osmanlılar döneminde Türk toleransından yararlanan Ermeniler, Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında hem Türklerin yararlandıkları haklardan, hem de ayrıca kendilerine bahşedilen imtiyazlardan istifade ettikleri için Türklerden daha müreffeh durumda olmuşlardır. Ancak, Ermeniler, bir taraftan batının tahrikleri, diğer taraftan terör örgütlerinin, savaş sırasında dışarıdan gelen Ermeni gönüllü alaylarının ve lejyonerlerinin isyan, ihtilal ve düşmanla işbirliği yaparak ihanet etmeleri üzerine, Türklerden kopmuşlar ve ilk Başbakanları Katchaznoui'nin de ifade ettiği gibi, yurtlarından olmuşlar, ne Türkiye'de kalacak yüzleri, ne de kendilerini savaşta ön saflarda kırdıran düşmana kabul ettirecek güçleri kalmış ve dünyanın her tarafına dağılmışlardır.

Ordusu cephelerdeyken bir milyondan fazla sivil insanını bu uğurda kaybetmesine rağmen Osmanlı Devleti, hainleri ölüm cezasına çarptırmamış ve dünya tarihinde bir örneği dahi bulunmayan bir uygulamayla, sevk, iskan veya tehcir kanunuyla, onları zararlı olabilecekleri bölgelerden zarar veremeyecekleri bölgelere

---

göç ettirmiş, barındırmış ve elinden geldiğince emniyetlerini sağlamıştır. Savaş bitince, Türklerin intikamından korkan Ermeniler, kendilerini savaşa sokan İtilaf Devletleri'nin ülkelerine ve merhametlerine sığınmışlardır. Ama batı, onları bir kez daha kendi kaderleriyle baş başa bırakmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti ise, kendi milletine yapılanları görmezlikten gelircesine, yine eski toleransını göstermiş, ülkesine dönen Ermenilere genel af ilan etmiş, onlara yurt vermiştir ki, bu tarihte örneği görülmeyen bir davranıştır.

Bugün hala devam ettirilmeye çalışılan tahriklere, karalamalara rağmen, Türkiye'de bulunan 50 bin civarındaki Ermeni, yine dünyanın hiçbir yerinde elde edemedikleri, elde edemeyecekleri bir tolerans ve refah içinde yaşamaktadırlar. Bu gerçekleri, bazı Ermeniler ve yabancılar da kabul etmişlerdir.

Türkiye dışındaki Türk diplomatlarına yönelik cinayetler çoğalıp, bunların bütün dünyadaki Ermeniler adına, onların intikamı için yapıldığını Asala ilan edince, Ermeni asıllı Türk vatandaşı Artin Penik, Türkiye'deki Ermeni cemaatinin bu cinayetleri nefretle ve lanetle karşıladığını bütün dünya'ya duyurmak için, İstanbul'da üstüne benzin dökerek yakmış ve şu sözleri haykırıştır: "Asala canileri, sizlere sesleniyorum. Emperyalist devletlerin oyununu oynuyorsunuz. Size tahrif edilmiş tarihi bilgiler veriliyor. Geçmişte emperyalistler (Ruslar, İngilizler, Fransızlar)'in oyunları binlerce masum insanın canına kastetti. Kendinize gelin, sizi aldatıyorlar. Bu yolda başarıya ulaşamazsınız. Türklerle Ermeniler dün olduğu gibi bugün de yan yana, kardeşçe yaşamaya devam edeceklerdir."

Esenboğa katliamının canilerinden ve Asala militanlarından olan Leon Ekmekciyan ise, dünya kamu oyuna söyle seslenmiştir: "Yaptığımdan utanıyorum, şimdi gerçeği anlıyorum ki, Türk Hükümeti ve Türk Milleti bizim düşmanlarımız değıllermiş. Bizim gerçek düşmanlarımızsa, bizim adımıza tarihimizi yeniden yapacaklarını iddia eden devletlermiş."⁶⁸

Ermeni Patriklerinden Şınark Kalustyan ise, şu açıklamada bulunmuştur: "Biz kendimizi Türkiye Cumhuriyeti'nin ayrılmaz bir parçası sayarız. Memleketimiz dışında herhangi bir teşekkülün veya şahsın yurdumuz aleyhinde bulunduğu hareketi

---

tasvip etmez ve cephe alırız. Türk Ermenileri olarak herhangi bir davamız ve şikayetimiz yoktur. Tek idealimiz, Türkiye'nin kalkınması yolunda durmadan çalışmaktır. Asırlar boyu dini ve kültürel gelişmemizi sağlayan Türk milletinin bekası için dua ederim. "68

Türkiye'de 11 yıl yaşamış olan Profesör Jeanne Laroche, "Priere aux Armeniens" (Ermenilerden Ricam) ismiyle yayımlanmış makalesinde şunları kaydetmiştir:

"- Genç Ermenilerden çok rica ediyorum. Şiddet şiddeti, kan da kanı çeker. Türkiye'deki Ermeniler, 32 kiliseleri, 20 ilk ve orta okulları, 4 liseleri, hastaneleri ve huzur evleriyle barış içinde yaşıyorlar. Onlardan; profesörler, doktorlar, avukatlar, bürokratlar; rahat ve çalışkan tüccarlar var. Biliyorum ki, batıdan gelen gazeteleri okuyunca huzurları kaçanlar var.

- 65 yıl, geçmişi unutmak ve geleceğe yönelmek için kafi değil mi? Dün tarihte tek bir millet olarak iki halk; 600 yıl boyunca 50 yıllık bir anlaşmazlık, bir kavga için mi birleşti?

- Birlikte kabul etmeliyiz ki, bu acımasız savaşta ve ondan sonraki karışık dönemde Türkler, Ermeniler ve diğer milletler için acı olaylar cereyan etmiştir.

- Bugün, kendilerinin ve atalarının ülkesi olan Türkiye Cumhuriyeti hudutlarındaki Ermeniler (bu rakam 50.000 civarındadır), mutlu bir şekilde yaşamaktadır.

- O halde neden hala ispat edilmemiş, bir kin ve dünyanın her tarafından tamamen masum insanların öldürülmesinin kınandığı kültürel bir kimlik arayıp üzerinde ısrar ediliyor? "68

Yine Ermeni asıllı Türk vatandaşı, Yazar Torkom İstepanyan şu açıklamalarda bulunmuştur:

"- Ancak bilinen bir gerçek varsa, o da bizim yüzyıllardan beri Türklerle kardeşçe yaşamamızdır. Örf ve adetler bakımından birbirimize öyle kaynaşmışız ki, adeta tek topluluk olmuşuz.

- Dünya kamuoyu önünde memnuniyetle ifade edebiliriz ki, bu gerçek en güzel ifadesini asırlara dayanan Türk-Ermeni kardeşliğinde bulmuştur. Bu kardeşliğin başlangıcı XI. yüzyıl ortalarına dayanır. 1064 yılında Pakraduni Ermeni Krallığına Bizanslılar tarafından son verilince, Bizans zulmüne dayanamayan Ermeniler can ve mallarını güvence altına almak amacıyla Eğin taraflarına gelip, Türklerin himayesine sığındılar. Bu devre onlar için huzur oldu. Vatanlarına sınıksız bağlandılar. Türkler tarafından bunlardan bazılarına Amiral ünvanı verildi. Böylece ilk Türk-Ermeni dostluğunun temeli atılmış oldu. Bu kardeşliğin en güzel kanıtı da bugün dünyanın dört bucağına serpilmiş olan Ermeni toplumunun günümüze dek varlığını sürdüren Türkçe kökenli soyadlarıdır. Örneğin, dünya Ermenilerinin Ruhani Reisi Gatogigos Muhterem Vazgen I'in soyadı Balcıyan'dır (Romanya doğumlu olduğu halde).

- Çıkarlarını Türk-Ermeni dostluğuna gölge düşürmekte arayan ortak düşmanlarımızın art düşünceli politikacıları ne yazık ki, bu kardeş toplulukları birbirine kırdırma siyasetini gerçekleştirmiştir. Kol kola yürüyen, omuz omuza haysiyet mücadelesi yapan imparatorluğun evlatları, birbirine hançer çekmiştir.

- O günlerde her iki tarafın liyakatsız önderlerinin müşterek düşmanlarımızın ülkemizde sergiledikleri oyunlara alet oluşu ne yazık ki, her iki tarafı da telafisi imkansız zararlara sokmuştur. Üzülerek belirtmek isterim ki, bugün de yurdumuzda aynı oyun başkaları için oynanmaktadır. Türk ulusu ve onun yanı sıra 'Türkiye bölünmez bir bütündür' diyen Atatürk'ümüzün ilkeleri doğrultusunda kenetlenmiş olan kahraman Türk Silahlı Kuvvetleri, oynanmak istenen bu oyunları bozacak kuvvet ve kudrettedir.

- Bu yazım nedeniyle bazı kimseler belki beni 'satılmakla' suçlayacaklardır. Şunu kesinlikle bilsinler ki, damarlarımda en az kendileri kadar Ermeni kanı mevcuttur. Bu kanım da o kadar temiz kalmış ki, beni gerçekçi yapmıştır. O gerçek

---

içindir ki, bizler burada kilise ve okullarımızla her türlü manasız kinlerden uzak tam bir özgürlük ortamında yaşantımızı sürdürmekteyiz."⁶⁸

Bu ve benzeri örnekler, Türklerin Ermenilere gösterdiği toleransın büyüklüğünü ve derecesini gösterdiği kadar, Ermenilerin mevcut konumlarından kaynaklanan zayıflıklarını gidermek için tarihi nasıl çarpıtıp kendilerine göre yazma çabası içinde olduklarına da işaret eder.

3. ERMENİ SORUNUNUN İKİLİ İLİŞKİLERE ETKİLERİ

Ermeni sorunu, uzun süredir Türk kamuoyunu ve bilim çevrelerini meşgul eden konulardan biridir. Avrupa Parlamentosu tarafından 28 Şubat 2002 tarihinde kabul edilen Kafkasya Raporu'nda Türkiye'nin Ermeni soykırımı iddialarını kabul ederek bir güven ortamı sağlaması önerilmekte ve Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin Ermenistan için bir tehdit unsuru olduğu vurgulanmaktadır.

Tarihte Ermeni Soykırımı olarak adlandırılabilir bir olay yaşanmamıştır. Osmanlı Devleti'nin sınırları içinde Ermeniler hiçbir bölgede, hiçbir zaman çoğunluğu oluşturan bir topluluk olarak yaşamamışlardır. Olayların geçtiği öne sürülen tarihte bile, Ermeniler, bölge halkının ancak % 17'sini oluşturmuştur. Buna karşılık 1900 yılına gelindiğinde Kafkasya'da yerlerinden edilen Türklerin ve Kafkasların sayısı 1.4 milyonu bulmuştur. Aynı tarihlerde geri çekilen işgalci Rus birliklerine katılarak, Rus bölgelerine göç eden Ermenilerin sayısı en yüksek rakamlarla bile 150 bini geçmemiştir. Ermeniler Birinci Dünya Savaşı boyunca Sivas, Maraş (Zeytun), Muş, Şebin-Karahisar, Urfa ve Van'da, köylere, askeri birliklere saldırarak çok sayıda yöre insanını katletmiştir. Van'da Mart 1915'te katledilenlerin sayısı üç bin kişiyi bulmuştur. Bu ortamda Osmanlı Devleti yöneticileri, "isyanları önlemek, kanlı iç savaşını engellemek ve olabilecek intikam saldırılarından Ermenileri korumak adına zorunlu olarak tehcir kararı" almışlardır. Bu karar yalnızca isyanların çıktığı Doğu, Güneydoğu Anadolu ve Doğu Akdeniz bölgeleri için geçerli olmuştur. Ayrıca, Suriye'ye ulaşan 200 binin üzerindeki Ermeni de, bu kararın bir soykırım kararı olmadığını kanıtlamaktadır.⁶⁸

Atatürk, 23 Temmuz 1919'da Erzurum Kongresi'ni açarken şöyle diyor: "Ermenistan'a gelince: Bir fikr-i istila perverde eden (besleyen) Ermeniler, Nahçıvan'dan Oltu'ya kadar bütün ahali-i İslamiye'yi tazyik ve bazı mahallerde katliam ve yağmagerlikte bulunuyorlar. Hudutlarımıza kadar İslamları mahva mahkum ve hicrete mecbur ederek Vilayat-ı Şarkiyemiz hakkındaki emellerine doğru emniyetle takarrüb etmek ve bir taraftan da 400 bin olduğunu iddia eyledikleri Osmanlı Ermenisi'ni bir istinatgah olmak üzere memleketimize sürmek istiyorlar". Atatürk, Sivas Kongresi'ni, 4 Eylül 1919 tarihinde açarken de şöyle diyor: "Şarkta Ermeniler Kızılırmak'a kadar tevessü yayılma hazırlıklarına ve şimdiden hudutlarımıza kadar dayanan katliam siyasetine başladı."⁶⁸

Türk'lerin, X. yüzyıldan XVII. yüzyıla kadar milliyet ve sömürgecilik niyetiyle değil, hayran olunan bir düzen kurma anlayışıyla, akıl almaz genişlikteki bir coğrafyaya hükmettikleri bilinmektedir. Türkiye düşmanlığı konusunda projeleri olan devletler için, bu büyük coğrafyada, daima koruyucu kesilecekleri bir ezilmiş insan kitlesi, çözümcü olarak ortaya çıkacakları bir problem ve sıkıntı mutlaka vardır. Ermeni halkını kullanma, Kürt meselesi yaratma veya mezhep meselesi çıkarma, onlar için çok kolaydır.

Haçlı seferleri, İslam dünyasına değil, Türklere karşı yapılmıştır. Kutsal topraklar ve Kudüs, Hz. Ömer zamanında 638'de fethedilmiştir. Aradan geçen uzun yüzyıllar boyunca (1096-638 = 458) Avrupa, hiçbir reaksiyon göstermemiştir. Ama Türkler Anadolu'ya yerleşmeye başladıktan sonra Bizans bu ilerlemeye karşı koyamayacağını anlayınca, Avrupa, Papalık aracılığı ile göreve davet edilmiştir. Haçlı savaşları, din savaşları değildir. Tabi ki hedef siyasi idi. Latin yazarlar, Horasan içlerine girmekten, Anadolu'ya yerleşmekten ve Bağdat'ı zaptetmekten bahsederler. Avrupalılar tarafından Yakındoğu 2000 yıl kan ve ateş gölü haline getirilmiştir. Buradan hareketle Ermenilere bakılacak olursa; 1915'lerden 1973'lere değin hiçbir şey yoktur. Ermenilerin 1970'li yılların başında asala terör örgütü eliyle içeride ve dışarıda katliamlara başlaması dikkat çekicidir.

Maalesef, Batı'nın, başta Osmanlı Devleti olmak üzere Orta Doğu'nun bütün devletlerine karşı izlediği politikalarının temelinde "Şark Meselesi" vardır. Şark

---

Meselesi'nin birinci hedefi Osmanlı Devleti'ni parçalamak, Türkleri önce Avrupa'dan sonra da Anadolu'dan geldikleri yere atmaktır. Ermeni hareketlerinin uzunca bir aradan sonra 1970'li yılların başında tekrar ortaya çıkmasını, Türkiye'nin Kıbrıs Barış Harekatı ile kendisini göstermesinden duyulan rahatsızlığa ve bu rahatsızlığın tetiklediği şark meselesine bağlamak mümkündür.

Esasen, İtilaf Devletleri Birinci Dünya Savaşı'nda "Şark Meselesi"nin ikinci safhasında büyük ölçüde hedeflerine ulaşmışlardı. Orta Doğu'nun zengin petrol bölgeleri üzerinde hakimiyet kurmuşlardı. Daha sonra, Batılılar "Şark Meselesi"ni dış politika literatüründen çıkararak yerine "Oryantalizm"i koymuşlardı. Kendilerine göre "Oryantalizm" Doğu'yu araştıran bilimdi; ama asıl amaçları, Doğu ülkelerinde izleyecekleri politikalarına ilmi altyapı hazırlamaktı. Sonrasında gelen iki kutuplu yapı, Şark Meselesinin geri plana itilmesine yol açmıştı. Çünkü, Sovyetler karşısında Türkiye'ye ihtiyaç vardı. Sovyetlerin dağılmasından sonra oraya çıkan tablo, Şark Meselesinin önünü yeniden açmıştır. Ermeni sorunun yeniden öne çıkışı bu süreç içinde olmuştur.

Levon Ter-Petrosyan'dan sonra, Nisan 1998'de Taşnaksutyun örgütünün gizli lideri Robert Koçaryan'ın Devlet Başkanı olmasıyla birlikte aşırı milliyetçi hareketler serbest bırakılmış ve Ermenistan, Türkiye ile ilişkilerinde sertlik yanlısı bir politika izlemeye başlamıştır.⁶⁸ Koçaryan, yapmış olduğu resmi açıklamasında; "Soykırımı hiçbir zaman unutmayacaklarını, dünyaya bu trajediyi hatırlatmak durumunda olduklarını, soykırımın cezasız kaldığını, uluslararası tanıma ve kınamanın layık olduğu şekilde gerçekleşmediğini" ifade etmiş, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 53. oturumunda da bilinen iddialarını tekrarlayarak, Ermenistan'ın Türkiye ve Azerbaycan tarafından abluka altına alındığı savunmuştur.

Türkiye Ermeni Patriği II. Mesrob, 22 Mayıs 1999'da İstanbul Hilton Oteli'nde düzenlenen bir resepsiyonda yaptığı konuşmada, sözde Ermeni iddialarının pek çoğunu çürüten şu mesajları vermiştir: "İstanbul Ermeni Patrikliği'nin kuruluşu, tarihte eşine rastlayamayacağımız bir olaydır. Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethinden sonra, 1461'de Batı Anadolu'daki Ermeni Piskoposluğunu, çıkardığı bir ferman ile İstanbul Patrikliği'ne dönüştürmesi, Fatih'in ve Osmanlı Sultanlarının

---

gelecek vizyonu ve diğer dinlere gösterdiği hoşgörünün çok açık bir örneğidir. Tarihte bir dine mensup bir hükümdarın başka bir dinin üyeleri için ruhani riyaset makamı tesis etmesi, ne Fatih'ten önce, ne de sonra görülmüştür. İmparatorluk sınırları içindeki Ermeni toplumunun hayatını onun örf ve adetlerine göre düzenleyen Fatih Sultan Mehmet'i, onun doğrultusunda ülkeye hizmet eden devlet adamlarını ve 1461'deki ilk İstanbul Ermeni Patriği Bursalı Hovagim'den başlayarak bu makama sadakatle hizmet eden 83 patriğimizi sevgiyle ve minnetle anıyoruz. Biz Türkiye Ermenileri, ülkemizde yaşayan en kalabalık Hıristiyan cemaati olarak 75. yılını coşkuyla kutladığımız Türkiye Cumhuriyeti'nin aydınlık geleceğine tüm kalbimizle inanıyor ve yarınlara ümitle bakıyoruz.”

Fatih Sultan Mehmet, başka dinden, ırktan olanlara özgürlük ve hoşgörü sağlayan fermanını, Bosna - Hersek'i fethinden sonra, 28 Mayıs 1463 tarihinde, Milodraz'da yazdırmıştır. Fermanın aslı Bosna - Hersek Fojnica şehrinde Fransisken Katolik Kilisesi'ndedir. Ferman, Kültür Bakanlığı'nca Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunun 700. Yıldönümü nedeniyle yayımlanmıştır. Tarihte bilinen insan hakları hareketlerinden en eskisi olan bu ferman, Fransız ihtilalinden, Uluslararası İnsan Hakları Bildirgesinden ve Amerika'nın keşfinden önce uygulanmaya konmuştur. Fatih'in, bu fermana esas teşkil edecek tutum ve davranışı, 1453'de İstanbul fethedildiği zaman Ayasofya'ya sığınanlara hitabetinde de görülmektedir.⁶⁸

Türkiye Kandilli Ermeni Kilisesi Başkanı Dikran Kevorkan ise, 7 Ekim 2000 tarihinde soykırım iddiaları ve yer değiştirme uygulaması hakkında şunları söylemiştir: “Soykırım ve tehcir farklı anlamlara gelir. Emperyalistlerin oyunları, Ermeni idarecilerin apolitik düş öncüleri (medya, kiliseler, din adamları) bütün bu olaylara sebep olmuşlardır. Emperyalist güçler Asala ve PKK terör örgütlerinin arkasında olmasaydı, onlar ne yapabilirlerdi? Yer değiştirme meselesinde Almanya'nın İstanbul'a baskısı olmuştur. Burada Almanya'nın, yerleşik düzeni sarsmak ve Bağdat demiryolu konusunda ekonomik menfaatlerini sağlama almak amacı mevcuttur.” Kevorkan'ın “asimilasyon” iddiaları hakkındaki görüşleri ise şöyledir: “Bugün dünya üzerindeki Ermenilerin en rahatlıkla ve en güçlü şekilde kendi kimliklerini muhafaza ettikleri ülke, Türkiye'dir. Diasporadaki Ermeni, ismini değiştirerek mücadeleye giriyor. Çünkü oralarda, bir kültür ağırlığıyla, o insanların

---

kültürünü eritmek vardır. Bugün Diasporadaki Ermeniler çok iyi biliyorlar ki, Amerika'nın belli kiliselerinde kurban ayinleri Pazar günleri İngilizce yapıyor, Ermeniler ana lisanlarını kaybediyorlar. Yakın çevremizdeki savaş ortamını göz önünde bulunduracak olursak, 538 yıl önce gerçekleşen bu olayın değerini, dinler ve kültürler arası hoşgörünün önemini, daha iyi kavrayabiliriz.”⁶⁸

Ermenilerin soykırım iddialarını niçin reddettiğine açıklık getirmek için, biraz gerilere gitmek ve bir kısmına daha önce değinilen, bazı hususları bu arada bir kez daha hatırlamak gerekir.

1912 yılında İstanbul Ticaret ve Sanayi odasına kayıtlı 30 bin tüccarın %25'i Ermeni, %45'i Rum, %15'i Türk'tü. Bu tablo sosyolojik bakımdan Roma gibi bürokratik - askeri bir imparatorluk olan Osmanlı'da; Türklerin asker, bürokrat ve köylü olduğunu; azınlıkların ise ticaretle zenginleştiğini gösterir. Siyasi bakımdan ise, Osmanlı'nın azınlıkları engelleyici bir ayrımcılık yapmadığının göstergesidir. Tanzimat'tan sonra azınlıklar, bürokrasi ve devlet idaresinde de yükselmişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu'nda XIX. yüzyılın sonunda Ermenilerden 22 bakan, 33 milletvekili, 7 büyükelçi, 11 konsolos, 29 paşa ve 11 profesör bulunmaktaydı. Ayrıca, 803 Ermeni okulunda 2088 Ermeni öğretmen ve on binlerce Ermeni öğrenci vardı. Osmanlı, Ermenileri neden katletsin? Hem katletmek için 600 yıl beklemek niye? Ermenilerin, başta müzik ve mimari olmak üzere Osmanlı kültürü ile kaynaştığı bilinmektedir. Agop Gircikyan, Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk elçisi (Paris 1834), Bedros Hallacıyan son dönemlerde İstanbul mebusudur. Ancak, Ermeniler yaşadıkları bölgelerde huzur ve asayışı bozucu hareketler içine girerek, Osmanlı Devleti'ne, özellikle Düvel-i Muazzama'ya, güya can ve mal güvenliklerinin temin ve tesisi yönünde çağrılar yapmışlardır. Bütün bunlar, Osmanlı Devleti'ni zor duruma düşürmenin yanında Düvel-i Muazzama'nın, Osmanlı Devleti'nin işlerine karışması için gerekli zemini hazırlamıştır. Bu dönemde bazı Ermenilerin Müslüman kılığına girerek okullarına, kiliselerine, kendi unsurlarına saldırılar düzenlemeleri, iki taraf arasındaki köprülerin atılarak, asırlarca yanyana huzur içinde yaşayan insanlar arasında kin ve nifak tohumlarının yeşermesine sebep olmuştur.⁶⁸ 1830'da Ermeni Katolik Kilisesi, 1847'de Ermeni Protestan Kilisesi, Osmanlı Ermenilerinin bu kiliselere kazandırılması için, Fransa ve İngiltere tarafından kurdurulmuştur.

Osmanlı Ermenilerini ayaklandırmak için 1877-1878 Osmanlı - Rus Savaşı'nın ardından imzalanan Ayastefanos Antlaşması'nın Osmanlı Devletince kabullenmek zorunda kalınan 16. maddesi ile Ermenilerin bölgelerine ıslahat – düzenleme yapılması öngörülmüş; Ermenilerin Kürt ve Çerkezlerle karşı can ve mal güvenliği garanti edilmiştir. Ermeni sorununun tarihte ilk kez bir uluslararası belgeye yansması ve Ermenistan diye bir bölgenin varlığından söz edilmesi açısından bu antlaşma önemlidir. 1878 Berlin Kongresi, sonunda Berlin Antlaşması'nın 61. maddesi ile, Ayastefanos'un 16. maddesinde sözü edilen konularda alınacak tedbirleri devletlere bildirecek ve bu devletler tedbirlerin uygulanmasını gözeceklerdir. Bu hüküm ile, Türk-Ermeni ilişkilerine yabancı güçlerin müdahale edebilme hakkı tanınmış olmaktadır. Bundan sonra Ermeni sorunu;

a) Batı'nın yabancı baskı ve müdahaleleri,

b) Doğu Anadolu ve Kikya'da yer altı örgütlenmeleri, şeklinde gelişeceği değerlendirilmektedir.

Doğu Anadolu'da İngiliz konsoloslukları derhal artırılmış, ayrıca bölgeye çok sayıda Protestan misyonerler gönderilmiştir. Ermeniler, mahalli alan ve ferdi faaliyetlere dayanan olayları, yurt içinde ve dışında bağımsızlık taraftarı parti ve ihtilalci dernekler halinde kamu oyunun önüne çıkarmıştır. Van'da Kara Haç Cemiyeti (1878), Rus idaresi altında bulunan Ermenistan'da kurulan cemiyetler (1880), İsviçre'de Taşnaksutyun vb. ihtilalci cemiyetler bu gaye ile çalışmalarına başlamışlardır. Bunlar, Ermenilerin yoğun olarak buldukları bölgelere (özellikle Doğu Anadolu Bölgesi'ne), sözde Ermenilerin can güvenliklerinin sağlanması bahanesiyle silah ve cephane sevk etmişlerdir. İhtilalci cemiyetlerin Osmanlı Devleti'nde teşkilatlanmaları ile birlikte, terör olayları da ortaya çıkmaya başlamıştır. Doğu'da Ermeni komiteleri kurulmaya başlamıştır. Ermeniler sırasıyla Anadolu'da "Kara Haç", "Armenakan", ve "Vatan Koruyucuları", komitelerini kurmuşlar; içeride başarılı olamayınca dış ülkelere taşınmışlardır. 1887'de Cenevre'de sosyalist eğilimli, ılımlı Hınçak; 1890'da ise, Tiflis'te aşırı terör, isyan, mücadele ve bağımsızlık yanlısı Taşnak komiteleri kurdurulmuştur. Bu komitelere hedef olarak, Doğu Anadolu toprakları; amaç olarak ise, Osmanlı Ermenilerinin birliği gösterilmiştir. Bu amaçla kışkırtılan Ermeni komiteleri, ilki 1890 Erzurum isyanı olmak üzere, Kumkapı

---

gösterisi, Kayseri, Yozgat, Çorum ve Merzifon (1892-3) olayları, Sasun (1894) isyanı, Babıali (1894) gösterisi, Zeytun (1894) ve Van (1896) isyanları, Osmanlı Bankası'nın işgali, Sultan Abdülhamit'e suikast teşebbüsü (1905) ve Adana (1909) isyanlarını çıkartmışlardır. Bu isyanlar sırasında, 1914'de Zeytun'da 100, 1915 Van olaylarında 3000 ve 1914-1915 Muş olaylarında 20.000 Türk, Ermeni mezalimi sonucu hayatlarını kaybetmiştir. Ermeniler, Türk halkına en büyük zararı, Birinci Dünya Savaşı sırasında giriştikleri katliamlarla vermiştir.⁶⁸ İsyancıların Osmanlı kuvvetlerince bastırılması, dünya kamu oyununa, Ermeniler tarafından "Müslümanlar, Hıristiyanları katlediyor mesajı" ile tanıtılmıştır. 1 Kasım 1914 tarihinde katıldığı I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı'nın karşısında Fransa, İngiltere ve Rusya vardır. Rus saflarına katılan Ermeniler, gönüllü alaylar kurarak, Ruslar ile birlikte Doğu Anadolu topraklarına girmişlerdir. Osmanlı Devleti'ni arkadan vurarak, sivil halkı katletmişler, Trabzon civarındaki Rumları ve Hakkari çevresindeki Musevileri de öldürmüşlerdir. Bu dönemde Ermeniler, Ruslar hesabına casusluk yapmış, askere alma çağrısına uymaksızın askerden kaçmış, askere gelip silah altına alınanlar ise silahları ile birlikte Rus ordusu saflarına geçmişlerdir. Daha seferberliğin başlangıcında Türk birliklerine karşı saldırıya geçen Ermeni çeteleri, Türk köylerine baskınlar düzenlemek suretiyle sivil halka büyük zarar vermişlerdir. Ermeni tarihçi Leon'un da belirttiği gibi, Osmanlı meşru müdafaa yapmıştır.⁶⁸

Bu olayların başlangıcı, 1890 yılında Erzurum'da Anavatan Müdafileri Cemiyeti'nin, Temmuz ayında da Hınçak Partisi'nin Kumkapı'da Ermeni halkını kışkırtması ile gelişme göstermiştir. Bunu, Avrupa devletlerinin olaylarda suçlu bulunan kişileri himaye etmesi izlemiştir. Dolayısıyla, çete ve terör olaylarının cezasız kaldığı izlenimi, Ermeni ihtilalcilerinin zihnine iyice yerleşmiştir. Bu durum, 1890 yılının sonlarında Van Valisine suikast girişiminde bulunulması ve Amasya, Diyarbakır, Merzifon, Çorum, Yozgat, Tokat olaylarının çıkarılmasında açıkça görülebilir. 1894'teki Sasun ayaklanması, Ermeni olaylarının milletlerarası platformlara taşınmasını sağlamıştır. İngiltere ve Fransa, Osmanlı Devleti'ne ıslahat yapması için baskı yapmışlardır. Söz konusu ülkeler Osmanlı Devleti'ne 11 Mayıs 1895'te vermiş oldukları notada özetle; Erzurum, Bitlis, Van, Sivas, Mamuratülaziz (Elazığ) ve Diyarbakır vilayetlerinde idari, adli, askeri ve mali yetkilerin Osmanlı Devleti aleyhine sınırlandırılması ile beraber Ermenilere imtiyaz verilmesi hususlarını

---

ihtiva etmiştir. Bunun sonuçlarını yeterli görmeyen Ermeniler, 1895 yılında İstanbul, Divriği, Trabzon, Eğin, Develi, Akhisar, Erzincan, Gümüşhane, Bitlis, Bayburt, Arapkir, Sivas, Merzifon, Maraş, Muş, Kayseri, Yozgat ve Zeytin'da yeni olaylar çıkartmışlardır. Bunu daha sonra Van İsyanı, 1905'te ise II. Abdülhamit'e karşı girişilen suikast takip etmiştir.⁶⁸

Ermenilerin Anadolu ve Kafkaslarda planlı olarak Türk nüfusunu yok etmeye çalışmaları, belgeleri ile ortaya konmuştur. Ermeni Vahşeti isimli kitap, Ermeni caniliğinin en çarpıcı örnekleriyle doludur. 1906-1918 yılları Ermenilerin yaptıkları soykırımın en çok işlendiği dönemlerdir. Ermeniler Ruslarla işbirliği yapmışlar ve Rus işgali altında bulunan yörelerde akla hayale gelmeyen her türlü vahşet ve soykırımı gerçekleştirmişlerdir. Osmanlı Devleti, dokuz ay boyunca, olay çıkaran Ermenileri yatıştırmak istemiş, ancak sonuç alamayınca, şu üç tedbiri almak mecburiyetinde kalmıştır:⁶⁸

1) Savaş halinde bir çok ülkenin ihanet edenlere uyguladığı cezayı tatbik ederek isyancıları yok etmek.

2) Enver Paşa'nın teklif ettiği ve Rusya'nın Kafkaslardaki Türklere yaptığı gibi, Ermenileri ülke hudutları dışına çıkarmak.

3) Yapılabileceğin en ehveni ve insani olan şekliyle, Ermenileri cephe gerilerine göç ettirmek.

Bir Ermeni yurdu kurmak gayesi ile Ermeniler adına yabancı tarihçiler tarafından yazılan kitaplarda, yazarların mensup oldukları ülkelerin siyasi menfaatleri hep ön planda tutulmuştur. Böylece tek taraflı, siyasi propaganda muhtevalı, katliam hikayeleriyle süslü, hakikatler ile ilgisi bulunmayan taraflı Ermeni taassubu ile kaleme alınmış, dünya kamuoyunu yanıltıcı "sözde ilmi eserler" ortaya konmuş, bunlar üzerinden Türkiye ve Türk düşmanlığı yapılmıştır. Bu tür yayınlarla dünya kamuoyu, Türkiye ve Türklere karşı yönlendirilerek; bazı ülkelerin etkin kamuoyları ile, dünya bir Ermeni davasının varlığına inandırılmaya çalışılmıştır. Genelde, Batı ülkelerinde Türk-Ermeni münasebetleri Türk kaynaklarına, özellikle de birinci el

---

arşiv kaynaklarına dayandırılarak ortaya konulmadığı için, bugüne kadar çoğunlukla tek taraflı ve Türkler aleyhine eserler ortaya konmuştur. Bu arada, Ermenilerin Birinci Dünya Savaşı sırasında Türk Hükümeti'nin kendilerine soykırım uyguladıkları konusundaki iddia ve propagandalarının temelden yoksun ve bazı sahte belgelerle desteklenen bir yanıltma kampanyası olduğunu ortaya koyan, ancak bugüne kadar Ermeni tarihçiler tarafından kullanılmayan İngiliz Devlet Arşivi'nde bulunan bazı belgelerin varlığı da ortaya çıkmıştır. Senatör ve tarihçi olan Justin Mc. Carthy, “Osmanlı İmparatorluğu’na yönelik Ermeni soykırımı iddialarının, o dönemde yaşayan Amerikalı misyonerler ile İngiliz propagandacılar kaynaklı olduğunu”, söylemiştir. Yine Mc. Carthy, “Birinci Dünya Savaşı sırasında Amerikalı misyonerlerin Ermenileri desteklediğini, bu nedenle de kamuoyuna hep Ermeni ölümlerini yansıttıklarını, Müslüman ölümlerinden bahsetmediklerini” ifade etmiştir.⁶⁸ Türkiye arşivlerini açmıştır. İngilizler 1925, Fransızlar ise 1946 öncesi belgelerini dünyaya açmalıydılar. Ermeni soykırımı olmadığını söyleyen Justin Mc. Carthy'nin: “Ermeni arşivleri de var, Türk yetkilileri bu Ermeni arşivlerinin açılmasını istesinler, katiyen açmazlar. Elimizde 1931 yılında Rus belgelerine dayanarak, İngilizlerin Daşnak ihtilal örgütüyle işbirliğini ortaya koyan kitaplar var. Belge numaraları da Moskova Arşivi'ne ait; İngiltere utanacaktır.” diyor. İngiltere ve müttefikleri 1918'de İstanbul'u işgal etmişler ve 150 civarında Türk üst düzey yöneticisi, politikacısı ve fikir adamını tutuklayarak Malta Adası'na sürmüşlerdir. İngilizler bu Türk aydınlarını mahkum etmek için çok uğraşmışlar ve Ermeni olaylarındaki rolleri hakkında deliller aramışlardır. Ancak, bütün gayretlerine rağmen Türk idarecilerini suçlayacak hiçbir belge ve bilgi ortaya koyamamışlardır. Halbuki o dönemde, Osmanlı arşivleri, devletin bütün dosyaları ve her türlü şahit dinleme imkanları, işgal kuvveti olarak ellerinin altında bulunmaktaydı. Bu araştırmalarını işgalleri altındaki diğer şehirlerde de yapmışlar, ancak bu konuda istedikleri şekilde bir netice elde edememişlerdir. Bunun üzerine İngilizler, Amerikan hükümetinden yardım istemişlerdir. Amerika'nın olayların olduğu bölgedeki, konsolosluk memurları ve misyonerleri, olup biteni sürekli olarak takip ve rapor etmekteydiler. Amerikan yetkilileri de İngilizlerin başvurusuna cevaben bu hususta yeterli delil ve hukuki belge olmadığını açıklamışlardır. Bu tarihi hakikatler, İngiliz temsilcisiyle, Amerika'daki temsilci arasındaki yazışmalarda, arşivlerinde mevcuttur.

Batı ülkelerinde Türk-Ermeni münasebetleri, Türk kaynaklarına, özellikle de birinci el arşiv kaynaklarına dayandırılarak ortaya konulmadığı için, bugüne kadar çoğunlukla hep tek taraflı ve Türkler aleyhine eserler ortaya konmuştur. Türk arşivlerinde Ermeni tezini teyid eden belgeler bulamayınca, mevcut olduğunu iddia ettikleri belgelerin kendilerine kapalı tutulduğu maksatlı iddiaları ortaya atmakta; bu tür iddialarını kendilerine yakın basın-yayın organlarında gündeme getirerek, bu ve benzeri çeşitli provokatif davranışlarla akademik çevrelerde taraftar toplamaya ve kendilerini haklı göstermeye çalışmaktadırlar.⁶⁸

Ermeni sorunu, aktüalitesini koruyarak gündemde tutulacak gibi görünmektedir. Konuyu görmemezlikten gelmek ve karşı faaliyetlere, özellikle de bu konudaki maksatlı yayına cevap vermemek, asla geçerli bir yol olamaz. Esas zalimin, mezalimi yapan Ermeniler olduğunu arşiv belgeleriyle göstermek ve bu konudaki tek sesliliği ortadan kaldırmak, bu kabil yıkıcı tahrik ve milletlerarası entrikalara karşı koymanın en mükemmel ve gerçekçi yoludur.

"Soykırım" kavramı, 09 Aralık 1948 tarihli "Birleşmiş Milletler'in Soykırım Suçunun Önlenmesine ve Cezalandırılmasına İlişkin Sözleşmesi" ile tanımlanmıştır.

Sözleşmenin 2. maddesine göre; "Soykırım; ulusal, etnik, ırksal ya da dinsel bir grubu toptan ya da onun bir bölümünü yok etmek niyetiyle; grup üyelerinin öldürülmesi, grup üyelerinin fiziki ya da akıl bütünlüğünün ağır biçimde zedelenmesi, grubun fiziksel varlığının tümü ya da bir bölümü ile yok edilmesi sonucunu verecek yaşam koşulları içinde tutulması, grup içinde doğumları engelleyecek önlemler alınması, bir grup çocukların başka bir gruba zorla geçirilmesi eylemlerinden herhangi birine başvurulmasını kapsamı içine alır. Soykırımda, planlı, devlet politikası haline gelmiş eylemler söz konusudur."

Konu Soykırım Sözleşmesi açısından değerlendirildiğinde, tarihteki bazı olaylara değinmeden geçilemeyecektir. Türk tarihinde soykırım ve asimilasyona rastlanamaz.⁶⁸ Osmanlı; Balkanlarla birlikte Viyana önlerine kadar Avrupa'nın bir kısmını; Akdeniz'e sahil tüm Kuzey Afrika'yı; Ortadoğu'nun tamamını ve Arap

---

yarımadasını uzun yıllar yönetimi altında tutmuştur. Osmanlı Devleti asgari 200-400 yıl arasındaki sürede, hiçbir halkı yok etme gibi bir eylemde bulunmamıştır.

Anadolu'da şer'i hükümlerin hakim olduğu dönemde, en eski Hıristiyanlık mezhebi Süryanilik, tavus kuşuna ve ateşe tapan Yezidilik gibi inançlar yaşatılırken, 1800'lü yıllarda şer'i hükümlere aykırı olmasına rağmen Anadolu'da kiliseler açılmıştır. Hatta iki kardeşten biri Osmanlı Sadrazamı Sokullu Mehmet Paşa iken, diğer kardeş Makarije Sırp Kilisesi'ne Patrik tayin edilmiş ve Sırp halkını diriltmiştir. Aynı dönemde dünyanın diğer bölgelerine bakıldığında; Avrupa'daki mezhepler mücadelesi döneminin soykırımları, uzak doğuda dili değişen halklar (Hindular-Peştun) dili ve dini değişen Afrika, Güney Amerika görülür.

İkinci Dünya Savaşı boyunca Naziler, milyonlarca insanı katletmişlerdir. 1939-1945 yılları arasındaki dönemde, 5-6 milyon Yahudi, 3 milyondan fazla Sovyet savaş tutsağı, birer milyondan fazla Polonya ve Yugoslavya sivil halkı, 200.000 civarında Çingene ve 70.000 özürlü insanın canına kıyılmıştır. İşte soykırım budur.⁶⁸

Birleşmiş Milletlerin önleyici yönde sözleşmesi olmasına rağmen, modern çağda da sayısız soykırım olayları görülmüştür. Bizzat olayın kahramanı iki emekli Fransız generalin Le Monde'da yayınlanan itiraflarına göre; Fransızlar 1954-1962 yılları arasında Cezayir'de en az 1 milyon Cezayirli'yi katletmiş, 1965-1966 yıllarında Endonezya ordusu bir milyon komünisti ve ailelerini öldürmüştür, 1975-1979 yılları arasında Kamboçya'da Kızıl Kmerler 1.7 milyon Kamboçyalı'yı katletmiş, 1994'de Ruanda'da 500.000 Tutsi, Hutular tarafından öldürülmüş ve nihayet 1991'den sonra Bosna-Hersek ile Kosova'da binlerce Müslüman Sırp vahşetine maruz kalmıştır. Soykırım suçu, gerçek anlamda bu olaylarda işlenmiştir. Ermeni iddialarının aksine, 1915 yılında Doğu Anadolu bölgesindeki Ermenilere yönelik uygulama, sadece güvenliğin sağlanması amacıyla Osmanlı toprakları içinde başka bir bölgeye göç ettirme olup, soykırım ile hiç bir ilgisi yoktur. Türk yönetimi, hakim olduğu yörelerde diğer kültür ve soylara sahip halklarla yaşamaya alışmıştır. Türk devlet geleneğinde "katliam" ya da "soykırım" yoktur. Bu husus, Justin McCarthy'nin "Ölüm ve Sürgün" isimli kitabında, Balkan ve Kafkas halklarının ölümden kurtulmak için Osmanlı yönetimine nasıl sığındıklarını anlatır.

Osmanlı yönetimini soykırımla suçlayanlar, 1469 yılında İspanya'dan ve Portekiz'den Musevilerin ve Müslümanların, 1680 yılında Macaristan'dan, Tökeli İmre ve adamlarının, 1711 yılında Rakoczi Ferenç ve adamlarının, 1849 yılında Layoş Kosuth ve 2000 kişilik Macar grubunun, İsveç Kralı Şarl ve 1500-2000 kişilik adamlarının, 1841 ve 1856 yıllarında Polonya'lı Prens Chartorski'nin, 135 bin kişilik ordusuyla Ekim 1917'de Rus komutan Vrangel ve hatta Troçki'nin, ölümden ve soykırımından kurtulmak için nereye sığındıklarını hatırlamalılar. Bunlar, "Osmanlı"ya sığınmışlardır. 1915'teki yer değiştirme uygulamasını sözde "Ermeni soykırımı" olarak ilan edenler, 1930'lu yıllardan itibaren Polonya ve Almanya kökenli Musevilerin Türkiye'ye sığındıklarını da hatırlamalılar. Sözde Ermeni soykırımının üzerinden henüz 20-25 yıl gibi kısa bir süre geçmiş iken, soykırım yaptığı iddia edilen bir milleti kurtarıcı olarak görenler, neden Türkiye'yi tercih etmişlerdir? Bu soruların cevapları da, Türk devlet geleneğinin adil, insani, hoşgörülü, birleştirici, töre ve inançlara saygılı karakterinde saklıdır.⁶⁸

Ayrıca; bugünkü insan hakları normlarını kapsayan 1478 tarihli Fermanı'yla, hükümler olduğu topraklarda yaşayan tüm insanlara sahip oldukları değerleri yaşama, yaşatma ve yeni nesillere aktarma imkanı veren Osmanlı Padişahı Fatih Sultan Mehmet'ten yaklaşık 550 yıl, sonra Balkanlardaki soykırım ve asimilasyonlar da hatırlanmalıdır. Bu ferman ile dili, dini, kilisesi, okulu vs. güvence altına alınan Balkan milletleri; homojen toplumlar oluşturma adına 21. yüzyıla girildiği bir dönemde Boşnakları, Arnavut asıllı Müslümanları, Makedonları ve Bulgaristan Türklerini yurtlarından söküp atmışlardır. Bugün Türkiye'yi soykırım ile suçlayanlar, aylarca süren katliamları görmezlikten gelmiş, ırzına geçilen her yaştaki kadının feryadına kulaklarını tıkamışlardır. Son dönemde Türkiye'ye sığınanlar sadece Balkan halkları olmamıştır; Batılı silah üreticilerinden sağladığı "hardal gazı" ile soykırıma kalkışan Irak Devlet Başkanı Saddam Hüseyin'inden kaçan Irak halkı da kurtuluşu Türkiye'de görmüştür.

Bütün bunlar karşısında, Türkiye'nin Ermeni soykırım iddialarını kabul etmesi beklenemez. Türkiye, soykırımı tanımının beraberinde getireceği yeni taleplerden çekindiği için değil, Ermeni iddialarına karşın soykırım fiili işlenmediği için kabul etmeyecektir.

---

4. ERMENİ SORUNUNDA DİYALOG ÇABALARI

4.1. Türk-Ermeni Barışma Komisyonu (TEBK)

Türk ve Ermeni tarafları arasında sivil diplomasi örneği olarak adlandırılabilir olan ve tarafların görüşlerini karşılıklı olarak tartışmalarına imkan tanıyan bazı girişimler olmaktadır. İki taraftan gazeteciler belirli aralıklarla bir araya gelmekte ve sorunlar masaya yatırılmaktadır. Bu bağlamda, diyalog açısından en ciddi girişim, Türk-Ermeni Barışma Komisyonu(TEBK)'nin kurulmasıdır.

Türk-Ermeni Barışma Komisyonu (TEBK) 9 Temmuz 2001 tarihinde altı Türk ve dört Ermeni temsilcinin katılımıyla kurulmuştur. TEBK'nin amaçları “Terms of Reference” adlı belge ile şu şekilde açıklanmıştır:

-Türkler ve Ermeniler arasında karşılıklı anlayış ve iyi niyeti geliştirmek.

-Ermenistan ve Türkiye ilişkilerinin iyileştirilmesini teşvik etmek.

-Türk-Ermeni sivil toplum örgütleri ve Ermenistan dışındaki Ermeni toplumunda mevcut barışma arzusundan yararlanmak ve söz konusu örgütler arasında temas, diyalog ve işbirliğini desteklemek.

-Doğrudan bazı faaliyetlere girişmek ve diğer kuruluşların projelerinin gerçekleşmesine yardımcı olmak.

-Hükümetlere sunulmak üzere tavsiyeler geliştirmek.

-İş dünyası, turizm, kültür, eğitim, araştırma, çevre, medya ve güven artırıcı önlemler alanında resmi olmayan işbirliğini desteklemek.

-Talep üzerine, tarihi, psikolojik, hukuki ve diğer alanlardaki bazı projeler için uzman incelemesi sağlamak.⁶⁸

TEBK'nun Ermeni tarafında, özellikle de Ermenistan dışındaki Ermeni toplumunda, değerlendiriliş biçimine bakıldığında, bu kesimin diyaloga hiç hazır olmadığı ve ileri sürdükleri iddiaların araştırılmasını bile istemedikleri görülür.

TEBK, üyelerinin resmi görev ve sıfat taşımadığı bir sivil diplomasi örneğidir. Komisyon, Ermenistan dışındaki Ermeni toplumunda ve Ermenistan'da geniş platformda tartışılmış ve değerlendirmeler yapılmıştır. Bazı istisnalar dışında Ermenilerin TEBK'ya bakışının olumsuz olduğu söylenebilir. Komisyona yönelik en sert eleştiriler Taşnakların ABD'deki örgütlerinden (Ermeni Ulusal Komitesi - Armenian National Commitı America-ANCA) ve yine bir Taşnak örgütü olan Ermeni Devrimci Federasyonu (EDF)'ndan gelmiştir. Taşnaklar, TEBK'yı yabancı güçler tarafından emredilen, yetkisiz kişilerin katıldığı ve Ermeni milli çıkarlarını gözetmeyen bir girişim olarak değerlendirmişlerdir. Taşnaklar için asılsız soykırımın Türkiye tarafından tanınması, her türlü görüşmenin ön şartıydı. Taşnakların temel kaygısı, TEBK'nun faaliyetlerinin asılsız soykırımın uluslararası düzeyde tanınması çabalarının önünde engel oluşturması ve Ermeniler arasında bölünmeye neden olmasıydı. TEBK'nın kurulmasından sonra Ermeniler arasında tartışmalar incelendiğinde, bölünme konusunda Taşnakların endişelerinin yersiz olmadığı söylenebilir.

Ermenistan'da Devlet Başkanı Levon Ter-Petrosyan döneminde iktidarda olan Ermeni Ulusal Hareketi (EUH)'ne ve Amerika Ermenistan Asamblesi'ne (Armenian Assembly of America - AAA) karşı olan çevreler, Komisyona yönelik sert eleştiriler yapmışlardır. Bunun nedeni, TEBK'nın Ermeni üyelerinin Ter-Petrosyan döneminde önemli görevlerde bulunmuş olmalarıdır. Örneğin Komisyon'un üyelerinden Arzumanyan, Ter-Petrosyan dönemi Dışişleri Bakanlarındandı ve Hovhanisyan aynı dönemde Ermenistan'ın Suriye Büyükelçisiydi.

Taşnakların ABD'deki örgütlerinden ANCA ve Ermenistan dışındaki Ermeni toplumunun örgütleri ABD Dışişleri Bakanlığını da TEBK'nın kurulmasını teşvik ettiği gerekçesiyle eleştirdiler. ABD Dışişleri Bakanlığı, TEBK'na yönelik desteğini ifade etmişti. Medyada ABD Dışişleri Bakanlığı'nın Komisyona maddi destek sağladığı haberleri çıkmıştı. TEBK'nın Ermeni üyeleri ise, ABD hükümetinin maddi desteği hakkında bilgileri olmadığını belirttiler.

ANCA'nın tersine AAA, Komisyona açık destek vermiştir. Komisyonu'nun kurulması, ABD'deki iki büyük Ermeni örgütü olan ANCA ve AAA arasındaki rekabeti daha da arttırmıştır. TEBK ABD'deki iki büyük Ermeni örgütünün ortak lobi faaliyetlerini de etkilemiştir. TEBK'nun kurulmasının, Ermenilerin asılsız soykırım iddialarını taşıdıkları ülkeler üzerinde de etkisi olmuştur. Avrupa Parlamentosu, TEBK'nın oluşturduğu diyalog ortamının önemine işaret ederek Türkiye ile ilgili kararda Ermenilerin asılsız soykırım iddialarına yer vermemiştir. Alman Parlamentosu da, Ermeni asılsız soykırım iddiaları ile ilgili bir dilekçeyi görüşmeyi, Türk–Ermeni sivil toplum örgütleri arasında temasların başlamış olduğuna dikkat çekerek reddetmiştir.⁶⁸

TEBK, 11 Aralık 2001 tarihinde, Ermeni temsilcilerin ortak bir beyanat yayınlamaya çalışarak komisyondan ayrılmalarıyla dağılmıştır. TEBK, iki toplum arasında diyalog ortamı oluşturmaya yönelik bir girişimdi. Ancak Ermeni tarafının böyle bir diyaloga hiç hazır olmadığı görüldü. Buradaki temel sorun, Ermenilerin ve Ermeni örgütlerinin asılsız soykırımın uluslararası düzeyde tanınmasını temel faaliyet alanı olarak ele almalarıdır. Komisyon'a karşı Ermenistan dışındaki Ermeni örgütlerinin faaliyetleri de, bu toplumun iyi örgütlendiğini ve sivil toplum örgütlerinin bir baskı aracı olarak kullanılabileceğini göstermektedir. Türkiye'de de Ermeni iddialarına ve bu iddialar doğrultusunda Ermenilerin yaptıkları faaliyetlere sivil toplum örgütleri cevap verebilir. Bunun için, öncelikle konu ile ilgili bilgilenmeleri ya da bilgilendirilmelerin yapılması ve bunları harekete geçirecek mekanizmaların kurulması gerekir. Türkiye'de TEBK gibi bir oluşum ve faaliyetler hakkında kamuoyu ve sivil toplum örgütlerinin ilgisizliği, dikkat çekicidir. Taraflar arasında yeniden TEBK'nu canlandırma doğrultusunda görüşmeler sürdürülmektedir. Daha önceki tecrübeden yola çıkan taraflar görüşmeleri gizli yürütme eğilimindedirler. Konuşulanların hemen kamuoyuna yansıtılması, bazı çevrelerin Komisyonu hedef almasına neden olmuş ve bu durum da Komisyonu olumsuz etkilemiştir. Bu nedenle yeniden canlandırıldığı tahmin edilen bu girişimin, faaliyetlerini gizli yürüttüğü düşünülmektedir.

4.2. Viyana Türk-Ermeni Platformu (Viennese Armenian-Turkish Platform-VAT)

Viyana Türk-Ermeni Platformu (Viennese Armenian-Turkish Platform-VAT), aralarında bir Türk ile bir Ermeni'nin yer aldığı dört Avusturyalı tarihçi tarafından, iki kesimin "soykırım" iddialarına ilişkin belgelerini bilimsel açıdan somut bir biçimde dile getirmesi amacıyla kurulduğu düşünülmektedir.

Haziran 2004 ayında yapılan ilk toplantıya, Türkiye adına Türk Tarih Kurumu Başkanı Prof.Yusuf Halaçoğlu, Ermeni Araştırmaları Bölümü Başkanı Prof. Hikmet Özdemir, Ermenistan adına ise Erivan Soykırım Müzesi Müdürü Prof. Lavrenti Barseghian ile Ermeni Bilimler Akademisi Tarih Bölümü Başkanı Prof. Ashot Melkonian katılmıştır.

Her zaman olduğu gibi bu kez de Ermeni diasporası görüşmelere karşı çıkmış, gelen baskılar üzerine VAT'ın dört kurucusundan bir olan Ermeni tarihçi Dr. Artem Ohandjanian Platformdan çekilmiştir.

VAT üyelerinden Prof. Dr. Wolfdieter, Kertsin Tomenendal ve Dr. İnanç Atılğan imzasıyla dünya kamuoyuna yapılan açıklamada; Platform'un Türk üyelerinin diyalogun devamından yana olduğu, Haziran 2004 ayında ilk kez yapılan Türk-Ermeni yuvarlak masa toplantısında karşılıklı olarak 100'e yakın belgenin değiş-tokuşunun yapıldığı, bunun 90 yıl sonra Türkiye ile Ermenistan arasında kurulan en yakın kontak olduğu, ancak Ermeni bilim adamlarının ilk itirazının Osmanlıca belgelerin okunması konusunda geldiği, Türk tarafının belgeleri Latin harflerine çevirerek verme teklifinde bulunduğu, bu hususun Ermenilere iletildiği, ancak Ermeniler'den cevap gelmediği, ayrıca Ermenilerin Ağustos 2004 ayına kadar platforma ulaştıracağını söylediği belgeleri teslim etmediği, bu nedenle de 2005 ilkbaharında yapılacak yuvarlak masa toplantısının iptal edildiği belirtilmiştir.⁶⁸

4.3. Son Dönemdeki Gelişmeler

Polonya'nın başkenti Varşova'daki Avrupa Konseyi'nin üçüncü zirvesine katılan Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, düzenlediği basın toplantısında, Ermeni soykırımı iddialarıyla ilgili olarak, "Gerekirse bu sürece şu ana kadar iddiaları kabul eden 15 ülke ile başlarız. Bunu, belgelerini de ortaya koyarak yaparız" diye konuştu. Başbakan Erdoğan, Ermenistan Devlet Başkanı Robert Koçaryan ile görüşme

---

olasılığına ilişkin soruya ise, "Bizim talebimiz olmadı. Karşıdan da böyle bir talep gelmedi. Sadece tokalaştık" yanıtını verdi. Türkiye'nin iddialar konusundaki hassasiyetini net bir şekilde ortaya koyduğunu belirten Erdoğan, "... asılsız iddialarla 'Ermeni soykırımı' ifadesini kullanmak, sadece bu yetkililerin, bana göre, kendilerini tatmindir ve tribünlere oynamaktır. Çok açık net konuşuyorum. Biz bütün arşivlerimizi açtık ve Ermenistan'ın, varsa onlar da açsın. Üçüncü ülkelerdeki arşivleri de buyursunlar açsınlar" diye konuştu. Erdoğan, Türkiye'nin Ermenistan'ı tanıdığını anımsatarak, ancak bugün diplomatik ilişkilerin gelişmemesinin sorumlusunun da Ermenistan olduğunu ifade etti. Ermenistan'ın, bu konuda olumlu yaklaşım içine girmesinin daha iyi olacağını söyleyen Başbakan Erdoğan, Avrupa Konseyi'nin, Ermenistan'ı, Dağlık Karabağ konusunda işgalci olarak gördüğünü anımsattı.⁶⁸

Bu arada, zirvede konuşan Ermenistan Cumhurbaşkanı Robert Koçaryan da, 'Ermeni soykırımının uluslararası alanda tanınmasını hedeflediklerini' söyledi. Koçaryan, Birinci Dünya Savaşı sonunda en mağdur olanların başında Ermenilerin geldiğini iddia etti. Sınırları açık, ambargosu ve göçmeni olmayan bir Avrupa'yı umut ettiklerini ifade eden Ermenistan Cumhurbaşkanı, Yukarı Karabağ sorununun çözümü konusunda da umutlu olduğunu vurguladı. Ermenistan'ın Avrupa kültürünün önemli bir parçası olduğunu ifade eden Cumhurbaşkanı Koçaryan, ülkesinin siyasi ve ekonomik alanda reformları kararlılıkla sürdürerek, Avrupa Birliği ile yakınlaşmayı hedeflediklerinin de altını çizdi.⁶⁸

Başbakan Recep Tayyip Erdoğan ile CHP Genel Başkanı Deniz Baykal bir araya geldi. Başbakan Erdoğan'ın TBMM'deki makamında gerçekleşen görüşmenin ardından Baykal partisinin, Ermeni soykırımı iddialarına karşı yaptığı çalışmaları ve başlattığı mücadeleyi, Başbakan Erdoğan'a aktardığını ve destek istediğini söyledi. Başbakan Erdoğan yaptığı konuşmada; "Ermeni iddiaları konusunda öncelikle İngiltere'nin Avam Kamarası nezdinde girişim yapılacak. İlk etapta TBMM'nin hazırlayacağı metin tüm milletvekillerinin imzasıyla gönderilecek, sonrasında ikili adımlar atılacak. Türkiye olarak şu ana kadar kin ve nefret üzerine gelecek inşa edilmez görüşünü savunduk. Çarpıtılmış bir geçmiş üzerine gelecek inşa edilmez. Ermeni meselesi siyasallaştırılmak suretiyle önümüze artarak getiriliyor. Aslı astarı

---

olmayan iddialar sonuç vermez. Bilim adamları arşivlerde çalışma yapsın” dedi. CHP lideri Deniz Baykal da Türkiye’ye yönelik ermeni soykırım iddialarını içeren bir kampanya yürütüldüğünü belirterek “Bu kampanyaya karşı etkin ve ciddi bir tavır geliştirmeye ihtiyaç var. Bu kampanyanın ardında hukuki tespitler, tarihsel belgeler yok. Siyasal bir kampanya ile karşı karşıyayız. Önerilerimizi Başbakan’a ilettim. Hükümetle tam bir anlayış birliği içindeyiz. Türkiye’nin kendi tarihi konusunda belge ve bilgi sahibi herkesle tartışmaya açık olduğunu göstermeliyiz. Ortak bilim heyeti çalışma yapmalı” dedi.⁶⁸

Başbakan Recep Tayyip Erdoğan 27 Nisan 2005 günü ülkesi ile Ermenistan arasındaki ilişkiler konusunda muhabirlere verdiği demeçte, Ermenistan’la siyasi sorunların çözümlenmesinden önce iki ülke arasındaki tarihi ihtilafların çözümlenmesi gerektiğini belirtti. Bu arada Erdoğan’ın bu açıklamalarıyla batılı ülkelerin Türkiye’ye Ermenistan ile iktisadi ve siyasi ilişkilerin geliştirilmesi, Türkiye ve Azerbaycan Cumhuriyetinin Ermenistan’a uyguladığı yaptırımların kaldırılması için uyguladığı baskılara dikkat çektiği belirtilmelidir. Kafkasya bölgesinde arzu ettikleri istikrarın sağlanmasını, bölgedeki dostlarıyla enerji sektöründe işbirliğinin arttırılmasını isteyen bir çok batılı ülke, Türkiye ile Ermenistan arasında ilişkilerin geliştirilmesini destekliyor. Bu iki ülke arasında ilişkilerin düzeltilmesi konusu ilk defa İstanbul’da yapılan Kafkasya’da istikrar adlı uluslararası konferansta gündeme geldi. O tarihten bu yana batılı ülkelerin aralarında diplomatik ilişki bulunmayan bu iki ülke arasındaki ilişkilerin normalleştirilmesi yönündeki çabalar daha da arttı. Lakin görünen o ki bu ilişkilerin geliştirilmesi karşısında var olan en önemli engel hala Ankara-Erivan ilişkilerini gölgeleyen Ermeni soykırım iddialarıdır. Ermeni lobisi bazı batılı ülkelerde geniş nüfuza sahiptir ve batıda bazı siyasi çevrelerin Ermeni soykırım iddialarını tanınması konusunda desteğini de kazanabilmiştir. TC. Dışişleri Bakanı Abdullah GÜL, son olarak Rusya’nın Duma Meclisinin 24 Nisan’ı Ermeni soykırımının yıl dönümü olarak tanınmasını kınamak zorunda kalmıştır. TC. Dışişleri Bakanlığı 27 Nisan 2005 tarihinde, Polonya meclisinin 1915 yılında Ermenilerin soykırıma maruz kaldıklarını tanıyan kararını reddetti. Bu arada Erdoğan’ın tutumu, Türk hükümetinin asla Avrupa’nın kendi tarihi geçmişini ve Ermeni soykırım iddialarını tanınması yönündeki isteğini kabul etmek istemediğini göstermektedir. Erdoğan Avrupalılara hitaben,

---

Türkiye tarihinde onlar için utanç verici sayılabilecek hiçbir olayın var olmadığını belirtmiştir. Erdoğan'ın açıklamaları, Türkiye ve Ermenistan'ın karşılıklı güven, uzlaşma ve ortak bakış açılarına ulaşmak için zor bir yolu kat etmek zorunda olduklarını gösteriyor. Üstelik görünen o ki Türkiye de milliyetçi eğilimlerin artması yüzünden, Türk yetkililer en azından mevcut ortamda Ermeni soykırım iddiaları konusunu görüşmeye ve bunun sorumluluğunu kabul etmeye hazır değil. Lakin bu arada, 3 Ekim 2005 tarihinde AB ile üyelik müzakerelerinin başlatılmasını isteyen Ankara'nın ciddi direnişi, Avrupa'nın bu tarihi meseleye daha fazla ilgi göstermesine sebep olmuştur.¹⁷⁷

BEŞİNCİ BÖLÜM

SONUÇ

Sonuç olarak Ermenistan'ın dış politikasını belirleyen faktörler iki ana gruba ayrılabilir; son derece sınırlı imkanlar ve bu imkanlar ile uyumsuz son derece iddialı ve saldırgan hedefler. Sınırlı imkanlar ile iddialı hedeflere ulaşılamayacağı açıktır. Zaten şu ana kadarki tecrübe de bu tespiti doğrulamaktadır.

Ermenistan dış politikasındaki en aksayan tarafın, Ermenistan hükümetinin kendi dış politikasına yeterince hakim olamaması, yani tam anlamıyla bağımsız olamaması söylenebilir. Diaspora Ermeni örgütleri, Karabağ ve Gürcistan Ermenileri, Rusya, ideolojik ve aşırı milliyetçi grupların oluşturduğu baskı ve yönlendirmeler, Ermenistan yönetiminin kendi gerçekleri ile orantılı bir dış politika belirlemesini ve uygulamasını engellemektedir. Bu durumu Ermenistan Devlet Başkanları da tespit etmişler, ancak bu tespitlerinde ya geç kalmışlar, ya da mevcut durumu lehlerine çevirecek gücü kendilerinde bulamamışlardır. Sonuçta Ermenistan dış politikasına aşırı hakim olmuş, ulaşılamayacak hedeflere ulaşmaya çalışıldıkça, Ermenistan'ın izolasyonu devam etmiş ve bölgedeki bir çok ülke ile sorunları artmıştır.

Ermenistan–Türkiye ilişkilerinde de benzeri sıkıntılar yaşanmıştır. Kendi gücünü, hedeflerini, dostlarını ve düşmanlarını tam olarak tespit edememiş olan Ermenistan, Türkiye gerçeğini de tam anlamıyla kavrayabilmiş değildir. Oysa ki Ermenistan'ın bölgedeki geleceği ve bağımsızlığı Türkiye ile kuracağı sağlıklı ilişkilere bağlıdır. Yaklaşık 2 milyonluk bir nüfusa sahip Ermenistan'ın çevresini saran ve nüfusu 100 milyonu aşan bir Türk nüfusu toptan kendisine düşman ilan etmesi, gerçekçi olmadığı gibi, kendi çıkarına da değildir.

Ermenistan'ın dış politika gündemi içerisinde, bağımsızlığını kazandığı günden itibaren Sovyetler Birliği döneminden kalan Dağlık-Karabağ çatışması da yer almıştır. Diasporanın, Ermenistan'ın dış politikasına diaspora partileri olarak adlandırılan partiler aracılığıyla müdahalesi, Dağlık-Karabağ sorununun çözümünü güçleştirmiştir. Ermenistan'ın ilk Devlet Başkanı Levon Ter-Petrosyan'ın AGİT

---

tarafından ortaya konan “aşamalı çözüm” önerisine sıcak bakan yaklaşımı, muhalefet tarafından sert eleştirilere uğramıştır. Taşnaklar, özellikle faaliyetleri Ermenistan'da durdurulduktan sonra, Ter-Petrosyan karşıtı politikalarını daha da sertleştirerek sürdürdüler. Ter-Petrosyan'ın Türkiye ile ilişkileri düzeltme çabası, içerideki muhalefetin engellemeleri ve Ermeni kuvvetlerin Azerbaycan topraklarını işgalinin sürmesiyle bir sonuç vermedi, Ter-Petrosyan istifa etmek zorunda kaldı. İstifasından sonra yapılan başkanlık seçimlerinde Devlet Başkanı olan Robert Koçaryan, Başkanlığının ilk yılında dış politikada Ter-Petrosyan'dan çok farklı bir çizgi izledi, ancak, daha sonra Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliyev ile bir araya gelerek barış sürecini devam ettirdi.

Rusya, gerek Ter-Petrosyan, gerekse Koçaryan dönemlerinde Ermenistan'ın müttefiki olmaya devam etmiştir. Başta ABD olmak üzere pek çok Batılı ülkedeki diasporanın varlığı sayesinde Rusya dışında alternatifleri olmasına rağmen, Karabağ krizindeki uzlaşmaz tutumu, Ermenistan'da güvenlik kaygılarını artırmış ve bu durum, Ermenistan'ı Rusya'ya bağımlı kılmaya devam etmiştir.

Türkiye ile Ermenistan arasında Ermenistan yönetiminin asılsız soykırım iddialarını uluslararası alanda gündeme getirme çabalarından ve Karabağ sorunundan kaynaklanan gerginlik, Ermenistan dışındaki Ermeni toplumunun da devreye girmesiyle, diğer ülkeler ile Türkiye'nin ve Ermenistan'ın ilişkilerini etkileyen bir noktaya gelmiştir. Ermenistan yönetimi üzerinde özellikle dışarıdaki Ermeni partileri vasıtasıyla söz sahibi olan Ermeni toplumu, Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde olumsuz bir faktördür. Ermenistan çok taraflı bir politika ile bölgede Rusya'ya olan bağımlılığını azaltabilir. Denize çıkışı olmayan Ermenistan'ın ekonomik ve politik istikrarı için, Türkiye ile normal diplomatik ilişkileri geliştirmesi gerekir. Ancak, Ermenistan'ın mevcut politikası, Türkiye ile normal diplomatik ilişkiler kurmasına engeldir.

KAYNAKÇA

Anadol, Cemal. **100 Soruda Ermeni Meselesi**, İstanbul, Kuvayi Milliye Yayınları, 2000.

Aslan, Yasin. **Ermenistan Tarihi Yol Ayrımında**, Ankara, Türk Demokrasi Vakfı, 1997.

Aşgın, Sait. “Sözde Ermeni Soykırım İddiaları ve Tarihsel Gerçekler”, **Ermeni Araştırmaları**, Cilt 3, Ankara, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2003.

Atalar, Münir. “Sözde Ermeni Soykırımı İddiasına Reddiye”, **Ermeni Araştırmaları**, Cilt 3, Ankara, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2003.

Binark, İsmet. **Asılsız Ermeni İddiaları ve Ermenilerin Türklere Yaptıkları Mezalim**, Ankara, Ankara Ticaret Odası Yayını, 2001.

Cengiz, Erdoğan. **Ermeni Komitelerinin A'mal ve Harekat-ı İhtilaliyesi**, Ankara, Başbakanlık Basımevi, 1983.

CnnTürk Haber, 16 Mayıs 2005.

www.cnnturk.com.tr/HABER/haber_detay.asp?PID=319&HID

Demir, Neşide Kerem. **Türkiye’de Ermeni Meselesi**, Ankara, Şafak Matbaası, 1976.

Dış Politika Enstitüsü. **Dokuz Soru ve Cevapta Ermeni Sorunu**, Ankara, Dış Politika Enstitüsü Yayınları, 1983.

Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, ASAM, 18 Ocak 2005.

www.eraren.org/tr/yazilar.asp.kat:3

Evren, Gürbüz. **Sömürgecilik Tarihi Işığında Ermeni Sorunundaki Çıkar Odakları**, Ankara, Ümit Yayıncılık, 2002.

Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı, **Geçmişten Bugüne Türk-Ermeni İlişkileri**, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1989.

Granville, Edgar. **Çarlık Rusyasının Türkiye'deki Oyunları**, (Çev: Orhan Arıman), Ankara, Yarın Yayınları, 1967.

Grousset, Rene. **Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi**, (Çev: Sosi Dolanoğlu), İstanbul, Aras Yayıncılık, 2005.

Gürün, Kamuran. **Ermeni Dosyası**, Ankara, T.T.K. Basımevi, 1983.

Hocaoğlu, Mehmed. **Arsiv Vesikalarıyla Tarihte Ermeni Mezalimi ve Ermeniler**, İstanbul, Anda Dağıtım, 1970.

Hüseyin, Şefika. "Ermeniler ve Karabağ", **Ermeni Araştırmaları**, Cilt 2, Ankara, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2003.

"Hukukta Soykırım ve Ermeni Olayları", Forsnet Bilgi Teknolojileri, 18 Ocak 2005.

www.ermenisorumu.gen.tr/turkce/makaleler/makale32.html.

İbrahimov, Aydın. "Karabağ Sorunu: Zamanda ve Mekanda Etkileşim", **Ermeni Araştırmaları**, Cilt 2, Ankara, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2003.

İlter, Erdal. **Ermeni Kilisesi ve Terör**, Ankara, Ankara Üniversitesi Yayınları, 1996.

İlter, Erdal. Ermeni Kilisesi, **Avrasya Dosyası**, Ankara, Stratejik Araştırmalar Dergisi, 1996.

İşyar, Ö. Göksel. **Sovyet-Rus Dış Politikaları ve Karabağ Sorunu**, İstanbul, Alfa Basım Kitabevi, 2004.

Kanbolat, Hasan. The Geopolitics and Quest For Autonomy Of The Armenians Of Javakheti and Krasnodar İn The Caucasuse, *Armanian Studies*, 2001.

Kasım, Kamer. “Ermenistan’ın Dış Politikası ”, **Ermeni Araştırmaları**, Cilt 2, Ankara, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2003.

Kasım, Kamer. “Ermenistan Dış Politikasını Belirleyen İç Dinamikler ve Bunun Bölgeye Yansıması”, **Sempozyum Bildirileri**, Ankara, Cumhuriyet Kültür ve Tanıtım Vakfı Yayınları, 2003.

Kaya, İ. ve S. Laçiner. **The Armenian İssue and The Jews**, Ankara, London, Institute For Armenian Research, 2002.

Kılıç, Selami. **Ermeni Sorunu ve Almanya**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2003.

Koçaş, Sadi. **Tarih Boyunca Ermeniler ve Türk Ermeni İlişkileri**, Ankara, Altınok matbaası, 1967.

Köprölü, Mehmed Fuad. **Edebiyat Araştırmaları (Türk Edebiyatının Ermeni Edebiyatına Tesiri)**, Ankara, T.T.K. Basımevi, 1996.

Kurat, Yuluğ Tekin. **Osmanlı İmparatorluğunun Paylaşılması**, Ankara, Turhan Kitabevi, 1986.

Küçük, Cevdet. **Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1984.

Laçiner, Sedat. “Ermenistan Dış Politikası ve Belirleyici Temel Faktörler”, **Ermeni Araştırmaları**, Cilt 1, Ankara, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2002.

Laçiner, S. ve İ. Kaya. **Geçmişten Günümüze Ermeni Sorunu**, İstanbul, Haliç University Pres, 2002.

Libaridian, Gerard. “Armenia In The Wake Of Assassination”, **BCSIA Documents**, 17 Kasım 2003.

<http://ksgnotes.harvard.edu/BCSIA/Library.nfs/pubs/ArmeniaTalk>.

Libaridian, Gerard. “**Ermenilerin Devletleşme Sınavı**”, (Çev. Alma Taşlıca), İstanbul, İletişim Yayınları, 2001.

“Lizbon Dokümanı-1996” (**Lizbon Zirve Deklarasyonu**) ve 'Ermeni Delegasyonunun Açıklaması', 7 Aralık 2000.

<http://www.osce.org/docs/english/1990-1999/summits/lisbo96e.htm>

Lütem, Ömer, “Güncel Boyutuyla Ermeni Sorunu”, Forsnet Bilgi Teknolojileri, 8 Nisan 2004.

<http://www.ermenisorunu.gen.tr/türkçe/makaleler/index.html>

Minsk Grubu ve AGİT'in Sorun Üzerindeki Çalışmaları, Haberaliz, 02 Mart 2005.

www.haberaliz.com/detay.php?detayid

Ntvmsnbc Haber, 8 Mart 2005.

<http://www.ntvmsnbc.com/news/312605.asp#BODY>

Oktay, Hasan. “Van İhtilal Örgütünün Van'daki Faaliyetleri ve İsyan ”, **Ermeni Araştırmaları**, Cilt 1, Ankara, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2003.

Ortaylı, İlber.” Soykırım İddialarının Arkasındaki Gerçek”, Forsnet Bilgi Teknolojileri, 8 Nisan 2004.

<http://www.ermenisorumu.gen.tr/türkçe/makaleler/index.html>

Özgüldür, Yavuz. **Türk-Alman İlişkileri (1923-1945)**, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1993.

Özkan, Zafer. **Tarihsel Akış İçerisinde Terörden Politikaya Ermeni Meselesi**. İstanbul, 2001.

Öztürk, O. Metin. **Dış Politikada Kriz Yönetimi**, Ankara, Odak Yayınları, 2004.

Rutland, Peter. “Ermenistan’da Demokrasi ve Milliyetçilik”, **Avrasya Dosyası**, Ankara, Stratejik Araştırmalar Dergisi, 1996.

Sakarya, İhsan. **Belgelerle Ermeni Sorunu** (2. Baskı), Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1984.

Sakarya, İhsan. **İkinci Meşrutiyet Dönemindeki Türk-Ermeni İlişkilerinin Birinci dünya Savaşı Üzerindeki Etkileri**, Dördüncü Askeri Tarih Semineri: Bildiriler, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1989.

Saray, Mehmet. “Ermeni Terörü(1887-2002)”, **Ermeni Araştırmaları**, Cilt 2, Ankara, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2003.

Security Pact Signals Concern Over Russia, **Global İntelligence Update**. 14 Kasım 2003.

<http://nias.ku.dk:8100/Lists/CA-Security/Message/81.html>

Sevim, Ali. **Genel Çizgileriyle Selçuklu Ermeni İlişkileri**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1984.

Suny, Roland. **Armenia İn The Twentieth Century**, Chico, Scholars Pres, 1983.

Sürmeli, Serpil. "I. Sasun İsyanı ve Gelişen Olaylar", **Ermeni Araştırmaları**, Cilt 1, Ankara, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2003.

Süslü, Azmi. **Türk Tarihinde Ermeniler**, Ankara, Kars Kafkas Üniversitesi Yayınları, 1995.

Şahin, Recep. **Tarih Boyunca Türk İdarelerinin Ermeni Politikaları**, İstanbul, Özal Matbaası, 1988.

Tamrazian, Harry. "Armenia Seeks Complementary In Caucasus", **Asia Times Online**, 17 Kasım 2003.

<http://atimes.com>

Tacar, Pulat "Ermenilere Soykırımı Yapıldığı Savının Hukuksal ve Ahlaki Açılardan İncelenmesi", Ankara, Tarihte Türk-Ermeni İlişkileri Sempozyumu, 13-14 Nisan 2001.

Tarihten Güncelliğe Ermeni Sorunu, **Tahliller-Belgeler-Kararlar**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2001.

Taşkıran, Cemalettin. "Ermeni Diasporası Nedir? Ne İstiyor?", **Ermeni Araştırmaları**, Cilt 3, Ankara, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2003.

Tayfur, Kemal. "Kırılma Noktası", **Atlas Dergisi**, sayı:134, Mayıs 2004.

Tekin, Mehmet. "1915 Musadağı Ermeni İsyanının Sebepleri ve Sonuçları", Kahramanmaraş, Ermeni Meselesi Sempozyumu, 2.5.2002.

Türkdoğan, Berna. **Türk-Ermeni İlişkileri**, Ankara, Divan Yayıncılık, 2000.

Türkiye ile Ermenistan İlişkilerinin Geliştirilmesi Yönündeki Çabalar, 28 Nisan 2005.

<http://www.irib.ir/worldservice/turkishRADIO/siasi/nisan/28nisan.htm>

Uras, Esat. **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, İstanbul, Belge Yayınları, 1987.

Ulu, Cafer. “Mustafa Kemal Atatürk’ün Fikir ve Görüşleriyle Ermeniler”, **Ermeni Araştırmaları**, Cilt 1, Ankara, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2003.

Üste, Nazmi. “11 Eylül Sonrası Gelişmelerin Işığında Türkiye ve Ermenistan”, **Ermeni Araştırmaları**, Cilt 2, Ankara, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2003.

Yinanç, Refet. **Selçuklular ve Osmanlılar’ın İlk Dönemlerinde Ermeniler**, Türk Tarihinde Ermeniler Sempozyumu, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, Şafak Yayınevi, 1983.

Zekiyan, Levon. **Ermeniler ve Modernite**, (Çev. Altuğ Yılmaz), İstanbul, Aras Yayıncılık, 2001.
